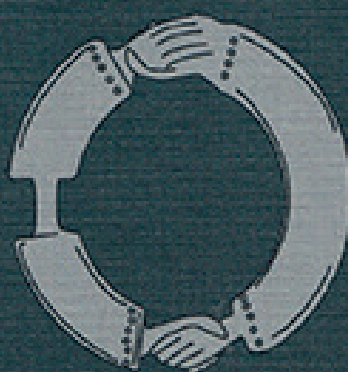
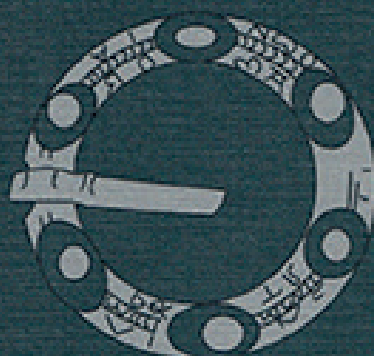

KUML 2011

KUML 2011

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Vikingetidens gravskik i Danmark

Spor af begravelsesritualer i jordfæstegrave

Af JENS ULRIKSEN

I 1892 publicerede Nationalmuseets Carl Neergaard en artikel, hvori han gjorde sig nogle tanker om ændringerne i gravskikken i løbet af jernalderen. Om vikingetiden skrev han: “Den krigeriske Aand, som hvilede over Norden i Hedenskabets allersidste Tider, maa nødvendigvis paatrykke den yngre Jernalder et eget Præg i Modsætning til de ældre Kulturaftsnit, da Berøringen med fremmede Folkeslag væsentligst bestod i fredelige Handelsforbindelser. Gravene maa være Stedet, hvor denne krigeriske Færd afspeiler sig, saa meget mere som efter Asalæren den nordiske Viking fuldt kampudrustet skulde komme til Valhal for blandt Odins kæmper at fortsætte sit Krigerliv. Sværdet, Spydet og Øxen bleve da nødvendige Følgesvende i Graven.”¹ På daværende tidspunkt var det især gravhøjene, der dannede grundlaget for opfattelsen af forholdene, og antallet af egentlige arkæologiske undersøgelser af gravene var meget begrænset. Når man konsulterer Kulturarvsstyrelsens database “Fund og Fortidsminder”, fremgår det tydeligt, at mange grave blev fundet ved lægmands sløjfninger af høje eller ved råstofgravning. Hvis en af Nationalmuseets arkæologer nåede frem i tide, kunne noget reddes, men ofte er fundoplysningerne sparsomme og mangelfulde, og i mange tilfælde er oldsager og skeletrester blevet ødelagt for stedse. Den måde, hvorpå gravfundene blev gjort, afstedkom en overrepræsentation af fundrige begravelser, bl.a. med våben. For Neergaard var det naturligt at fremhæve våbengravene som eksponent for vikingetiden, da den nordiske mytologi og den norrøne sagalitteratur i høj grad præsenterede et billede af et krigersamfund.

Det var hverken første eller sidste gang, at arkæologiske fund og skriftlige kilder er blevet kombineret i forbindelse med vikingetidens gravskik. Snorre Sturlusons Ynglingesaga blev tidligt inddraget i den arkæologiske forskning. Birger Nerman skrev artiklen “Ynglingasagan i arkeologisk belysning” i *Fornvännen* 1917, og i 1920 offentliggjorde Sune Lindqvist en artikel i samme skrift, hvor han undersøgte Snorre Sturlusons udsagn om grave og gravskik i den

hedenske tid (*hednatiden*). Lindqvist fremhævede Ynglingesagaen, der omfatter den såkaldte “Odins lov”. Heraf fremgår, at den døde og dennes ejendele skulle brændes på bålet, og asken spredes i havet eller graves ned. Alle de skatte, der havde været med på bålet, ville komme med den døde til Valhal. Over mænd med stort ry skulle rejses en høj, og for mænd, der havde opført sig mandigt, skulle man rejse en bautasten.² Lindqvist sammenholdt Snorres tekster med gravfund fra Danmark, Norge og Sverige og fandt overensstemmelser, ikke mindst i Uppland.³

Mens Snorre Sturluson levede i 1200-tallet og nedskrev begivenheder og handlingsmønstre 150-200 år efter, de foregik, er araberens Ibn Fadlans fremstilling af en rus’ gravfærd ved Volga i 922 en øjenvidneskildring, der ofte citeres. Det er meget forståeligt, da mange elementer genkendes fra det arkæologiske materiale: skibet som ramme, ofring af heste, kvæg, høns og hunde, ombringelsen af den kvindelige ledsager (“slavinden”), den dodes rige personlige udstyr med fornemme klæder, tæpper og bløde puder, våben og mad. Til sidst brændes det hele af, og det forklares endda, at den døde af den grund meget hurtigere kommer i “paradiset” end ved en jordfæstelse. Brandstedet dækkes afslutningsvis af en gravhøj.⁴ Beskrivelsen har den umiddelbare kvalitet, at der – må vi tro – er tale om en øjenvidneskildring af en stormands ligfærd fra døden indtræffer, til ligbålet er brændt ned. Der er imidlertid den hage ved Ibn Fadlans vidnesbyrd, at han som fuldstændig kulturfremmed kan have fejlopfattet handlingerne, ligesom noget kan være tabt eller misforstået i den tolkning, han giver af forløbet. En anden kendt beskrivelse af ligbrændingsskikken er beretningen om Balders død. Også hér danner skibet ramme om gravfærden, hvor Balders lig skal brændes, og da hans hustru, Nanna, dør af sorg, idet hendes mands lig bæres ombord på skibet, lægges hun på bålet ved hans side.⁵ Andre beretninger om gravskikke kendes fra norrøne sagatekster som Gisle Surssøns Saga, hvor slægtninge gravlagde Vestein i en høj nær gården, og Torgrims slægtninge opførte en gravhøj, hvor de lagde ham i et skib.⁶ Begge mænd hørte til de jordejende slægter på Island. Mindre prangende foregik det, da den fredløse Gisle blev dræbt. Han blev frataget sit sværd og begravet på stedet “under sten”. I Ravnkel Frøjsgodes Saga berettes, at Ravnkel blev lagt i en høj med hele sin rustning og sit gode spyd.⁷ Mere uklart forekommer det i Hørd Grimkelssøns Saga, hvor Hørds mor “blev fulgt til jorden”.⁸ Det gælder for alle de nævnte eksempler, bortset fra guden Balder, at der er tale om personer, som har hørt til samfundets ledende slægter. Det er ikke ligfærden for den jævne befolkning, der beskrives. Ydermere er sagaer og det mytologiske stof om asatroen nedskrevet af kristne i middelalderen, og beretningerne, ikke mindst detaljerne, kan være behæftede med unøjagtigheder og fejl

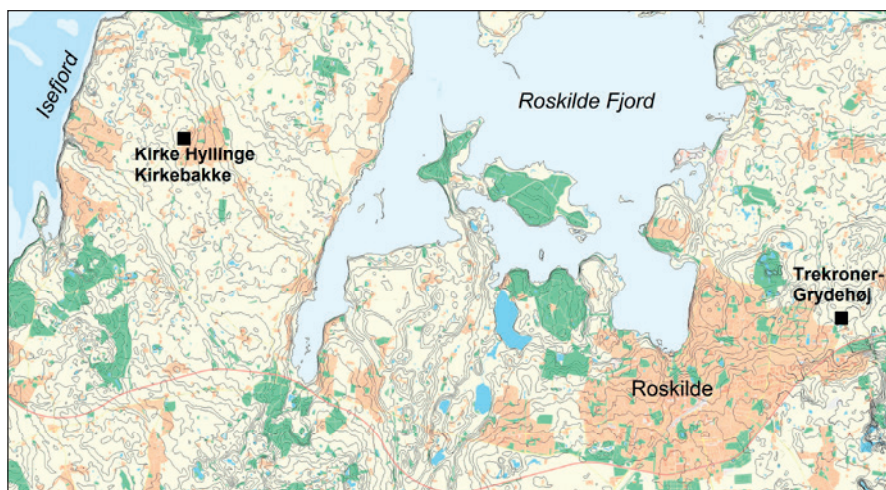

Fig. 1. Egnen omkring Roskilde. Gravpladserne er markeret med sorte firkanter.

The area around Roskilde. The cemeteries are marked with black squares.

pga. fordomme og manglende kendskab til det samfund, man beskriver.⁹ Det er dog værd at bemærke, at der er en vis overensstemmelse mellem Ibn Fadlan, Snorre Sturluson og de islandske sagatekster, hvad angår henholdsvis ligbrænding og jordfæstebegravelser. Begge gravformer er, gennem arkæologiske udgravninger, talrige gange bekræftet som værende praktiseret i vikingetiden.

Imidlertid viser de arkæologiske vidnesbyrd om vikingetidens gravskik en langt mere varieret praksis, end de nævnte tekster lader ane. Det er ikke bare kronologiske eller regionale forhold, der spiller ind; på den enkelte gravplads kan man forbløffes over, hvor forskelligt de døde er blevet gravlagt indenfor samme epoke. Det er artiklens hypotese, at det bredspektrede indtryk af gravformer og gravskik, der viser sig ved at sammenligne samtidige jordfæstegravpladser fra vikingetiden, også rummer nogle sammenfald i de handlinger og ritualer, der kan aflæses af de levn, som findes i gravene. Kortlægningen af sporene efter disse handlinger tager sit udgangspunkt i et antal vikingetidsgravpladser fra det nuværende Danmark, Skåne og Sydslesvig, som er udgravet mellem 1895 og 2007. Materialet viser nogle regionale forskelle, men omfatter samtidig nogle tydelige træk, som genfindes på mange gravpladser. I nærværende sammenhæng er fokuseret på en række elementer i gravene, som præsenteres, eksemplificeres og diskuteres; det drejer sig om gravgruber, kister, dobbeltgrave, efterbegravelser, knogledeponeringer, brændte og ubrændte ben i gravfylden, sten i gravgruben samt hele og fragmenterede oldsager i gravfyl-

den. I et forsøg på at fortolke disse spor inddrages den nordiske mytologi, skriftlige kilder fra vikingetid og middelalder samt religionshistoriske betragtninger over vikingetidens mentalitet og kosmologi.

Som en indledning til undersøgelsen præsenteres to nyligt udgravede gravpladser fra Sjælland, nemlig Kirke Hyllinge Kirkebakke og Trekrøner-Grydehøj nær Roskilde (fig. 1), der begge rummede væsentlige oplysninger om gravritualer i vikingetiden.

Kirke Hyllinge Kirkebakke i Hornsherred

Kirke Hyllinge ligger på halvøen Hornsherred mellem Roskilde Fjord og Isefjord. Før udstykningen i 1960'erne lå den tidlig romanske frådstenskirke ensomt på Kirkebakken flere hundrede meter sydvest for landsbyen. På kirkegårdsaturens nordside findes en fredet gravhøj.¹⁰

I februar 2000 blev arealet nord og vest for kirkegården prøvegravet efter en formodet gård fra sen vikingetid eller tidlig middelalder, men aktivitetssporene var få.¹¹ Flest anlæg blev påtruffet på nordsiden af kirkegården og vest for gravhøjen.

Udslagsgivende for den videre undersøgelse var fundet af en jordfæstegrav fra vikingetid.¹²

Gravpladsens beliggenhed i landskabet

Kirke Hyllinge Kirke ligger på egnens højeste punkt, omtrent 43 m over havet. Herfra er udsigt til såvel Isefjord i vest som Roskilde Fjord i øst, mens hverken vandløb, moser eller søer er indenfor synsvidde. (Fig. 2)

Indtil omkring 1990 var der ingen efterretninger om fund fra yngre germansk jernalder eller vikingetid indenfor en flere kilometer stor radius fra Kirke Hyllinge Kirke. Det har ændret sig med fundet af bebyggelsen ved Stensgård, der ligger 600 m nord for kirken.¹³ Udover langhuse og grubehuse er opsamlet mere end 400 detektorfund i forbindelse med bebyggelsen, hvoraf 160 kan dateres til 6.-11. århundrede.

Gravpladsen

Gravpladsen hører overordnet set til i vikingetiden, men det var kun et fåtal af gravene, der omfattede daterende genstande. Orienteringen af størstedelen af gravene i nord-sydlig retning viser, at der er tale om hedenske begravelser, hvorfor overvejelser om en tidlig kristen kirkegård kan udelukkes.

Gravudstyret kan for bronzernes vedkommende placeres tidligt i vikingetiden, dvs. omkring 800, mens nogle af glasperlerne har paralleller i grave fra

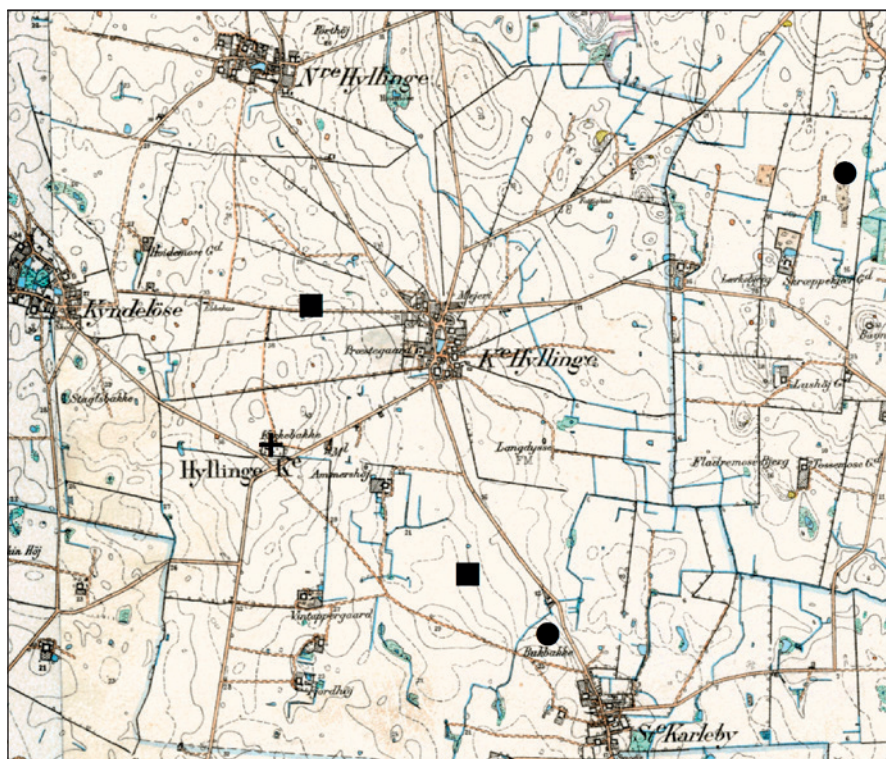

Fig. 2. Kirke Hyllinge Kirkebakke. Landskabet omkring gravpladsen (+) på det Høje Målebordsblad. Bopladsler fra vikingetid er vist med firkanter, mens løsfund er angivet med prikker.

Kirke Hyllinge Kirkebakke. The landscape around the cemetery (+) on the topographical map. Settlements from the Viking Age are marked with squares whereas stray finds are shown with dots.

7.-8. århundrede. Suppleres iagttagelserne fra gravene med de løsfundne genstande fra markoverfladen, der omfatter fund fra 8.-10. århundrede, underbygges dateringen af gravpladsen til sen yngre germansk jernalder og vikingetid.

Gravpladsen har haft sit udgangspunkt i en – formentlig – ældre gravhøj, der ligger på bakkens højeste punkt.¹⁴ Herfra spreder gravene sig over et areal på 80 m i øst-vestlig retning og omtrent 35 m i nord-sydlig retning. (Fig. 3)

Der blev undersøgt 28 begravelser, hvoraf to var dobbeltgrave, en grav rummede rester af tre personer, mens en anden grav omfattede rester af fire individer. Hertil kommer tre formodede jordfæstegrave og en brandgrav. Desuden fandtes gruber og stolpehuller, hvoraf en del kan henføres til gravpladsen, mens en serie af kogestensgruber, der lå langs gravhøjens fod, sandsynligvis må knyttes til denne.

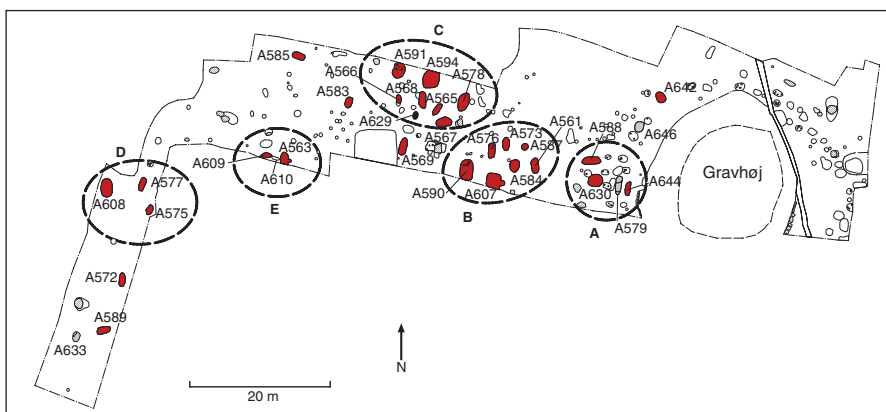

Fig. 3. Kirke Hyllinge Kirkebakke. Udgravningsfelt med gravgrupper. Rød: jordfæste-grave. Lysegrå: formodede jordfæstegrave. Sort: brandgrav. Anlægsnumre refererer til teksten.

Kirke Hyllinge Kirkebakke. Excavation trench with groups of graves. Red: inhumation grave. Light grey: presumed inhumation grave. Black: cremation grave. The feature numbers refer to the text.

Der er næppe tale om en totaludgravning af gravpladsen. Søgegrøfterne tyder på, at nordsiden og østsiden af pladsen er fundet, men den har utvivlsomt strakt sig i sydvestlig retning i det område, hvor der i dag er kirkegård og parkeringsplads.

Der var ingen tilfælde, hvor gravene greb forstyrrende ind i hinanden, selv om de midt i feltet lå relativt tæt. Hvilken form for overjordisk markering, der har været, kan ikke afgøres. I enkelte grave var endog meget store sten i fylden, men ingen steder anbragt på en måde, så de kunne gøre det ud for en egentlig markering i overfladen. I den forbindelse bør det bemærkes, at der flere steder i feltet fandtes store sten, der på et tidspunkt er blevet gravet ned for at lette dyrkningen af marken. Hvorvidt disse store sten har haft noget med gravene at gøre, eller om det blot er et naturligt fænomen, kunne ikke afgøres.

Størstedelen af gravene, ca. 80%, var orienteret nord-syd eller nordvest-sydøst, mens de resterende ca. 20% lå i øst-vestlig retning. Gravgruberne var trugformede og sjældent længere end skelettet. I enkelte tilfælde var der aftegninger efter en kiste på gravbunden. Af de ni skeletter, der kunne dokumenteres, lå de syv i udstrakt rygleje, mens to lå på siden med bøjede knæ. I en dobbeltgrav lå den ene person på siden, mens den anden lå på ryggen.

De antropologiske iagttagelser viste, at der var to mænd, to kvinder og 13 ubestemmelige individer.¹⁵ Tager man udgangspunkt i gravudstyret, kan tre af

de ubestemmelige individer henføres til den feminine gruppe, mens en grav har et mandsudstyr. Desuden er der to grave uden skeletrester, hvor gravudstyret placerer dem blandt henholdsvis kvinder og mænd. Kønsbestemmelse ud fra oldsagerne i gravene er imidlertid ikke uden problemer, da kvindelerede genstande som tenvægt og fibel er fundet i fylden i antropologisk bestemte mandsgrave, bl.a. på gravpladsen Trekroner-Grydehøj, der præsenteres nedenfor. Af de bestemmelige skeletdele var rester af to børn, mens de øvrige var unge eller voksne. (Fig. 4) Legemshøjden kunne ikke beregnes pga. for ringe bevaringsforhold for knoglerne.

Der var oldsager i 17 grave, og det viste sig, at udstyret var anbragt to forskellige steder i graven. (Fig. 5). Ved den afdøde på gravbunden lå oldsager som kniv, tenvægt, hvæssesten, remspænde eller glasperler, alt sammen indenfor kategorien "personligt udstyr". I tilgift kunne der være lidt dyrekogler, som traditionelt opfattes som et madoffer til den døde. Imidlertid kunne tilsvarende oldsager findes fordelt i gravfylden over den døde. Hér var ikke sjældent tale om mere eller mindre ødelagte genstande i form af lerkarskår, forsmeltet bronze, en smeltet glasperle og halve tenvægte. Det var interessant at konstatere, at de få forgyldte bronzegenstande, der fremkom i gravene, lå i fylden over gravlejet, og hér kunne ligeledes findes dyrekogler i brændt eller ubrændt tilstand. Et særligt fænomen, der viste sig, var tilstedeværelsen af dele af personer, som er lagt i gravfylden. Et eksempel er A590, der var 70 cm dyb, og på gravbunden lå en kvinde med sit udstyr. Fordelt i fylden over hende fandtes tænder fra to forskellige voksne individer og tre kindtænder fra et ca. 8-årigt barn. Desuden var der brændte menneskekogler. Et andet eksempel er A569, der – udover den døde på gravbunden – rummede dele af en voksen og et ca. 10-årigt barn.

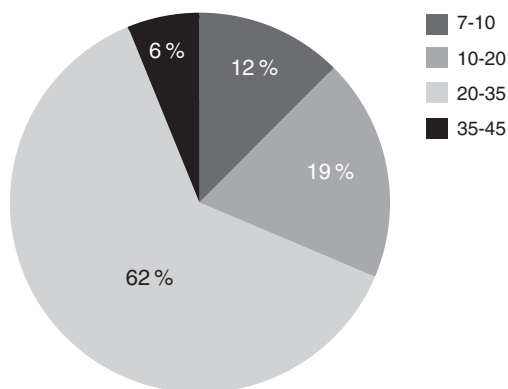

Fig. 4. Kirke Hyllinge Kirkebakke. Aldersfordeling for bestemmelige skeletrester. N: 16.

Kirke Hyllinge Kirkebakke. Age distribution for the skeletal remains for which age could be determined. N: 16.

Fig. 5. Kirke Hyllinge Kirkebakke. Data for jordfæstegrave. M: mand. F: kvinde. H: human. A: animalsk.

Kirke Hyllinge Kirkebakke. Data for inhumation graves. M: male. F: female. H: human. A: animal.

	Enkelt	Dobbelt	Dele af mennesker	Oldsager v. bund	Oldsager i tyld	Oldsager ødelagt	Oldsager	Sten	Brændte ben	Ubrændte dyrekogler
A561	x			x						
A563	F			x	x	x			x	
A565	x			x				x		
A566	x				x				x	x
A567	x			x		x			x	x
A568	x				x	x			x	
A569	x		2	x		x				x
A572	x			x					x	
A573	x			x						
A575	x		2	x	x	x			x	
A576	x			x				x		
A577		F/?			x				x	
A578		x		x						
A583	x		1	x		x			x	x
A584	x			x	x					
A585	M			x	x	x			A	
A587	x			x						
A588	x			x	x	x		x	x	
A589	x								x	
A590	x		3	x	x	x		x	A/H	x
A591		?/F	1	x	x	x		x		x
A594		?/M	1	x	x				x	
A607	x			x	x	x		x		x
A608	x			x	x	x		x	x	
A609	x				x				x	
A630	x			x	x	x			x	
A642	x				x					
A644	x			x	x				x	

Den arkæologiske datering på baggrund af oldsagerne peger på tiden fra anden halvdel af 700-tallet til nogle årtier ind i 900-årene.¹⁶

Fordelingen af grave i feltet viste en tendens til grupperinger. En gruppe defineres som mindst tre grave, hvor den største afstand mellem to grave ikke må overstige 4 m. Nærmest gravhøjen var gruppe A, som udgjordes af fire jordfæstegrave, der lå meget tæt sammen med gruber, som indeholdt brændte ben (se fig. 3). I gruppe A var A630 identificeret som en kvindegrav. Gruppe B omfattede syv jordfæstegrave med samme nord-sydvendte orientering. To grave, A590 og A607 var kvindegrave, mens A573 var en mandsgrav ud fra gravudstyret at dømme. I A590 var rester af en voksen person og et barn udover det voksne individ på gravgrubens bund. Ydermere var A590 den grav, der rummede det mest omfattende gravudstyr. Gruppe C bestod af syv jordfæste-

grave og en brandgrav. A591 var – efter udstyret at dømme – en kvindegrav, mens A594 var en dobbeltgrav, hvoraf den ene gravlagte antropologisk er vurderet til at være skelettet af en mand. Med udgangspunkt i gravudstyret var A565 og A567 ligeledes mandsgrave. Gruppe D udgjordes af tre jordfæstegrave, hvoraf A577 er antropologisk bestemt som en kvindegrav. De to andre grave, hvoraf A575 rummede rester af to personer, har ikke kunnet henføres til det ene eller det andet køn. Gruppe E falder i virkeligheden udenfor definitionen, da den kun bestod af to jordfæstegrave. Mellem gravene lå en “offergrube”, A610, der indeholdt en ubrændt menneskefod. Seks jordfæstegrave lå udenfor grupperingerne. Der forekom ikke at være nogen systematik i forhold til køn eller gravorientering indenfor grupperne.

Små stumper brændte knogler fandtes i 16 af de 31 sikre og formodede jordfæstegrave. Mængden af brændte ben varierede fra ganske få gram til mere end 200 gram. Spredt mellem gravene var 36 anlæg, der hverken kunne karakteriseres som jordfæstegrave eller brandgrave, men som rummede brændte ben og trækul. Fra 31 gruber, stolpehuller og fyldskifter er de brændte knogler forsøgt artsbestemt, men det er kun lykkedes i meget begrænset omfang. I seks tilfælde var der med sikkerhed tale om dyreknogler. Brændte menneskeknogler forekom kun i to jordfæstegrave, A590 og A594, samt i brandgraven A629. Desuden var der en brændt menneskeknogle i en klokkestøbningsgrube fra middelalderen. Tilstedeværelsen hér må bero på en tilfældighed.

Større og mindre sten fandtes i fylden eller ved bunden af otte grave. Mængden – både hvad antal og kilo angår – varierede meget. Mest markant var tilstedeværelsen i A590 og A608. I et par tilfælde var stenene ildpåvirkede.

Andre anlæg med relation til gravpladsen

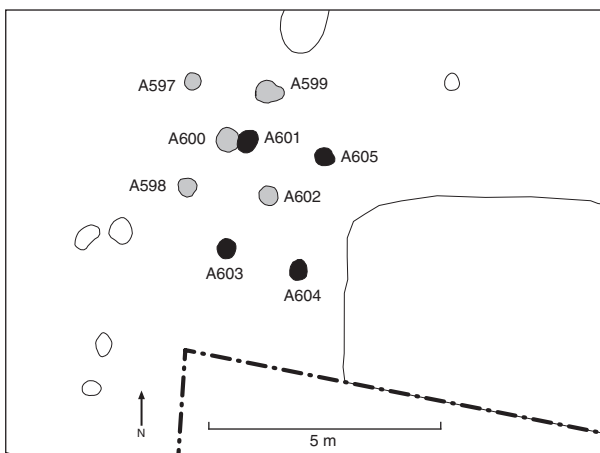
Mellem gruppe C og E, tæt syd for jordfæstegraven A583, lå to ensartede konstruktioner bestående af fire stolper. (Fig. 6)

Konstruktion I bestod af fire stolpehuller, A597, 598, 599 og 602, som dannede et rektangel på 2,30x1,70 m, orienteret N-S. Nogenlunde midt i firkanten fandtes A600 og A601, hvoraf sidstnævnte hører til konstruktion II (se nedenfor). A600, der var uden fund, var ældre end A601. I tre af stolpehullerne fandtes mellem 1 og 3 gram brændte ben.

Konstruktion II bestod ligeledes af fire stolpehuller, A601, A603, A604, A605, der dannede en lidt skæv firkant, orienteret N-S. Afstanden mellem stolpehullerne var 2,35 m i vestsiden og 2,50 m i østsiden, mens den var 1,75 m mellem stolpehullerne i nord og 1,65 m i syd. Der var mellem 1 og 5 gram brændte ben i alle fire stolpehuller, et lille sideskår af keramik og brændte ben i A601 samt et lille jernsøm i A604.

Fig. 6. Kirke Hyllinge Kirkebakke. Firestolpekonstruktioner. Grå: konstruktion I. Sort: konstruktion II.

Kirke Hyllinge Kirkebakke. Four-poster constructions. Grey: construction I. Black: construction II.

De to firestolpekonstruktioner er så ensartede og placeret på en måde, så det er overvejende sandsynligt, at den ene har afløst den anden. Midt i konstruktion I var et fyldskifte, A601, hvor brændte ben og lerkarskår kunne pege på, at der er tale om en brandgrav omgivet af et “dødehus”. Knoglerne er imidlertid ikke bestemt som stammende fra et menneske. Konstruktion II havde intet centralt anlæg; til gengæld var der både keramik og et jernsøm i stolpehullerne, som daterer konstruktionen til jernalder.

At de to konstruktioner hører til gravpladsen er oplagt, men deres funktion er uklar. Fra Okholm nær Ribe kendes en noget mindre firestolpekonstruktion med en urnegrav i midten, et arrangement der har paralleller i Sydengland, Holland og Nordvesttyskland.¹⁷ Her dateres de imidlertid til 6.-7. århundrede. En så tidlig datering er næppe tilfældet for Kirke Hyllinge Kirkebakke. Fra vikingetidsgravpladsen Kjøelvejen i Over Hornbæk vest for Randers kendes en huskonstruktion omkring en jordfæstegrav. I dette tilfælde bestod konstruktionen af seks stolpehuller.¹⁸ På gravpladsen Vindeby Vest på Tåsinge er fundet en kvadratisk firestolpekonstruktion, i hvis midte var et uformeligt fyldskifte på 5 cm's dybde. Anlægget dateres til vikingetid sammen med 29 jordfæstegrave, der er udgravet på lokaliteten.¹⁹ På vikingetidsgravpladsen Rytterkær ved Smørumovre i Nordøstsjælland ser det ud til, at der er en trapezformet firestolpekonstruktion i tilknytning til fem jordfæstegrave omtrent midt i udgravningsfeltet. Af den publicerede udgravningsplan fremgår, at kun det nordøstlige stolpehul indeholdt brændt materiale.²⁰

Firestolpekonstruktioner uden en grav kan have været en let bygning, et telt eller et stativ, hvori – eller hvorpå – den afdøde er blevet anbragt i en kortere eller længere periode inden selve gravlæggelsen. Ibn Fadlans skildring af en rus' ligfærd ved Volgafloden, som er nævnt i indledningen, omfatter bemærkninger

om, at den døde blev lagt i en overdækket grav, mens hans ligklæder blev gjort klar. Efter 10 dage hentede man ham. “Da de kom til hans grav, fjernede de jorden fra træværket, dernæst træværket og tog ham frem.”²¹ Det er muligt, at fire stolpekonstruktionerne har fungeret i en tilsvarende sammenhæng.²²

Trekroner-Grydehøj, Roskilde

Grydehøj er en mindre bakke i den østlige udkant af Roskilde, hvor en helt ny bydel, Trekroner, i disse år vokser op ved Roskilde Universitet. Navnet “Grydehøj” hentyder formentlig til en nu helt ødelagt gravhøj, der har ligget på bakketoppen.²³ (Fig. 7)

Bakken har lagt jord til begravelser gennem ca. 3000 år. (Fig. 8) Ældst er tre hellekister fra senneolitikum.²⁴ Umiddelbart vest for hellekisterne opførtes en gravhøj i ældre bronzealder. Der var intet tilbage af højfyld eller begravelser, men sporene af to randstenskæder og en afgravning omkring højfoden afslørede en gravhøj i to faser.²⁵

Ved vikingetidens begyndelse blev især den vestvendte bakk skrånning anvendt som gravplads. I alt 27 jordfæstegrave kunne dokumenteres.²⁶

Fig. 7. Trekroner-Grydehøj. Landskabet omkring gravpladsen (+) på det Høje Målebordsblad.

Trekroner-Grydehøj. Landscape around the cemetery (+) on the topographical map.

Gravpladsens beliggenhed i landskabet

Trekroner-Grydehøjs top befandt sig på tidspunktet for udgravningen ca. 39 m over havet og var dermed det højeste punkt indenfor en radius af 1 km.²⁷

Bakken har et jævnt fald mod vest til 36 over havet. Mod nord og syd er hældet stejlere, og bakkefoden ligger begge steder omkring 31,50 m over havet. Mest markant er hældet mod øst med et fald på ca. 10%. Nedenfor denne stejle skråning ligger i vore dage en sø, men senest i 1820'erne har der været tale om en mose med tørveskær. I en afstand af ca. 700 m mod vest har et andet moseområde med tørveskær befundet sig, og herfra løber Himmelev Bæk mod nord.²⁸

Vikingetidsgravpladsen

Det var kun et meget begrænset antal grave, der rummede gravudstyr, som kunne dateres nærmere. I alle tilfælde var der tale om vikingetid og overvejende i 8.-9. århundrede. Der var således ingen grave, der entydigt kunne placeres i 10. århundrede ud fra oldsagerne.

Gravpladsen havde sit udgangspunkt i den klynge af ældre gravmonumenter fra yngre stenalder og ældre bronzealder, som har ligget på bakketoppen. Af de 27 erkendte jordfæstegrave lå 25 indenfor et område på ca. 50x33 m nedad den vestvendte bakkese. (Fig. 8) To grave fandtes på østsiden af de nu helt ødelagte og udjævnede høje. Det er muligt, at der kan befinde sig flere grave i dette område, men antallet må være begrænset, da terrænfaldet mod øst er særdeles markant. Mod nord og syd var søgegrøfterne uden anlægsspor, der tydede på en fortsættelse af gravpladsen. I vestlig retning blev udgravningsfeltet afgrænset af en markvej, men ved prøvegravninger vest herfor fandtes ingen grave.

Størstedelen af gravene, ca. 80%, var orienteret nord-syd eller nordvest-sydøst, mens de resterende ca. 20% lå i øst-vestlig retning med en svag drejning mod nord. Gravgruberne var simple nedgravninger, der ikke var større end højst nødvendigt. Spor af kister var stort set fraværende.

Af de 23 skeletter, der kunne dokumenteres, lå de 13 i udstrakt rygleje, mens de 10 lå på siden med bøjede knæ. Der var dobbeltgrave, hvor det ene lig var anbragt over det andet, men der var også et eksempel, hvor de lå i forlængelse af hinanden. I grav A2034 var to mænd anbragt på gravbunden på denne måde. (Fig. 9.) Den ene mand, individ I, lå på ryggen, men med benene ud til den ene side, så de kunne være der for den anden mand, individ II. Sidstnævntes kranium var imidlertid ikke på sin plads, og ville heller ikke have kunnet være der for individ I. Kraniet lå i stedet indenfor individ II's albueled. Det var ikke til at afgøre, om kraniet er blevet flyttet ved en sekundær gravlæggelse af individ I.

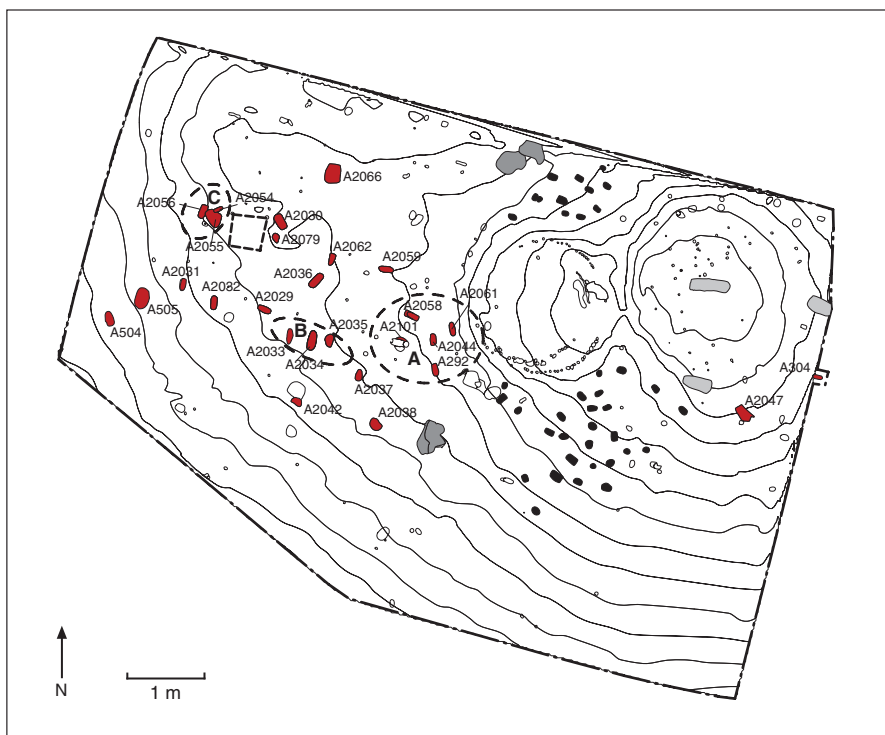

Fig. 8. Trekroner-Grydehøj. Udgravningsfeltet med 0,25 m terrænkurver ved afgraved overflade. Rød angiver vikingetidigravene. Den firkantede kontur ved C viser en firestolpekonstruktion. Hellekisterne er lysegrå. Randstenskæderne fra den nedpløjede bronzealderhøj ses i midten, og de tilhørende kogegruber er sorte. Mørkegrå fyldskifter er gruber fra bronzealderen. Anlægsnumre refererer til teksten.

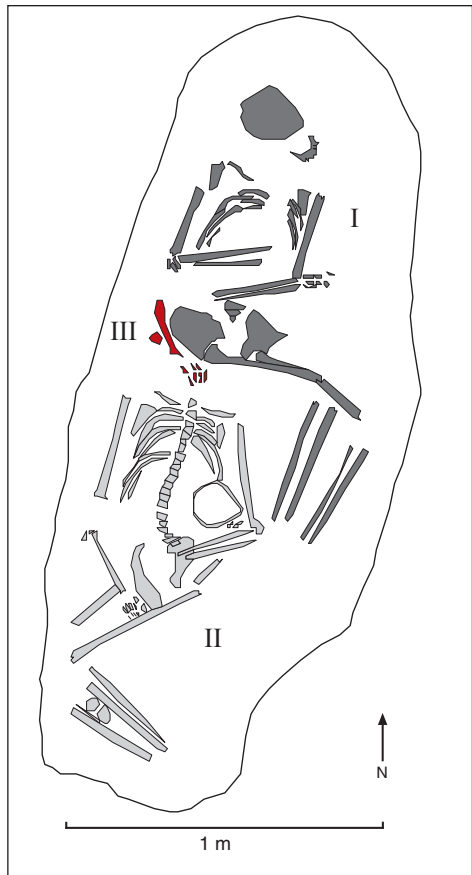
Trekroner-Grydehøj. Excavation trench with contour lines at 0.25 m intervals at the level of the excavated surface. Red denotes Viking Age graves. The quadratic contour at C shows a four-poster construction. The stone cists are shown in light grey. The kerbstones from the ploughed-out Bronze Age barrow can be seen in the middle and the associated pits are shown in black. Dark grey patches represent pits from the Bronze Age. Feature numbers refer to the text.

Der kunne dog ikke iagttages forskelle i fylden, som kunne dokumentere, at individ II skulle være begravet før individ I. Graven rummede i tilgift en overarm, en hånd og to tænder fra en tredje person. Samme forhold gjorde sig gældende i A292, hvor der foruden to hele personer var tænder fra en tredje person. I tre jordfæstegrave, hvoraf den ene var en dobbeltgrav, fandtes brændte menneskeknogler i gravfylden.

Med udgangspunkt i de antropologiske iagttagelser var der 14 mænd, 8 kvinder og 10 ubestemmelige individer. (Fig. 10) Der var ingen børn blandt de gravlagte, og kun tre var unge. (Fig. 11)

Fig. 9. Trekroner-Grydehøj. Grav A2034. Mørkegrå: individ I. Lysegrå: individ II. Rød: individ III.

Trekroner-Grydehøj. Grave A2034.
Dark grey: individual I. Light grey: individual II. Red: individual III.

Der var oldsager i 21 grave, og som det var tilfældet med Kirke Hyllinge Kirkebakke, kunne udstyret dels henføres til den døde ved gravbunden, dels var det fordelt i fylden derover. Der var i vid udstrækning tale om personligt udstyr i form af knive, som fandtes i 11 grave. Heraf rummede A505 og A2066 hver tre knive, og i hhv. A2034 og A2036 fandtes to knive. Der fremkom glasperler i otte grave, men der var kun en enkelt eller ganske få i hver. Flest fandtes i A2062, hvor der var fire glasperler, mens A2066 rummede tre.

Afvigende fra de øvrige grave var A505. I fladen aftegnet den sig som et 180x280 cm stort fyldskifte. I toppen sås mange marksten og flintknolde, og langs østsiden var tre store kampesten. Mellem stenene var knogler. (Fig. 13) Ved udgravningen viste det sig, at stenene fyldte de øvre 30-35 cm af den godt og vel 50 cm dybe grav. Stenene syntes at tilhøre et sekundært fyldskifte, der rummede størstedelen af kvindeskelet og en del af skelettet af en mand.²⁹ Der var ingen oldsager i forbindelse med skeletterne, men der fandtes dele af en mellemstor hund over de to mennesker. Ved gravbunden fandtes skelettet

af en kvinde. (Fig. 14) Hendes kranium og overkrop var delvist dækket af en kampesten. Ved hovedenden har stået en træspand, og ved hendes højre side fandtes dele af et træskrin. Her var desuden en særegen oldsag i form af en jernod isat et mellemstykke af svært støbt bronze, der har haft et træskaft. (Fig. 15) Umiddelbart ligner det en pilespids, men dels er kombinationen af bronze og jern højst usædvanlig, dels vejer genstanden dobbelt så meget, som en almindelig pilespids af jern.³⁰ I stedet er der formentlig tale om et ceremonielt objekt, måske et symbol på Odin, sejdens mester. Med andre ord kan genstanden være en vølvstav.³¹ I fodenden af graven var en lille bautasten rejst på bagkroppen af en mellemstor hund, der var skåret midt over. Langs gravens østside lå en gammel hingst, der delvist dækkede kvindens venstre side fra livet

	Enkelt	Dobbelt/ sekundær	Dele af mennesker	Oldsager v. bund	Oldsager i tyld	Oldsager ødelagt	Sten	Brændte ben	Ubrændte dyreknogler
A292		M/F	1	x	x	x	x		
A304	M								
A504	x								
A505		F/M	F	x	x	x	x	x	x
A2029	M			x	x	x	x	x	
A2030	x			x	x	x		x	
A2031	x							x	
A2032	x				x	x	x	x	
A2033		F/M		x		x		x	
A2034		M/M	1	x		x		x	
A2035		F/M/M			x	x			
A2036		F/M	brændt	x	x	x		H	
A2037	M			x	x		x	x	
A2038	x			x			x	x	
A2042	x							x	
A2044	M			x			x		
A2047	x		brændt	x	x	x		H	
A2054	x			x					
A2055	x				x	x		x	
A2056	x			x				x	
A2058	F				x	x	x	x	x
A2059	M		brændt	x	x	x		H	
A2061	F								
A2062	x			x					
A2066	M			x	x	x		x	x
A2079	x				x	x		x	
A2101	M								

Fig. 10. Trekrøner-Grydehøj. Data for jordfæstegrave. M: mand. F: kvinde. H: human.

Trekrøner-Grydehøj. Data for inhumation graves. M: male. F: female. H: human.

Fig. 11. Trekroner-Grydehøj. Aldersfordeling for bestemmelige skeletrester. N: 32.

Trekroner-Grydehøj. Age distribution for skeletal remains for which gender could be determined. N: 32.

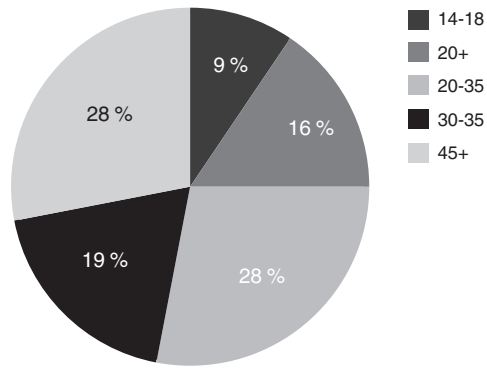
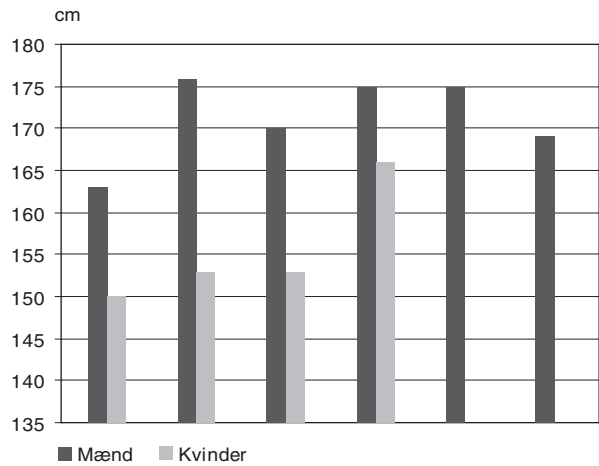

Fig. 12. Trekroner-Grydehøj. Højde for bestemmelige skeletrester. N: 10.

Trekroner-Grydehøj. Height for skeletal remains for where this could be determined. N: 10.

og ned. Hingstens hoved lå på ydersiden af bautastenen, og ovenpå dens krop var lagt to store kampesten. (Fig. 16)

En anden grav, der skilte sig ud, var A2066, som rummede en del oldsager spredt i fylden og ved gravejlet. Der var tale om et ret stort fyldskifte på 251x208 cm, hvori var begravet en mand. Ved skelettet lå bl.a. tre knive og to vægtlodder. Det bemærkelsesværdige var tilfyldningsprocessen, hvor brændte ben er blevet tilført sammen med skår af keramik. Højt i fylden fandtes bl.a. glasperler, en lille skålformet fibel uden nål og en kvart tenvægt, ligesom der var flere korte jernsøm, et kistehængsel og to forstenede søpindsvin. (Fig. 17) Størstedelen af oldsagerne fandtes således ikke ved skelettet, men fordelt i gravens øvre 50 cm fyld. Desuden er det påfaldende, at mens skelettet antropologisk er vurderet til at være en mands, så er flere af oldsagerne af typer, der traditionelt knyttes til kvinder.

I otte grave fandtes sten i fylden, på gravbunden eller på skelettet. Mest markant var de store kampesten og de mange mindre sten i fylden i A505, som

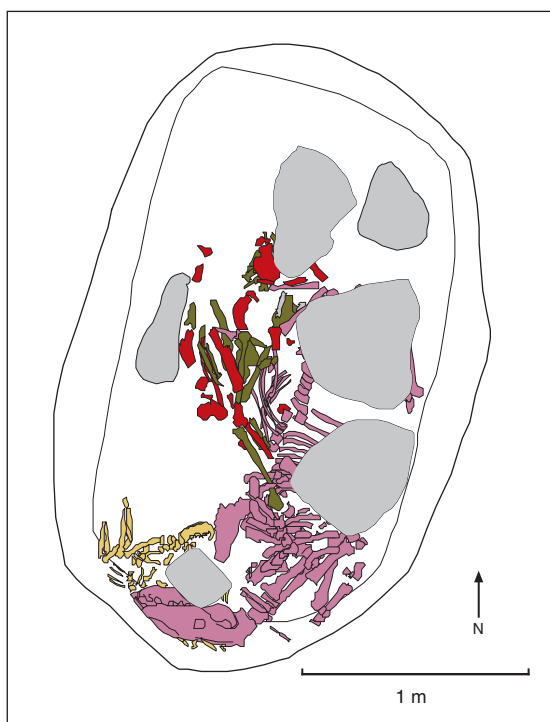

Fig. 13. Trekrøner-Grydehøj. A505. Gravens øvre niveauer. Grøn: individ I. Rød: individ II. Lyserød: skelet af hest. Gul: skelet af hund. Kampesten er lysegrå.

Trekrøner-Grydehøj. A505. Upper levels of grave. Green: individual I. Red: individual II. Light red: skeleton of horse. Yellow: skeleton of dog. Boulders are light grey.

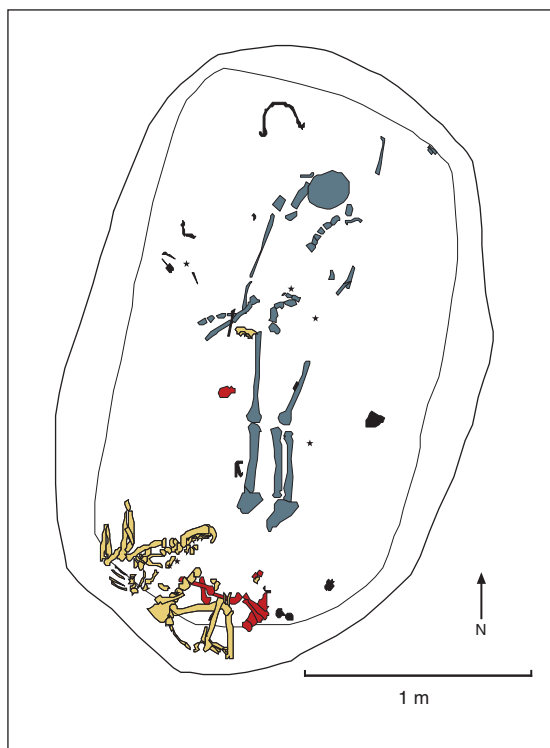

Fig. 14. Trekrøner-Grydehøj. A505 bundniveau. Blå: individ III. Gul: hund. Rød: får eller ged. Sort: oldsager.

Trekrøner-Grydehøj. A505. Basal level. Blue: individual III. Yellow: dog. Red: sheep or goat. Black: artefacts.

Fig. 15. Trekroner-Grydehøj. Spids af vølvstav af bronze og jern fra A505. – Foto: Cille Krause/Roskilde Museum.

Trekroner-Grydehøj. Tip of vølv staff of bronze and iron from A505.

allerede er beskrevet ovenfor. I A2044 var dels en kampesten i gravfylden, dels en tilsvarende sten anbragt på afdødes venstre lår. En mindre marksten var placeret bag bækkenet. I A2058 var der marksten i fylden, og en sten lå på ligets venstre skulder. I A2029 var der flere hovedstore marksten i fylden, og i tilgift var der anbragt en sten på hver af den dødets ankler. (Fig. 18)

De grave, der rummede daterende oldsager, hører til indenfor rammerne af 8.-10. århundrede, men en kronologisk udvikling gravene imellem kunne ikke fastslås. En AMS-datering af hesten fra A505 placerer med størst sandsynlighed graven i 9. århundrede.³²

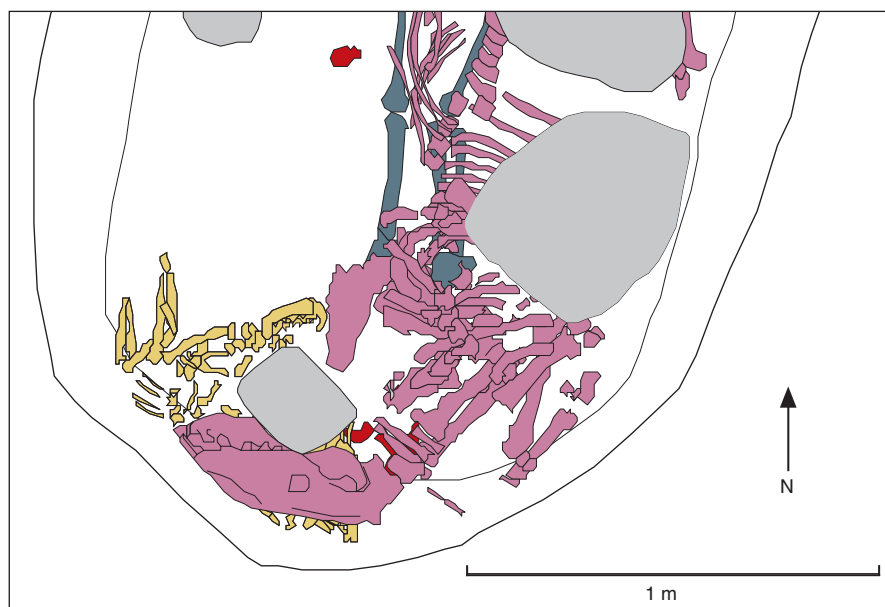

Fig. 16. Trekrøner-Grydehøj. Detalje af fodenden af A505. Gul: hund. Blå: menneske. Rød: får eller ged. Lyserød: hest. Lysegrå: kampesten.

Trekrøner-Grydehøj. Detail of the foot of A505. Yellow dog. Blue: human. Red: sheep or goat. Light red: horse. Light grey: boulder.

Fordelingen af gravene viste kun svage tendenser til grupperinger af tre eller flere grave, hvor den største afstand ikke overskrider 4 meter. (Se fig. 8) Gruppe A bestod af fem grave. Tre grave var orienteret nord-syd, mens to lå tilnærmelsesvist øst-vest. Der var to mandsgrave og to kvindegrave, mens den sidste rummede rester af tre individer, hvoraf den gravlagte ved gravbunden var en kvinde. Gruppe B udgjordes af tre grave, der alle var orienteret nord-syd med en svag drejning mod nordøst. Alle tre grave rummede rester af tre personer, og skeletterne på gravbunden var alle mænd. Gruppe C omfattede tre grave, der – som de eneste – greb ind i hinanden. En grav lå nord-syd med en svag drejning mod nordøst, en anden lå nordvest-sydøst, mens den sidste var orienteret øst-nordøst-vestsydvest. To grave rummede skeletrester, men hverken disse eller oldsagerne har kunnet kønsbestemme de døde. Der forekommer ikke at være nogen systematik i forhold til køn eller gravorientering indenfor grupperne.

Om der har været en markering af de enkelte grave på jordoverfladen er vanskeligt at afgøre med sikkerhed, men den klare og næsten regelmæssige adskillelse af gravene er påfaldende. For de 25 grave på vestskråningen gælder,

Fig. 17. Trekroner-Grydehøj. Skålføremet fibel fra A2066. – Foto: Flemming G. Rasmussen/Roskilde Museum.

Trekroner-Grydehøj.
Tortoise brooch from
A2066.

Fig. 18. Trekroner-Grydehøj. A2029 under udgravning. Marksten er bl.a. anbragt på den døde's ankler. – Foto: Roskilde Museum.

Trekroner-Grydehøj.
A2029 during excavation.
Fieldstones have been
placed on the deceased's
ankles.

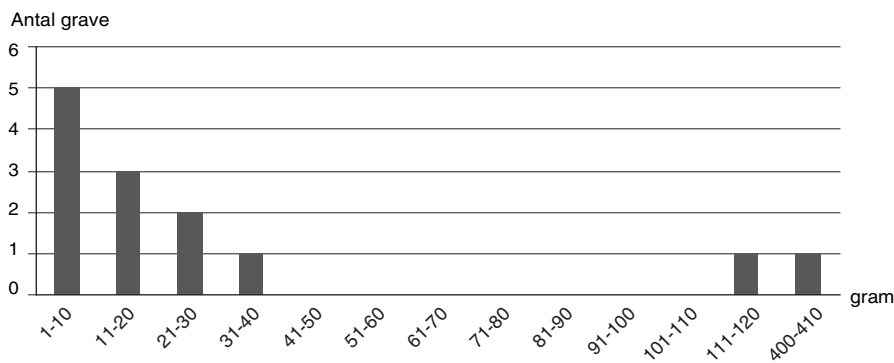

Fig. 19. Trekroner-Grydehøj. Mængde af brændte ben i jordfæstegrave.

Trekroner-Grydehøj. Quantity of burnt bone in inhumation graves.

at den indbyrdes afstand er mellem 1 m og 7,5 m, men typisk er der tale om 2-4 meter. Undtagelser er de tre på hinanden overlappende grave i gruppe C. Fra heldige fund på både danske og svenske gravpladser er der eksempler på markeringer med sten, pæle, små høje eller tuer.³³ Endnu en mulighed er en husformet markering af græstørv, som den kendes fra Volstrup i Nordjylland.³⁴

I 18 af de 27 jordfæstegrave forekom brændte knoglestumper, der i langt de fleste tilfælde ikke har kunnet artsbestemmes. Dog kunne det konstateres, at der i A2058 var brændte ben fra bl.a. hest og kvæg, mens der i A2036, A2047 og A2059 var brændte dele af menneske. Mængden af brændte ben varierede fra 2 gram til 403 gram. (Fig. 19) Til sammenligning rummede urnegraven A2057 213 gram brændte ben, mens urnegraven A2077 indeholdt 10 gram brændte ben. Bortset fra de nævnte grave fremkom få gram brændte ben i stolpehullet A2103 og gruben A2068. Førstnævnte kunne ikke dateres nærmere, mens et groft magret lerkarskår fra A2068 formentlig er fra bronzealderen.

Andre anlæg med relation til gravpladsen

Mellem gravgruppe C og jordfæstegravene A2030 og A2079 fandtes fire stolpehuller, der dannede et trapez. Stolpehullerne var relativt ensartede med rundede bunde. (Se fig. 8) Afstanden mellem stolpehullerne i nordsiden var 4,50 meter, i syd var den 4,15 m, i øst 4,35 m, mens afstanden i vest var 4,15 m. Den uens afstand mellem stolpehullerne genfindes i firestolpekonstruktion II på Kirke Hyllinge Kirkebakke, men udgaven på Trekroner-Grydehøj er næsten dobbelt så stor. Der fandtes hverken oldsager, brændte ben eller trækul i anlæggene, og det er uklart, hvorvidt der er tale om en konstruktion knyttet til vikingetidsgravpladsen.

Spor af ritualer i jordfæstegrave fra vikingetid

De to gravpladser, som er præsenteret i det foregående, rummer adskillige lighedstræk. De omfatter nogenlunde det samme antal jordfæstegrave, de er jævn gamle, de har begge deres udgangspunkt i et ældre gravmonument, og de er placeret på samme måde i landskabet, nemlig på det højeste punkt i deres respektive områder. Men der er også andre elementer, som er ens. Gravudstyret er relativt sparsomt, men på begge gravpladser er en lille håndfuld grave, som skiller sig ud ved deres udstyr, såvel som ved deres udformning. Aldersfordelingen blandt de gravlagte og fraværet af barnegrave stemmer ligeledes overens. Der forekommer grave med flere personer og grave, hvor oldsager og skeletdele ikke bare er fundet på gravbunden, men også højt oppe i gravfylden. På begge gravpladser er et antal grave med større og mindre sten, der dels udgør en del af fylden, dels er anbragt direkte på den døde. Hovedparten af gravene er orienteret nord-syd med op til 20 graders afvigelse mod nordvest, hvor den gravlagte konsekvent er blevet anbragt med hovedet i nordenden. Den eneste undtagelse var dobbeltgravene A2036 på Trekroner-Grydehøj, hvor det ene skelet lå med hovedet i nord, mens det andet havde hovedet i syd. I øvrigt var der grave med flere personer på begge gravpladser, og fælles var ligeledes den hyppige tilstedeværelse af hvidbrændte benstumper i gravfylden.

De nævnte elementer er på ingen måde særlige for de to lokaliteter; der er tale om genkendelige forhold, som går igen på en lang række gravpladser fra vikingetid. Netop genkendeligheden peger på, at der er tale om ritualiserede handlingsmønstre i forbindelse med behandlingen af en afdød og dennes gravlæggelse. Det er sporene efter disse handlingsmønstre, der skal ses nærmere på i det følgende.

Gravgruben

Gravgruberne fra Trekroner-Grydehøj og Kirke Hyllinge Kirkebakke var simple aflange fladbundede nedgravninger, der ikke var større end højest nødvendigt. Flere steder må pladsen i graven siges at have været trang. Orienteringen var i overvejende grad i nord-sydlig retninger.³⁵ Denne gravorienterings klart dominerende stilling genfindes andre steder på Sjælland, men fordelingen er ikke ensartet. For 279 grave fra Odsherred, Hornsherred og Nordøstsjælland inkl. Roskildeegnen, gælder, at 67 % af gravene er orienteret nord-syd, mens 23 % ligger øst-vest.³⁶ (Fig. 20) Samme tendens ses på gravpladser i Skåne, hvor 51 % er orienteret nord-syd, mens 21 % ligger øst-vest.³⁷ (Fig. 21) Afvigende fra det nordsjællandsk-skånske billede er Lejregravpladsen, hvor kun 30 % vender nord-syd, mens 64 % af gravene er orienteret øst-vest.³⁸ På Trelleborggravpladsen nær Slagelse er den øst-vestorienterede gravform fuld-

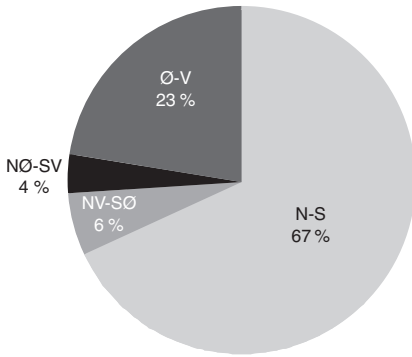

Fig. 20. Orientering af gravrunderne i Nordsjælland. N: 279.

Orientation of grave pits in Northern Zealand. N: 279.

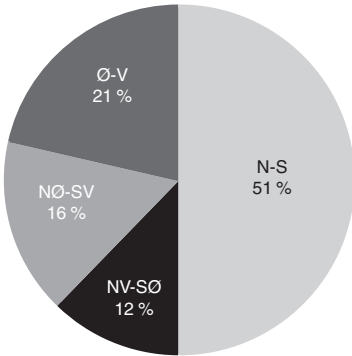

Fig. 21. Orientering af gravrunderne i Skåne. N: 336.

Orientation of grave pits in Scania. N: 336.

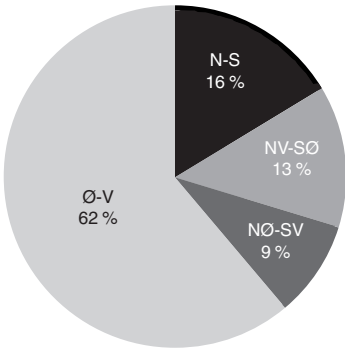

Fig. 22. Orientering af gravrunderne på Fyn, Langeland og Tåsinge. N: 273

Orientation of grave pits on Funen, Langeland and Tåsinge. N: 273.

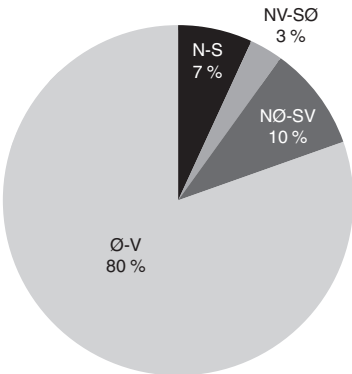

Fig. 23. Orientering af gravrunderne i Jylland. N: 510.

Orientation of grave pits in Jutland. N: 510.

stændigt dominerende; kun to ud af 135 grave er orienteret nordvest-sydøst.³⁹ Hvad gravorienteringen angår, fremstår andre gravpladser i Vestsjælland i øvrigt mere blandede end de nordsjællandsk-skånske lokaliteter. Lægger man tallene sammen, udgør de nord-sydvendte grave 33 %, og de øst-vestorienterede omfatter 23 % af de i alt 75 jordfæstegrave fra Bakkendrup, Ottestrup og Forlev.⁴⁰

Tendensen til at vende gravene i øst-vestlig retning er mere udtalt i det fynske område (inkl. Langeland og Tåsinge) med 62 % af gravene, mens 16 % ligger i nord-sydlig retning. Afvigende herfra er Rantzausminde på Sydøstfyn, hvor fire af fem grave var orienteret nord-syd.⁴¹ (Fig. 22)

I Jylland er de øst-vestvendte begravelser klart dominerende.⁴² (Fig. 23) Samme billede tegner sig for 1629 jordfæstegrave fra Hedeby og Thumbby-Bienebek i Sydslesvig, hvor fordelingen er 78 % grave i øst-vestlig retning, mens 9 % er orienteret nord-syd.⁴³ En undtagelse fra det generelle indtryk er Lindholm Høje, hvor 86 % af jordfæstegrave var orienteret i nord-sydlig retning.⁴⁴

Forskellene i gravenes orientering synes ikke at have nogen enkel forklaring. I litteraturen findes eksempler på opfattelsen, at de nord-sydvendte grave skal ses som en foreteelse fra ældre vikingetid (8.-9. århundrede), mens de øst-vestorienterede grave er udtryk for kristendommens gradvist stigende indflydelse i Danmark i yngre vikingetid (10.-11. århundrede).⁴⁵ At forholdet ikke er entydigt, har længe været kendt.⁴⁶ Selvom nogle af de nordsjællandske og skånske gravpladser med dominans af nord-sydvendte grave kan føres tilbage til 8. århundrede, er der begravelser med samme orientering, som rummer oldsager, der kan henføres til 10. århundrede.⁴⁷ Snarere end en kronologisk betinget forskel, synes der at være tale om et regionalt baseret fænomen, der – i grove træk – kan føres tilbage til yngre romersk jernalder og ældre germansk jernalder. På sjællandske gravpladser fra yngre romertid som Himlingøje, Vindinge og Torslunde er nord-sydorienterede begravelser dominerende.⁴⁸ Det samme gør sig gældende for gravene fra ældre germansk jernalder fra Vindinge og de senere grave fra yngre germansk jernalder ved Bilidt, Kyndby og Dalby Strand.⁴⁹ De bornholmske gravpladser følger i øvrigt samme mønster i 6.-8. århundrede.⁵⁰ Hovedparten af de fynske jordfæstegrave fra yngre romersk jernalder og ældre germansk jernalder er ligeledes orienteret nord-syd.⁵¹ Til gengæld rummer gravpladserne i Sejlflod og Hjemsted fra 4.-5. århundrede i langt overvejende grad øst-vestvendte grave, hvilket er karakteristisk for det jyske område i det pågældende tidsrum.⁵²

Gravrubens orientering synes ikke at bunde i meget faste forestillinger af religiøs karakter, ligeså lidt som objekter på himmelen eller landjorden på overbevisende måde kan tages til indtægt herfor. Variationerne – eller afvigelse-

serne fra det dominerende skema, om man vil – er i mange tilfælde for talrige indenfor den enkelte gravplads til, at en nærmere forståelse kan formuleres. Den overvejende dominans af nord-sydorienterede grave i Nordsjælland og Skåne i forhold til de øst-vestvendte grave vest for Storebælt er i højere grad udtryk for lokale eller regionale traditioner.

Kister

Både på Kirke Hyllinge Kirkebakke og Trekrøner-Grydehøj var spor efter kister fåtallige og da i form af mørke aftegninger i jorden. I grav A608 på Kirke Hyllinge Kirkebakke var der en tilnærmelsesvist rektangulær afgrænsning ved gravbunden, der opfattedes som sporet af en kiste. Imidlertid viste tværsnittet af gravgruben, at de mørke aftegninger i nogen grad afspejlede ormeaktivitet, et træk der genfandtes i andre grave på lokaliteten. Der fremkom søm i flere grave, men ikke i et antal og med en fordeling der tillod, at man kunne konkludere, at der har været tale om en med søm sammentømret kiste.

Inddrager man oplysninger fra andre gravpladser tegner der sig et billede af, at man i meget stor udstrækning har anvendt den forhåndenværende kasses princip, hvis man har skullet finde en kiste til begravelsen. De lidt for korte klædekister fra Forlev og Lejre er velkendte, og fra sidstnævnte lokalitet kendes løst opstillede brædder i gravgruben.⁵³ En relativt almindelig kistetype er karakteriseret ved, at sidefjælene rager 5-10 cm ud i forhold til gavlene.⁵⁴ Andre muligheder har været bulkister eller trugformede kister.⁵⁵ Et fænomen, som er registreret flere steder, er svedne eller ligefrem forkullede kistedele. Det gælder både for plankebyggede kister og bulkister.⁵⁶ For bulkister på Stengade II-gravpladsen er det dog foreslået, at forkulningen skyldes anvendelse af ild til udhuling af stammen.⁵⁷ Generelt synes der ikke at være nogen umiddelbar statusmæssig sammenhæng mellem kisteform og gravindhold, når det gælder simple kister. Til gengæld synes vognfadinger, kammergrave og klinkbyggede både eller skibe at være forbeholdt samfundets bedre og bedst stillede lag.⁵⁸ Kammer- og vognfadinggrave er i øvrigt sjældent forekommende øst for Storebælt og afspejler en regional forskel på linje med gravorienteringen.⁵⁹

Dobbeltgrave, efterbegravelser og knogledeponeringer

På både Trekrøner-Grydehøj og Kirke Hyllinge Kirkebakke var det klart, at der i flere tilfælde var foretaget nedgravninger i gravgruberne, efter de har været kastet til i første omgang. Der kan være tale om en regulær gravlæggelse af en person, mens det i andre tilfælde mere synes at have været dele af personer, dyr eller oldsager, som er lagt i den oprindelige grav. På sikrest grund er man selvsagt, når bevaringsforholdene for skeletterne er gode. I modsat fald

kan det være svært med sikkerhed at afgøre, om skeletdele i sekundære nedgravninger eller i højere niveau end gravbunden, er formuldede rester af hele individer, eller om det er dele af skeletterede personer, der er lagt ned. På Trekroner-Grydehøj er A2033 og A2035 eksempler på grave, hvor forskelle i fylden omkring skeletterne viser, at der må være tale om begravelser af to individer med et vist mellemrum af tid. Samtidig er A2034 og A2035 eksempler på dobbeltgrave, hvor der med sikkerhed er nedlagt *dele* af et tredje individ i graven.

Hovedparten af de grave, hvor en sekundær grav er anlagt oveni en primær, bærer tydeligt præg af den omhu, hvormed man har sørget for at få den ny grav til at ligge indenfor rammerne af den oprindelige gravgrube. Det gælder for Trekroner-Grydehøj og Kirke Hyllinge Kirkebakke, og det genfindes f.eks. i Hunderup nær Ribe og på gravpladsen ved Trelleborg.⁶⁰ Det er i flere tilfælde tydeligt, at der må være gået et stykke tid, uvist hvor langt, før den nye grav er blevet anlagt. Dels er der forskel i gravfylden, dels viste A2036 på Trekroner-Grydehøj, at det første individ må være opløst i en grad, så dennes knogler fra lårben og underben kunne flyttes ved gravlæggelsen af det andet individ.

Som det fremgår, er det i nogle tilfælde muligt at påvise, at de døde er gravlagt samtidig, og i realiteten er det kun i disse tilfælde, at man bør tale om dobbeltbegravelser. Andre gange kan det, når der er forskelle i fylden omkring skeletterne, dokumenteres, at ligene er gravlagt med et vist tidsrum imellem. I disse tilfælde er der tale om efterbegravelser. Der er tilsyneladende ikke nogen fast regel for, hvordan de døde er blevet anbragt i forhold til hinanden. Gravpladserne Trekroner-Grydehøj og Tollemosegård i Nordsjælland udviste en tendens til, at det nedre skelet var lagt i udstrakt rygleje, mens det øvre var anbragt i hockerstilling.⁶¹ Tilsvarende forhold kendes fra gravpladsen ved Trelleborg nær Slagelse og fra Stävie i Skåne.⁶² Det er imidlertid ikke en fast regel på de nævnte lokaliteter, og det er ikke en skik, der er blevet fulgt på f.eks. Forlev grav 36 i Vestsjælland, Bogøvej grav S eller Kågården grav B, begge fra Langeland, hvor de to døde i samme grav lå mere eller mindre i udstrakt rygleje.⁶³

Hvad årsagen til disse dobbelt- og efterbegravelser er, kan man – på nuværende tidspunkt – kun gisne om. I en lang årrække har den fremherskende hypotese været, at der er tale om et rituelt drab, der skulle sørge for, at den afdøde fik tjenestefolk til opvartning med i dødsriget.⁶⁴ Et udgangspunkt for denne opfattelse findes i Ibn Fadlans skildring af en ligfærd ved Volga, som er nævnt i artiklens indledning, hvor stormanden skulle have en ledsager med på rejsen til dødsriget. Denne ledsager søgtes blandt tjenestefolkene, men senere i beretningen omtales kvinden, der i øvrigt havde meldt sig frivilligt, som slavinde.⁶⁵ Ved guden Balders ligfærd er det ikke en slavinde eller tjenestepige,

der følger ham. Det er hans hustru, der dør pludseligt af sorg ved begravelsesceremonien, og derfor kan følge sin mand på ligbålet.

I den arkæologiske litteratur er velkendte eksempler på dobbeltgrave, såsom Dråby, Stengade II, Lejre og Gerdrup, der alle er blevet opfattet som "herre-træl"-begravelser.⁶⁶ I disse tilfælde anses det sekundære skelet for at være ombragt og efterfølgende lagt i graven som følgesvend. Denne fremgangsmåde kan imidlertid ikke dokumenteres i særlig mange tilfælde, heller ikke selvom et kranium findes et andet sted i graven end for enden af nakkehvirvlerne. I Trekroner-Grydehøj A2034 blev individ II's kranium fundet mellem venstre albue og kroppen (se fig. 9), og i A505 fra samme gravplads lå individ III's kranium ikke anatomisk korrekt til trods for, at denne person lå på gravbunden. Ej heller kraniet af individ I fra samme grav lå i anatomisk orden. Der er ikke påvist spor efter halshugning på skeletterne, så hovedet må være skilt fra kroppen med en vis omhu. I Birka grav 959 er fundet et velbevaret skelet af en kvinde i en uforstyrret, simpel gravgrube, hvor kraniet lå mellem højre albue og kroppen. Som gravudstyr havde hun bl.a. to skålformede spænder med en kæde af glas- og karneolperler i mellem, nålehylster, jernkniv og pincet. Ved halsregionen lå en svinekæbe.⁶⁷ Der var ingen indikationer på, at kvinden skulle være blevet halshugget, og gravudstyret tyder heller ikke på, at der er tale om en person fra samfundets absolutte bund.

Trods Mimers afhuggede hoved er der ikke umiddelbart noget, som peger på, at der har været en forkærlighed for menneskekraniekult i den nordiske mytologi. Imidlertid viser sporene i vikingetidens grave, at behandlingen af de afdøde har været mere kompleks end som så. At hovedet har haft en særlig betydning kan meget vel være tilfældet, og at det dermed har fået en særbehandling, er absolut en mulighed.⁶⁸ På gravpladsen Bogøvej på Langeland rummede grav T et enkelt kvindeskelet, hvor kraniet lå mellem den dodes underben.⁶⁹ I forbindelse hermed lå et par nakkehvirvler, hvilket indikerer, at hovedet er hugget eller skåret af. Som ved Birka grav 959 er der ej heller i dette tilfælde tale om en "herre-træl"-begravelse som de ovennævnte. I A583 på Kirke Hyllinge Kirkebakke var en sekundær nedgravning i gravgrubens top, hvori var lagt rester af et menneske. Knoglerne var dårligt bevarede, men tilstedeværelsen af tænder tyder på, at der har været tale om dele af kraniet. I A569 fra samme gravplads var der ikke blot lemmeknogler fra et voksent menneske i toppen af graven, der var også en bækkendel fra et 9-10-årigt barn samt fragmenter af et menneskekranium halvvejs nede i gravfylden. I A2047 på Trekroner-Grydehøj var brændte menneskeknogler i toppen, herunder dele af kraniet. I A2059 på samme gravplads fandtes de brændte rester af et menneske, nemlig en del af et kranium og en røknogle. I toppen af gravgruben var en

sekundær nedgravning, men de brændte menneskeknogler er kun angivet som stammende fra gravens fyld, og de kan dermed ikke endegyldigt henføres til den sekundære nedgravning. Under alle omstændigheder peger fundet på, at der er medgivet hele eller dele af et andet menneskes kranium i forbindelse med begravelsesritus. Samme forhold gør sig gældende i grav AV og grav AØ fra Tollemosegård, og i jordfæstegraven ACZ på Køstrupgravpladsen på Nordvestfyn er fundet rester af et brændt menneskekranium.⁷⁰ I grav 1 fra Kildehøj ved Herning fandtes rester af et menneskekranium, der var deponeret udenfor jordfæstegravens sydside.⁷¹ På den skånske gravplads Stävie rummede grav 80 et ekstra, ubrændt kranium, og det synes ligeledes at være tilfældet i grav 72 fra samme lokalitet.⁷² I grav 3 på Råga Hörstad, Skåne, fandtes underkæben af et menneske i fylden over den gravlagte, og i grav 6 fra samme lokalitet lå rester af et ekstra menneskekranium i gravfylden.⁷³

Begravelser, der – udover den gravlagte – rummer ubrændte *dele* af andre mennesker, kendes flere steder end Trekroner-Grydehøj og Kirke Hyllinge Kirkebakke. I grav ACP på ovennævnte gravplads ved Køstrup fandtes over-tallige fodrodsknogler fra et menneske ved den gravlagtes hoved.⁷⁴ Gravpladsen ved Dråby i Hornsherred omfattede tre begravelser, hvor der var ubrændte dele af mennesker spredt i gravfylden.⁷⁵ Stävie og Lockarp i Skåne omfatter henholdsvis 10 og fem begravelser, hvor der er rester af en ekstra person i gravfylden.⁷⁶

Årsagen til, at dele af mennesker er medgivet som en del af gravudstyret, kan måske findes i den forfædre dyrkelse, der menes at have været en del af verdensopfattelsen blandt asatroende.⁷⁷ Grave for særligt betydningsfulde personer i slægten kan være gravet op, knogler og genstande fjernet, for senere at blive medgivet andre af slægtens døde. En anden mulighed er, at der er tale om knogler fra personer, der ikke nødvendigvis har været af slægten, men som i levende live har haft særlige evner for kontakt til ånder og forfædre. Dele af en sådan person, der medgives en afdød, kan have symboliseret en ledsager og stedkendt vejviser på rejsen til dødsriget. At den døde skulle på en rejse, tyder begrebet “at gå *hel*-vejen” på,⁷⁸ ligesom isbrodder i gravene er blevet tolket som symbol på den vanskelige færd til dødsriget.⁷⁹ Isbrodder er ikke almindelige i danske grave, men der er ganske mange eksempler fra Birka.⁸⁰

Brændte ben i gravfylden

Tilstedeværelsen af ofte meget små stykker hvidbrændte knogler er gennem mange år observeret ved arkæologiske udgravninger af jordfæstegrave fra vikingetiden. Allerede ved undersøgelsen af Forlev i Vestsjælland i 1895 noterede udgraveren, Gustav Sarauw, sig tilstedeværelsen af brændte ben og trækul

i forbindelse med bl.a. grav 7.⁸¹ Ofte er fragmenterne uden karakteristika og kan ikke artsbestemmes, men når det kan lade sig gøre, er der jævnligt tale om rester af menneske og hund.⁸²

I litteraturen nævnes forekomsten gerne i generelle vendinger, når gravenes karakteristika opregnes. Samtidig støder overvejelser over betydningen af de brændte knogler ofte ind i det forhold, at man er usikker på, om der blot er tale om tilfældig indblanding af ældre materiale i gravfylden. Det kan sagtens være årsagen på lokaliteter, hvor der er ældre eller samtidige brandgrave, og i hvert fald kan det sådanne steder være vanskeligt med sikkerhed at konkludere, at de brændte ben med forsæt er tilføjet fylden i en jordfæstegrav. Andre steder er det klart, at der må være tale om en bevidst handling. Det gælder f.eks. gravpladser som Hesselbjerg ved Over Randlev og Kjøelvejen i Over Hornbæk, begge Østjylland, hvor det angives, at brændte ben er til stede i nogle af gravene, men ikke alle.⁸³ Hvis de brændte ben lå spredt i og på jorden på en lokalitet, taler sandsynligheden for, at størstedelen af gravene – hvis ikke alle – vil rumme brændt materiale, og fordelingen i gravfylden vil være jævn. Som nævnt ovenfor kunne samme iagttagelse gøres på både Kirke Hyllinge Kirkebakke, hvor 52% af gravene rummede brændte knogler, og Trekroner-Grydehøj, hvor de forekom i ca. 60% af tilfældene. På sidstnævnte gravplads kunne man af bl.a. gravene A2033 og A2066 se, at de brændte knogler må være tilført bevidst, og ikke blot som en del af jordfylden. Der var tydeligt færre brændte ben ved gravgrubens bund i forhold til de overliggende lag, hvilket tyder på en bevidst fordeling.

At de brændte ben repræsenterer et ritual synes oplagt, men det er tydeligvis ikke et ritual, der har været alle beskåret. Tilstedeværelsen af knoglestumperne beskrives ofte som et "offer", men hvad der er ofret, kan være svært at afgøre. Det er påfaldende, at benene typisk er så fragmenterede, at arten er ubestemmelig. Der er sket en grundig knusning af knoglerne, inden de er spredt i graven under dens opfyldning. I heldige tilfælde kan knoglerne artsbestemmes, og det står klart, at der både er tale om dele af dyr og menneske. Brændte menneskeknogler i jordfæstegrave er påvist i en grav på Trekroner-Grydehøj og i to grave på Kirke Hyllinge Kirkebakke, ligesom det er konstateret på andre gravpladser i Danmark og Skåne.⁸⁴ På Trekroner-Grydehøj grav A2047 var knoglerne tydeligvis deponeret i en ansamling i gravfylden, og lignende forhold er påvist i Råga Hörstad og Lockarp.⁸⁵

Arkæologisk set er ligbrændingsskikken velkendt i vikingetiden, ikke mindst i Jylland, hvor relativt omfattende gravpladser fra yngre germansk jernalder og ældre vikingetid er påvist og undersøgt.⁸⁶ Gravpladser med både brandgrave og jordfæstegrave kendes bl.a. fra Lindholm Høje og Søndervang, hvor det

begge steder kan godtgøres, at brandgravene er ældre end jordfæstegravene.⁸⁷ I Hedeby kan de temmelig få urnegrave dateres til 8. århundrede, mens brandpletter og -gruber er vanskeligere at datere nøjagtigt. Overgangen fra ligbrænding til jordfæstebegravelse anslås at være sket i første halvdel af 9. århundrede.⁸⁸ For andre lokaliteter er forholdene ikke helt så entydige, hverken hvad angår de kronologiske forhold eller identifikationen af brandgravene. I forbindelse med jordfæstegravpladser kan findes anlæg, der pga. tilstedeværelse af brændte ben er blevet tolket som brandgrave. Mængden af knogler kan dog ikke benyttes som det afgørende bevis. Vægten af knoglerne fra en menneskekrop, der er kremeret på et åbent bål, anslås at være et sted mellem 1.500 g og 2.500 g, men den mængde, der er lagt i brandgravene, er betydeligt mindre. Typisk er der tale om et sted mellem halvdelen af den oprindelige vægt og helt ned til ca. 10 gram.⁸⁹ Den samlede mængde brændte ben kan endda omfatte dyreknoget.⁹⁰ En sikker identifikation af en brandgrav fordrer tilstedeværelse af menneskeknoget og gravudstyr, men det er klart, at der med disse krav opstår en gråzone af anlæg, hvor gravudstyret enten er helt destrueret eller frasorteret, eller hvor knoglerne ikke kan artsbestemmes. Der er jo også jordfæstegrave uden bevaret gravudstyr. På den anden side kan anlæg med små mængder brændte menneskeben ikke nødvendigvis kategoriseres som brandgrave. Der kan være tale om offergruber på linje med A610 på Kirke Hyllinge Kirkebakke, der kun indeholdt en ubrændt menneskefod.

Kremering er en væsensforskellig ligbehandling i forhold til jordfæstelsen. Tilstedeværelsen af de to gravformer på samme gravplads kan i nogle sammenhænge forklares som en kronologisk forskel, mens det i andre tilfælde må ses som endnu et udtryk for den store variation indenfor vikingetidens gravskik. Imidlertid forekommer sammenblandingen af ubrændte mennesker og dyr med dele af kremerede mennesker og dyr i jordfæstegrave paradoksal. Det ubrændte lig på gravbunden skal betragtes som gravens egentlige indehaver, mens de kremerede knogler er en del af gravudstyret. Knoglerne er stærkt fragmenterede, hvilket til dels kan være sket ved selve brændingsprocessen,⁹¹ men de meget små benstykker, som dominerer i fundbilledet, må være fremkommet ved en efterfølgende manuel knusning af knoglerne. Den dybere mening bag fremgangsmåden kan ikke forklares på baggrund af det arkæologiske materiale. Fra de skriftlige kilder erindres Ynglingesagas gengivelse af "Odins lov", hvor ligbrænding foreskrives. Jordfæstelsens tilstedeværelse og tiltagende dominans i løbet af yngre germansk jernalder og vikingetid viser, at doktrinen ikke er blevet fulgt bogstaveligt. De brændte knogler i jordfæstegravene kan imidlertid være et relikv af gammel skik og brug, en tribut til Odin.⁹² Sidst er der den mulighed, som Ibn Fadlans tolk giver udtryk for, nemlig at den

døde ved ligbrændingen kommer til den anden verden i løbet af kort tid i modsætning til den forrådnelsesproces, som en ubrændt krop skal gennemgå.⁹³ Følges denne tankegang, kan meningen med at brænde ledsageren være, at denne dermed kommer hurtigt til dødsriget og kan berede ankomsten for den afdøde. På samme måde kan de brændte dyreknogler repræsentere hjælpeånder og ledsagere på rejsen.

Ubrændte dyreknogler

I en afhandling om religion og offerkult i vikingetiden beskriver Britt-Mari Näsström, hvordan der i forbindelse med en begravelse var ceremonielle måltider den 3., den 7. og den 30. dag. Her indtog de efterlevende et madoffer ved graven sammen med den døde, der "levede" i graven.⁹⁴ I praksis betyder det, at de levende har spist og drukket sammen, og dele af måltidet kan være lagt i eller på graven ved disse ceremonier. De ubrændte dyreknogler, der forekommer i jordfæstegravene, dækker et bredt spektrum af tamdyr som svin, kvæg, fjerkræ og får/ged, alle sammen arter, der har været almindeligt forekommende i vikingetidens kødgryder. At opfatte de gravfundne knogler som madofre til den afdøde ligger lige for, men det er ikke umuligt, at dyrene har symboliseret andet og mere end mad alene.

I yngre germansk jernalder var vildornen herskerattribut og indgik som ornamentik på bl.a. pragthjelme, og dens profil blev præget og klippet ud i guldblik som "svinegubbe" på linje med menneskefigurer.⁹⁵ Svinet spiller da også en rolle i den nordiske mytologi, bl.a. i form af Gyldenbørste, der er Frejs attribut, og til Frej ofredes en galt.⁹⁶ Også Freja knyttes til en galt i kvadet *Hyndloljod* i Den ældre Edda, hvor galten Hildesvin i virkeligheden er Frejas elsker Ottar, som hun kommer ridende på.⁹⁷ I den mytologiske sfære skal man heller ikke glemme Særimner, den evige flæskesteg i Odins Valhal. Med Særimner kombineres tanken om madofferet på smukkeste vis med en mytologisk og ritualiseret indfaldsvinkel. At svineknogler i gravene har været andet og mere end madoffer, viser Birka grav 959, hvor en svinekæbe var anbragt over kvindeskelettets hals, mens hendes hoved lå mellem albuen og kroppen.⁹⁸

Thors gedebukke kunne, på samme måde som Særimner, spises og genopstå, og geden kunne derfor være repræsenteret i gravene som både madoffer og mytologisk væsen. Man støder dog på det banale problem, at det sjældent er muligt med sikkerhed at skelne knogler fra får og ged. Og når der er en positiv bestemmelse, drejer det sig sædvanligvis om får.

Kvæg har ingen fremtrædende mytologisk rolle, hvis man ser bort fra alle køers moder, Audhumle, der i tidernes morgen var "den nærende frugtbarhed" for urjætten Ymer.⁹⁹ Audhumle slikkede Bure frem af de salte rimsten, og Bure

blev Odins farfar. Koen spillede dog en rolle som offer i blotet, hvilket afspejles i begrebet *blótnaut*, dvs. kvæg beregnet for blot.¹⁰⁰ I kvadet *Hyndloljod*, hvor gudinden Freja møder vølven Hyndla, lyder det blandt andet: "Hov han mig gav af hugne sten – blev den Graasten som Glar saa blank – rød af Oxers rindende Blod, altid Ottar Asynjer tilbad."¹⁰¹

To dyr, der forekommer i gravene uden at kunne kategoriseres som værende madoffer, er hunden og hesten. Hunden indtager ikke nogen fremtrædende rolle i den nordiske mytologi. Dog optræder den i skikkelse af helvedeshunden Garm, der vogter indgangen til Hel, et væsen, der ikke umiddelbart vækker positive associationer. Ikke desto mindre er hunden et almindeligt forekommende dyr i vikingetidens grave, både i kremeret og ubrændt tilstand. At det er dens særlige, årtusinder lange, tilknytning til mennesket, som har sikret den en plads i gravritualet er en mulighed. Den trofaste, vagtsomme ledsager i levende live kan også have været det i døden. Forholdet får en mere spirituel tone, hvis der er tale om, at hunden har indtaget en rolle som åndelig beskytter på færden til dødsriget, eller at den har symboliseret overgangen fra liv til død.¹⁰²

I Snorres Edda er hesten det dyr, som nævnes hyppigst, og i mytologien er den tillagt vigtige opgaver såsom at trække dag og nat over himlen.¹⁰³ I modsætning til en lang række dyr, vilde såvel som tamme, der har kunnet være fylgje – skytsånd – har hesten ikke haft den egenskab og er – trods rollen som ridedyr for krigeren – ikke knyttet til mandighed.¹⁰⁴ Hesten har derfor kunnet signalere høj status både for den fornemme mand og kvinde og findes da også i grave hos begge køn. Hesten rummer andre symbolske elementer end de ovennævnte, som er væsentlige at bemærke. Sleipner var Odins ottebenede hest, og den bragte ham til og fra underverdenen. Hesten opfattes derfor som en væsentlig hjælpeånd for den sejdkyndige i kontakten til det hinsides.¹⁰⁵ Det er måske derfor, at hesten er blandt de genkendelige dyr, som indgår i ikonografien på bl.a. billedsten og som selvstændigt individ på fibler og pyntebeslag.¹⁰⁶ Samtidig var hesten et vigtigt dyr i blotet, og indgik i rituelle måltider i forbindelse hermed, som det skildres i Håkon den Godes Saga.¹⁰⁷ Hestekød har muligvis været tabu udenfor den rituelle indtagelse ved blotet, og det specifikke forbud for kristne mod at spise hestekød, som kendes fra middelalderlige lovtekster, kan meget vel have sin forklaring i hestens fremtrædende rolle i blotet.¹⁰⁸

Dyrenes tilstedeværelse i gravene er dobbelttydig; der er en forklaring, som umiddelbart springer i øjnene for det nulevende menneske, men mytologisk og rituelt kan betydningen accentueres og udvides. Det forekommer klart, at der må være indlejret en symbolik i det mindste i nogle af de medgivne dyr og behandlingen af disse inden gravlæggelsen.

Et konkret eksempel på en grav med flere dyreofre fandtes på Trekroner-Grydehøj. I grav A505 var en gammel hingst anbragt langs gravgrubens ene side med hovedet hvilende på bagkroppen af en mellemstor hund (se fig. 16). Denne hund var skåret midt over, og forkroppen lå med ryg og nakke svajet bagud omkring en firkantet sten, der var rejst på enden og anbragt delvist på hundens bagkrop. Den overskårne hund genkendes fra Ibn Fadlans beretning om en rus' gravfærd ved Volga omkring 920. I beskrivelsen af gravens udrustning hedder det: "Så bragte de en hund, skar den i to dele og lagde dem i skibet."¹⁰⁹ Handlemåden forklares beklageligvis ikke. I grav CA på Kågården kan det ikke godtgøres, at hunden er skåret over, men den er øjensynlig gravlagt indsnøret eller i et svøb.¹¹⁰ Under hunden og hesten i A505 lå dele af et får samt et foster, formentlig af sidstnævnte art. Ved den gravlagtes højre lår lå enkelte knogler fra får/ged og en kæbe af en mellemstor hund, og endnu en hund fandtes over individ II. Det voksne får/ged kan i moderne forstand repræsentere et madoffer til den afdøde, men hverken hingsten, hundene eller fårefosteret kan betragtes som rejsekost. Ikke mindst sidstnævnte er vanskeligt at forklare som andet end et rituelt offer, hvis mening ikke umiddelbart lader sig belyse. Paralleller er heller ikke hyppige, men ved en udgravning af en jordfæstegrav i Næstved i 1901 fandtes to nyfødte lam sammen med knogler af en stor hund, to unge får og en meget ung kalv.¹¹¹

Hestens funktion som ridedyr for stormanden eller krigeren afspejles i de ryttergrave med våbenudstyr og hest, der f.eks. kendes fra Stengade I, Kågården grav 2, Errindlev og skibsgraven fra Ladby.¹¹² I Birka er hesten i mange tilfælde gravlagt på en forhøjning i den ene ende af gravkammeret. Med hestene kan være givet bidsel, fornemt seletøj og sadel, så der ikke er megen tvivl om dyrets funktion, både som levende og død.¹¹³ Hestens rolle i grav A505 er anderledes. Ved dyrets nakke fandtes to store jernøskner, der er af samme type som et par surringsøskner til fastgøring af oppakning på en sadel, der fandtes i en sachsisk ryttergrav med hest i Sarstedt, Lkr. Hildesheim nær Hannover.¹¹⁴ (Fig. 24) Der er imidlertid intet rideudstyr som stigbøjler, bidsel eller seletøjsspænder og -beslag i grav A505, og der er heller ikke noget i graven, der kan sætte hesten ind i rollen som trækdyr for en vogn. Den gamle hingst kan derfor have været medgivet som hjælpeånd og vejleder for de gravlagte, og hunden kan have haft samme funktion. I denne sammenhæng er det interessant, at grav A505 rummede en genstand, der måske er en vøvestav (se fig. 15). Den forekommer – som allerede nævnt ovenfor – åbenbart uanvendelig til praktiske formål, og der kan være tale om et symbol på Odin. Kombinationen af jern og bronze, der er sammensmedet, er i anden sammenhæng blevet sat i forbindelse med netop vølver, og det samme er den ledsagende hest og hund i graven.¹¹⁵

Fig. 24. Trekroner-Grydehøj. Øskner af jern til at fastgøre last på en sadde. – Foto: Flemming G. Rasmussen/Roskilde Museum.

Trekroner-Grydehøj. Iron eyelets for securing a load to a saddle.

Sten i gravgruben

Tilstedeværelsen af sten i vikingetidens jordfæstegrave er et kendt fænomen. Der kan være tale om en veritabel pakning af næve- til hovedstore sten, men mængden af sten kan være betydeligt mindre og være mere spredt i gravfylden. Der kan forekomme kampesten, nogle endog meget store, enten kombineret med mindre sten eller stenpakninger. Sidst kan der være enkelte kampesten, der findes anbragt ovenpå eller tæt ved skelettet på gravbunden. Stenenes mængde, størrelse og placering varierer således meget, ligesom det på ingen måde er alle grave på samme gravplads, der er tilført sten. De fleste steder er det kun få af gravene, der er udstyret på denne måde.

Stenpakninger giver sig typisk til kende allerede ved muldafrømningen, men kan ved den efterfølgende udgravning vise sig at være til stede i hele graven. Der kan ligeledes være en lagdeling af stenene, som adskiller flere individer, dyr eller oldsager fra hinanden. På Trekroner-Grydehøj var A505 et eksempel på en sådan grav, der var dækket med næve- til hovedstore sten af bjergart, kalk og flint ved gravgrubens top. En enkelt sten havde en slebet flade, så der er muligvis tale om en rest af en kværnsten.¹¹⁶ De talrige sten udgjorde en markant del af fylden og tendensen til, at de blev større, jo dybere i graven de lå, var klar. Det var ligeledes karakteristisk, at flintknoldene dominerede i de øvre 10-20 cm af gravfylden, hvor også kalkstenene fandtes. Dybere nede var sten af bjergart mere dominerende. En tilsvarende sortering af stentyper, hvor kalk og flint med cortex ligger i toppen af graven, er iagttaget på Brynshøj i Odsher-

red samt Tollemosegård ved Græse.¹¹⁷ Stenene i A505 udgjorde samtidig en adskillelse mellem individ III på gravbunden og individ I og II, der lå over. På Dråbygravpladsen i Hornsherred var hovedparten af gravene forsynet med stenlægninger eller stenspækninger, af og til i to lag,¹¹⁸ og det samme er tilfældet ved tre grave på Brynshøj.¹¹⁹

Større eller mindre kampesten i gravfylden eller på gravbunden er – på samme måde som stenspækningerne – tilstedeværende på adskillige af vikingetidens gravpladser. Trekroner-Grydehøj omfattede flere eksempler. I den østlige halvdel af A505 lå meget store kampesten, dels anbragt ovenpå hesten, dels på Individ III. I vestsiden af graven var en enkelt kampesten af lidt mindre dimensioner end i østsiden. I A2029 lå en kampesten på bækkenet og en mindre sten på hver ankel af skelettet. I A2044 lå en stor kampesten i fylden over skelettets overkrop, men uden direkte kontakt. Det var der til gengæld for en kampesten på bækken/lår og en anden sten på underbenene. I A2058 var fire hovedstore sten i gravfylden over den afdødes overkrop, mens en lidt større sten hvilede direkte på venstre skulder.¹²⁰ Hvorvidt stenene oprindeligt er blevet anbragt på liget ved gravlæggelsen kan være svært at afgøre med sikkerhed, da tunge sten i gravfylden vil kunne synke i takt med opløsningen af kiste og lig.¹²¹

Hensigten med at dække eller fylde gravene med stenspækninger, anbringe kampesten i varierende størrelser i fylden, på gravbunden eller direkte på liget forekommer ikke umiddelbart gennemskuelig ud fra de arkæologiske vidnesbyrd. Som det er vist for Trekroner-Grydehøj og Kirke Hyllinge Kirkebakke og yderligere eksemplificeret, er det almindeligvis kun en mindre del af gravene på en gravplads, der rummer stenspækninger og/eller store sten. Blandt disse findes ingen umiddelbar erkendelig systematik, hvad angår antal individer, køn, alder, gravens størrelse eller inventar.

Det er blevet foreslået, at de store sten har skullet forhindre den døde i at gå igen,¹²² og det kan også være tilfældet for nogle begravelser. Der herskede en opfattelse af, at den døde "levede" i graven og kunne vise sig, hvis ikke alt ved gravfærden havde været, som det skulle. Imidlertid synes gengangere ikke at have været en meget fremtrædende del af verdensanskuelsen.¹²³

Fra sagalitteraturen foreligger beskrivelser, hvor begravelser og sten hører sammen. I Gisle Surssøns Saga bliver den fredløse Gisle indkredset og dræbt. Han fratages sit sværd og begravnes under sten på det sted, hvor han blev fældet.¹²⁴ Det er nærliggende, at stenene skal forhindre, at den dræbte går igen. Ønsket om at fastholde personer i deres grave med mere end blot jord og højfyld må have sit udspring i, at de pågældende afdøde besidder særlige evner for at vende tilbage som en plage for de levende.

Gisle Surssøns Saga rummer også beretningen om to sejdkyndige søskende, Audbjørg og Torgrim Næb, der – pga. deres trolddomsevner – bringer sig i unåde. Først fanges Audbjørg, der føres til Saltnæs og stenes ihjel. Senere pågribes Torgrim Næb. Han bliver ligeledes bragt til Saltnæs, hvor han får trukket et kalveskind over hovedet og stenes til døde. Han kules ned i en bjergås ved siden af søsteren.¹²⁵ Lignende steninger af hekse eller trolddomskyndige kendes fra andre sagaer, og selvom det ikke har været den eneste måde at uskadeliggøre disse mennesker og deres kraft, synes sten at have haft en særlig effekt. At de begravnes afsides på grænsen mellem land og hav er et andet karakteristikum.

De beskrevne scenarier kan dog ikke forklare alle grave med større eller mindre mængder sten. De stenfyldte grave, der er givet som eksempler ovenfor, ligger – med Gerdrup som undtagelsen – på gravpladser og ikke isoleret i en strandkant eller en stenet ås. Fra Danmark kendes desuden adskillige eksempler på veludstyrede begravelser ved stranden, som ikke korresponderer med sagaernes dræbte, der fratages deres ejendele og kules ned.¹²⁶ Der er heller ikke noget, der indikerer, at begravelserne er sket i hast, frygt eller disrespekt. Det gælder f.eks. Gerdrupgraven, der er nedgravet i en fossil strandvold 300 m fra Roskilde Fjord, og dermed minder om en del af beskrivelsen fra Gisle Surssøns Saga, men selve gravlæggelsen er sket med omhu. De to lig lå på ryggen med lidt over en halv meter mellem hinanden, og kun kvinden havde fået store kampesten over sig.¹²⁷ En sten dækkede overkroppen og en tilsvarende sten lå på hendes højre ben. En lidt mindre kampesten var placeret ved hendes venstre side. Ved bækkenet lå et nålehylster af ben og en jernkniv, og langs hendes højre ben fandtes en hen ved 40 cm lang ornamentet spydspids af jern. Manden, der formentlig har brækket halsen og hvis fødder synes at have været sammenbundne, var sluppet for de store sten, men havde en jernkniv ved maveregionen. I graven fandtes desuden to fårekranier. Gravfylden udgjordes af græstørv, der var omhyggeligt stablet fra bund til top. Der er tydeligvis tale om et særligt par, der er gravlagt. Ikke mindst den spydbevæbnede kvinde under stenene har tiltrukket sig opmærksomhed og er blevet opfattet som troldkvinde, en vølv.¹²⁸ Raseriet ved drabene og den efterfølgende nedkuling af ligene, der beskrives i Gisle Surssøns Saga, kan imidlertid ikke genkendes i den velordnede begravelse.

Endnu en måde at anvende sten i begravelserne skal nævnes. Allerede nævnt er grav A505 på Trekroner-Grydehøj, hvor en lille, tydeligt firkantet “bauta-sten” var sat på højkant ovenpå hundekroppen (se fig. 16). På samme vis var anbragt en sten ovenpå dyreknogler i fodenden af A590 på Kirke Hyllinge Kirkebakke. På bunden af grav A607 fra samme lokalitet stod en kampesten, og ved siden af lå dyreknogler. På Trekroner-Grydehøj rummede A292 en

kantstillet stenflise i fodenden af dobbeltgraven, og i Tollemosegård grav BU fandtes en tilsvarende kantstillet flise i fodenden.¹²⁹ I Trekrøner-Grydehøj grav A2037 var anbragt en kampesten ret foran ansigtet på den afdøde, der lå i hockerstilling. I grav A576 på Kirke Hyllinge Kirkebakke stod en hovedstor kampesten på gravbunden i nordenden. Disse sten har utvivlsomt tjent et formål udover at fylde graven op. Der er næppe tale om Ynglingesagaens bautasten for mandige mænd,¹³⁰ dels fordi de nævnte eksempler også omfatter kvindegrave, dels forekommer det meningsløst at rejse en mindesten, der vil være skjult under jorden. Som det er tilfældet med stenpakningerne og de store kampesten, er formålet med de rejste sten ukendt. Umiddelbart giver en bautasten på gravbunden mest mening, hvis graven har stået åben eller kun delvist tildækket i en periode, hvor stenen så har været synlig.

Oldsager i gravfylden

Både ved udgravningen af Kirke Hyllinge Kirkebakke og Trekrøner-Grydehøj blev der påtruffet grave, hvor oldsagerne ikke udelukkende blev fundet ved den afdøde på gravbunden, men også højere oppe i gravfylden. Forholdet modsvarer den ovenfor beskrevne påvisning af menneske- og dyreknogler i strata over gravlejet.

Trekrøner-Grydehøj A2066 var 60 cm dyb, og udgravningen viste, at en stor del af de medgivne genstande lå i de øverste 40 cm af gravfylden. Det drejede sig om adskillige lerkarskår, flere glasperler og jernsøm, et par forstenede søpindsvin, en kvart konisk tenvægt og en lille oval skålfibel uden nål. På Kirke Hyllinge Kirkebakke er fænomenet tydeligt i grav A590, hvor kammen til en bronzenøgle og fodpladen til en fornem rygknåpfibel lå i de øverste 20 cm af fylden i den 70 cm dybe grav. (Fig. 25) Ydermere fandtes jernstumper, lerkar-

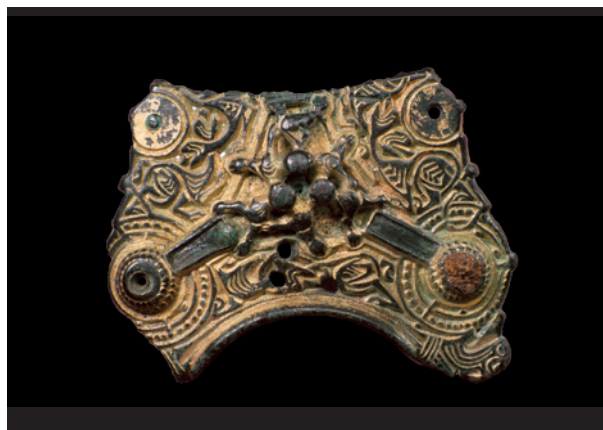

Fig. 25. Kirke Hyllinge Kirkebakke. Fodplade til rygknåpfibel af forgyldt bronze fra A590. – Foto: Flemming G. Rasmussen/Roskilde Museum.

Kirke Hyllinge Kirkebakke. Footplate for a button-on-bow brooch of gilt bronze from grave A590.

Fig. 26. Kirke Hyllinge Kirkebakke. Beslag i forgyldt bronze fra A591. – Foto: Flemming G. Rasmussen/Roskilde Museum.

Kirke Hyllinge Kirkebakke. Fitting of gilt bronze from grave A591.

skår og en tenvægt i de øvre 40 cm af fylden. Et andet eksempel fra samme gravplads er A591, der var 44 cm dyb, hvor der fandtes flere lerkarskår, en tenvægt og en forsmeltet glasperle i niveau 2 og et forgyldt bronzebeslag i niveau 3. (Fig. 26)

Det er væsentligt at bemærke, at der blandt oldsagerne er mere eller mindre ødelagte og uanvendelige genstande. Lerkarskårene er generelt små, sjældent mere end 2-3 cm på hver led. Der er både randskår, bundskår og sideskår, men aldrig i et antal der er i nærheden af et helt kar. Der er tale om skår af uornamenterede lerkar af samme typer, som findes på bopladserne.

I A2066 på Trekroner-Grydehøj var kun en fjerdedel af tenvægten medgivet, og i grav A630 på Kirke Hyllinge Kirkebakke var to halve tenvægte lagt i gravfylden. I A590 var en fragmenteret fibel og en halv nøgle. Den delvist smeltede glasperle i A591 har ikke været trukket på en snor, for hullet eksisterer ikke længere i modsætning til de glasperler, der fandtes på bunden af samme grav. Den lille skålformede fibel fra A2066 på Trekroner-Grydehøj manglede nålen, og da jern i øvrigt var bevaret i graven, er den næppe forsvundet efter deponeringen. Til sammenligning var jernnålen på fiblen, der fandtes på bunden af A591 på Kirke Hyllinge Kirkebakke, intakt, og det samme gælder tenvægten af sandsten, som fremkom ved gravejlet. Genstande, der har været en del af dragtudyret eller er nedlagt ved liget på gravbunden, er intakte, mens genstande, der er deponeret oppe i gravfylden, i højere grad er ødelagte.

Fragmenterede oldsager i gravfylden kendes bl.a. fra Brynshøjgravpladsen, hvor en fragmenteret hvæssesten fandtes i fylden i grav N30, og fra Rytterkær grav A212 kendes en halv tenvægt.¹³¹ Fra Tollemosegård grav Æ foreligger en

halv tenvægt af sandsten og fra grav BL en kvart tenvægt af sandsten.¹³² I grav 771 på Lindholm Høje var en konisk tenvægt af keramik i en jordfæstegrav, hvor "et stykke af siden er afsprængt".¹³³ I Lejre er det i overvejende grad skår af keramik, der er fundet.¹³⁴

På Kågården grav 2, der blev udgravet i 1900, fandtes de dårligt bevarede rester af et menneskeskelet og en hest sammen med jernbeslag og hank til en spand. Fra fylden udenfor den stendækkede grav kom en del af en skålfibel, mens den anden del fandtes i forbindelse med stendyngen over graven.¹³⁵ I Kågården grav AP og BR fandtes hvæssesten i fylden,¹³⁶ og fra samme gravplads, grav BS, stammer tre små bronzestykker, fundet under stenlægningen i toppen af graven.

Men det er ikke kun delvist ødelagte genstande, der findes i gravfylden. På Ottestrup grav 13 fandtes dels oldsager omtrent 30 cm over gravbunden, dels på denne. I fylden var en stor jernkniv, et jernspænde og et jernbeslag, mens en lidt kortere jernkniv, en hvæssesten og et jernspænde lå ved skelettet.¹³⁷ I grav 7 på Fyrkat fandtes en jernkniv stående lodret i fylden 25-30 cm over gravbunden, og på Brynshøj grav N1 fremkom en jernkniv ovenpå den dækkende stenlægning, mens det øvrige gravudstyr lå på gravbunden.¹³⁸

Fra Søndervang grav A70/A70 II foreligger en intakt konisk tenvægt af keramik fra fylden. Grav A43 på samme gravplads opviste et lidt atypisk arrangement, hvor en jernkniv, et remspænde og en remende lå på en lille afsats over og udenfor selve kisten, men indenfor gravgruben.¹³⁹

Deponeringen af oldsager, hvad enten de er intakte, ødelagte eller ufærdige, i gravfylden, afspejler begravelsesritualer, hvor det ikke blot er gravbunden med den afdøde, man har keret sig om. Det er klart, at gravens fyld og selve processen med tildækningen har haft en betydning. I den forbindelse kan man genkalde sig de tre rituelle måltider, som de efterlevende indtog ved graven indenfor de første 30 dage efter gravlæggelsen (se ovenfor). At graven er blevet tildækket over et længere forløb i sammenhæng med disse måltider er en mulighed, og i forbindelse hermed er det ikke blot mad og drikke, men også hele eller fragmenterede oldsager, brændte og ubrændte dele af mennesker og dyr samt store sten og stenspækninger, der er blevet tilført gravfylden.

Betydningen af de ødelagte oldsager er ikke umiddelbart klar. At destruktionen er sket for at undgå, at gravrøvere skulle føle sig fristede af rigdomme i graven er usandsynligt, når man tager i betragtning, at der typisk er tale om tenvægte, lerkar og hvæssesten. En enkelt fibel kan næppe heller have animeret til et indbrud i en grav. Et forhold, som er værd at bemærke, er, at ødelagte tenvægte og fibler, der traditionelt ses som oldsager knyttet til kvinder, i flere tilfælde er fundet i grave, hvor den afdøde på gravbunden er antropologisk

bedømt til at være en mand. At destruktionen af de feminine genstande og deres deponering højt oppe i gravfylden skal ses i en kønsrelateret sammenhæng, er absolut en mulighed. Spinding og vævning har været stærkt knyttet til kvindesfæren, og de dertil knyttede redskaber kan opfattes som en metafor for sejdudøvelse.¹⁴⁰ Om de ødelagte tenvægte i mandsgravene har haft en symbolsk betydning knyttet til vølven og sejdens magi, kan indgå i overvejelserne. At der er tale om ødelagte genstande, kan i givet fald hænge sammen med, at sejd opfattedes som stærkt umandigt, og i realiteten var tabubelagt for mænd.¹⁴¹ Samme tankegang kan have ligget bag en ufærdig tabletformet tenvægt af sandsten, som blev fundet i grav A292 fra Trekroner-Grydehøj. Hér lå den i tilknytning til skelettet af en mand i den øvre grav, men må i sin uanvendelighed betragtes som symbolsk. I forlængelse af disse betragtninger kan nævnes, at tenvægte fra de øvre fyldlag i to kvindegrave fra Kirke Hyllinge Kirkebakke var intakte.¹⁴²

Sammenfatning

Kan man overhovedet tale om en normal begravelse i vikingetiden? De ovenfor beskrevne iagttagelser viser, at en begravelse kan have været en kompliceret affære. Det fremgår samtidig, at behandlingen af de afdøde, og ceremoniellet i forbindelse med en gravlæggelse, kan have varieret betragteligt indenfor samme gravplads. Variationerne til trods er det væsentligt at bemærke, at de elementer fra jordfæstegravene, som er fremhævet i denne artikel, kan genfindes i hele Danmark, i Skåne og i Sydslesvig. Det betyder ikke, at der ikke har været regionale forskelle i handlemåde. Det gælder i hvert fald gravorienteringen, hvor der er tale om lokale og regionale traditioner, som kan følges tilbage til ældre germansk jernalder. Forekomsten af kammergrave og anvendelsen af vognfadinger som kister har ligeledes en fordeling, der taler for regionale traditioner.

Et interessant aspekt af gravskikken er påvisningen af, at ritualer og ceremonier er blevet udført over en længere periode, der kan have været både dage, uger, måneder og år. Det viser sig dels i tilstedeværelsen af oldsager, de jævnt fordelte brændte benstumper samt rester af dyr og mennesker i gravfylden, dels ved sporene af en omhyggelig genåbning af en grav for at placere et nyt lig nøjagtigt indenfor rammerne af den oprindelige gravgrube. Et andet tankevækkende aspekt er de dele af mennesker og dyr, brændte såvel som ubrændte, som er tilført gravfylden undervejs i tildækningsprocessen. Det er indlysende, at der må have været en veldefineret forskel på, om knoglerne var kremerede eller ubrændte. Hvor de kommer fra, hvorfor der kun er dele, hvorfor noget er brændt og andet ikke, samt hvad knoglerne repræsenterer,

kan man kun gætte på. Af de skriftlige overleveringer kan udledes, at Thor modtog ofre af menneske, kvæg og svin, mens man ofrede galt, hest og okse til Frej.¹⁴³ At guderne er blevet involveret direkte i gravceremonierne ved at modtage ofre, hvis rester er endt i gravene, er en mulighed, som dog ikke fremgår af sagatekster eller Eddaen.

En anden skik, hvis baggrund ikke står lysende klart, er de sten i forskellige mængder og størrelser, som er tilført nogle grave. Det må formodes, at hensigten med en pakning af næve- til hovedstore sten har været en anden end anbringelsen af tunge kampesten direkte på liget. Der er ikke nogen klar tilknytning til hverken køn eller alder og ej heller en overrepræsentation af fundrige grave med sten. Stenpakningerne ses i nogle tilfælde at have opdelt gravfylden i vandrette lag, hvor oldsager og skeletrester fra forskellige mennesker og dyr er tilknyttet. De store kampesten, der er anbragt direkte på liget, findes over hoved, bryst, bækken, lår, underben og ankler. Det er altså ikke kun få og udvalgte placeringer, der er tale om. På Sjælland er der imidlertid en håndfuld grave, hvor kampestenene er placeret ved underben/ankler, og en nærmere gennemgang af jordfæstegrave på landsplan vil måske kunne pege på nogle klarere tendenser i forbindelse med denne skik, end det er lykkedes at vise i nærværende sammenhæng.

Sten, som er rejst på gravbunden, er ikke kommet til ved en tilfældighed. De forekommer tilsyneladende især ved den afdødes hoved og fødder og i nogle tilfælde i tilknytning til dyrekogler. Der er ikke tale om bautasten i traditionel forstand, for de er så små, at de end ikke har nået op over gravgrubens kant. Til gengæld kan de have udfyldt bautastenenens rolle i forbindelse med den – i nogle tilfælde – langvarige tildækningsproces.

At en del af oldsagerne ikke udelukkende findes på gravbunden ved den afdøde, men også kan forekomme oppe i gravfylden, er fremgået tydeligt. Genstandene er mange gange fragmenterede, og alt tyder på, at det er sket bevidst inden deponeringen. På den måde adskiller genstandene sig ikke fra de menneske- og dyrekogler, som også er fordelt i gravfylden. Det er endda således, at enkelte oldsager er ildpåvirkede eller direkte forsmeltede, ligesom koglerne forekommer brændte og ubrændte.¹⁴⁴ De fragmenterede genstande er på sæt og vis en skik på linje med *pars pro toto*, hvor udvalgte dele af et samlet udstyr medgives i graven eller offermosen. I nærværende sammenhæng er det imidlertid dele af den enkelte genstand, der er *pars pro toto*. Ødelagte oldsager i jordfæstegrave kendes med sikkerhed fra yngre germansk jernalder på Kyndbygravpladsen, hvor et pragtsværd er bøjet og grebet ødelagt, og en skjoldbule er forhugget.¹⁴⁵ Oldsagerne er dog ikke fragmenterede på samme måde som i vikingetiden, hvor dele af genstandene slet ikke er kommet med i gravene. At

der er en forskel på de to former for destruktion synes oplagt. For de ødelagte våben er foreslået, at de har været besjælede, og for at kunne komme i graven måtte de "dø".¹⁴⁶ Om samme tolkning kan gælde for lerkar, hvæssesten, tenvægte og smykker er da en mulighed. Hvilke kræfter, der kan være tillagt disse dagligdags genstande, er svært at sige noget om, og måske er det ikke objektet i sine vante rammer, der er problematisk. Det kan i højere grad være objektet i tilknytning til noget uvant, som har indebåret en potentiel risiko. Hér tænkes på oldsager som smykker og tenvægte, der er knyttet til kvinder, og som sådan kan have været mere eller mindre tabubelagte for mænd. Når de alligevel deponeres i gravfylden over en mand, så er de blevet brudt i stykker, og noget af genstanden er slet ikke kommet med i graven. Hvor resten er endt, er et interessant aspekt, hvis løsning ikke ligger lige for.

Sammenblandingen af mands- og kvinderelaterede genstande i grave er et forhold, der er kommet i fokus inden for de senere år.¹⁴⁷ Tanken er, at genstandene ikke nødvendigvis angiver det biologiske køn, men i nogle tilfælde viser personens sociale køn, som kan være grænseoverskridende i forhold til normerne. Det kan være personer, der har haft særlige evner til at forbinde de levendes verden med de dødes eller som kunne få indsigt i fremtiden eller ændre skæbnen. Ikke mindst sejdkyndige befandt sig i et farligt grænseområde mellem de to køn.¹⁴⁸

At de grave, der er fremdraget som eksempler i denne artikel, har rummet mænd og kvinder med en særlig rolle i samfundet, er en mulighed. Det er tidligere anført, at trolddomskyndige mænd – sejdkarle – ikke har været velsete blandt ordentlige mennesker og slet ikke på gravpladserne. Der synes imidlertid at have været en mandsrolle, der agtværdigt har indtaget en plads blandt trolddomskyndige, eksemplificeret ved nogle veludstyrede begravelser i bl.a. Birka og Klinta på Øland.¹⁴⁹ Selvom disse grave adskiller sig markant ved deres størrelse, udformning og udstyr fra eksemplerne fra de danske gravpladser, hvor de ødelagte genstande ligger i gravfylden, kan tankegangen bag være den samme.

Vikingetidens forestillinger om efterlivet bedømmes både af arkæologer og religionshistorikere som meget varieret.¹⁵⁰ Derfor er det heller ikke så mærkeligt, at gravskikken forekommer meget sammensat, hvad gravorientering og ligbehandling angår. Ikke desto mindre er der tydeligvis nogle gennemgående elementer, som ikke blot kan genkendes på tværs af sunde og bæltter, men desuden har rødder i ældre germansk jernalder. Hvis vi skal tro ikonografien på guldbrakteaterne, er det da også på dette tidspunkt, at asatroen har etableret sig i Danmark.¹⁵¹ Nogle af de træk ved gravskikken, der er fremlagt ovenfor, har paralleller i jordfæstegrave fra yngre germansk jernalder. De to små gravpladser fra Hornsherred på Sjælland, Kyndby og Dalby Strand, kunne, sammen med

Bilidt i Frederikssund, uden problemer indlemmes blandt gravene fra 8.-10. århundrede, når det drejer sig om orientering, stempakninger, forekomst af dobbeltgrave og medgivne dyr.¹⁵² De bornholmske gravpladser fra 6.-8. århundrede rummer ligeledes elementer, der genfindes i vikingetiden.¹⁵³ Stempakninger og store sten i nord-sydvendte grave kendes fra Norup på Fyn, der hører til begyndelsen af yngre germansk jernalder,¹⁵⁴ og en stempakning af flint med cortex kendes fra en jordfæstegrav fra 8. århundrede på Lindholm Høje.¹⁵⁵

Variationerne til trods har opfattelsen af sæd og skik været fælles over store afstande både i tid og rum. Fællesnævneren har ikke altid været det mest iøjnefaldende, men kan udledes af detaljerne, som fremkommer ved de arkæologiske udgravninger af periodens gravpladser. Hvad sporene så repræsenterer af forestillinger om denne verden og den næste, kan man som barn af det 20. århundrede forsøge at forstå og argumentere for. Men det kan sagtens vise sig, at det forbliver et spørgsmål om tro.

Katalog

Kirke Hyllinge Kirkebakke¹⁵⁶

Jordfæstegrave

A561

I fladen et aflangt fyldskifte med rundede ender, 215x90 cm, orienteret N-S. Gravgruben var 10 cm dyb med flad bund. I den nordøstlige kvadrant fandtes et sfærisk vægtlod med flade poler fremstillet af jern med kobberkappe. Nogenlunde midt for fyldskiftets østside fremkom 22 korte jernsøm og tre rektangulære jernbeslag, hvoraf det ene sandsynligvis er et hængsel. De lå uden systematik, men kan stamme fra et skrin. Der var dog ingen lukkemekanisme blandt fundene. Midt for vestsiden fandtes en stor jernnøgle. Desuden fremkom en kraftig jernring, der er rustet sammen med en jerngenstand, som ikke kan identificeres. Et røntgenfoto kunne ikke vise konturerne af det forrustedede emne, da der stort set kun var korrosionsskorper tilbage.

Der var ingen knogler eller aftegninger af et skelet, og der var heller ingen spor af en kiste. Fyldskiftets form og fundet af oldsagerne peger imidlertid på, at der er tale om en jordfæstegrav.

Datering: 9.-10. århundrede. Sfæriske vægtlodder kendes fra slutningen af 9. og 10. århundrede.¹⁵⁷ En nøgle af samme type som i A561 er fundet i Ribe, hvor den henføres til 8. århundrede,¹⁵⁸ mens et beslægtet – men formentlig bøjet – eksemplar på gravpladsen Stengade II, grav Q, dateres til 10. århundrede.¹⁵⁹ Lignende nøgler indgår desuden i inventaret fra Trelleborg.¹⁶⁰

A563

I fladen et aflangt fyldskifte, ca. 190x100 cm, med rundede ender, orienteret N-S. Gravgruben var 28 cm dyb med stejle sider og flad bund. I fylden fandtes lidt trækul og to skår af keramik. Ved bunden fremkom de dårligt bevarede rester af et menneskeskelet, øjen-

synlig i udstrakt rygleje med svagt bøjede ben i sydenden af graven. Hoved og højre overarm lå oven på maveregionen, et forhold, der kan hænge sammen med det aflangt rundede fyldskifte, som blev erkendt i gravens overflade. Fyldskiftet rummede en del nævestore sten og brændte knogler, og kan være et vidnesbyrd om en genåbning af graven. Skelettet er formentlig af en kvinde på over 30 år. Ved højre side af det opløste bækken fandtes en jernkniv. I fylden fremkom desuden fem fragmenter af ubestemmelige brændte ben.

Datering: Vikingetid.

A565

I fladen et aflangt, smalt fyldskifte med rundede ender, 190x72 cm, orienteret NØ-SV. Gravgruben var 30 cm dyb. Ved snitning viste anlæggets bredde at indskrænke sig til 55 cm med ret/stejl side og jævn bund. I fylden var flere nævestore sten. Skelettet var sporadisk til stede og stammede fra en ung eller voksen person, der har ligget i udstrakt rygleje med hovedet i nordøstenden. Omtrent midt i graven fandtes et næsten kvadratisk remspænde af jern med rundede hjørner og ombukket torn, samt en jernkniv med knækket angel. Desuden fandtes et fragment af jern af uvis funktion.

Datering: Vikingetid. Et remspænde af lignende karakter er bl.a. fundet i bådammergraven i Hedeby,¹⁶¹ som er dateret til årtierne før 850.¹⁶²

A566

I fladen et aflangt fyldskifte med rundede ender, 120x70 cm, orienteret N-S. I sydenden overløjrede A566 et mindre, rundet fyldskifte. Gravgruben var 20 cm dyb med ujævne skrå sider og en jævn bund. I fylden fremkom et sideskår af sortbrun keramik, et par stykker trækul samt ubestemmelige ubrændte og brændte knogler. Fyldskiftets form og størrelse var som en god del af de øvrige jordfæstegrave på pladsen, og forekomsten af keramik og ubrændte knogler bestyrker opfattelsen af anlægget som en begravelse.

Datering: Formentlig vikingetid.

A567

I fladen et lidt uregelmæssigt aflangt fyldskifte med rundede ender, 215x105 cm, orienteret Ø-V. I toppen af vestenden var en stor sten. Nedgravningen var 32 cm dyb og havde rundede sider og en jævn bund. Relativt højt i fylden fremkom meget dårligt bevarede knoglerester, og der fandtes desuden brændte ben. Ved gravbunden fandtes et fladt, D-formet remspænde med rester af tornen bevaret, to jernknive, en tabletformet og en bikubeformet tenvægt af sandsten og fire sideskår af keramik.

Datering: Vikingetid. D-formede spænder er almindelige i vikingetid. Et eksempel kendes fra Stengade II grav Y.¹⁶³ Den bikubeformede tenvægt er fra samme periode.

A568

Regelmæssigt aflangt fyldskifte med rundede ender, 225x80 cm, orienteret N-S. Nedgravningen var 20 cm dyb og havde rundede sider og jævn bund. I fylden fandtes et kort jernsøm, samt yderligere to små stykker uidentificeret jern, et indad bøjet randskår og to sideskår af keramik med rødbrun overflade, et lille skår af blågrønt hulglas med pålagt tråd i samme farve, ca. 100 gram brændte ben og lidt trækul. Der var ingen spor efter skelettet.

Datering: Vikingetid. Ved nordvestsiden af fyldskiftet var en ældre nedgravning, A568a.

A569

I fladen et aflangt fyldskifte, 230x115 cm, orienteret N-S med nogle graders drejning mod nordøst. Nedgravningen var 38 cm dyb med stejle sider og en rundet bund, hvor lag 2 udgjorde rester af kiste og gravleje.

Rester af det dårligt bevarede skelet af den gravlagte fremkom ved gravbunden. Hvordan liget har været anbragt, var ikke til at fastslå med sikkerhed. Kraniet lå på nakken i nordenden og er antropologisk bestemt til at være fra en spinkel person på ca. 35-45 år. Der påvistes desuden flere knogler centralt i graven. Fordelt i fylden fandtes i niveau 1 dele af lårben og overarmsknogle fra et menneske, en dyreknogle og lidt trækul. I niveau 2 var fire formodede menneskeknogler, bl.a. en ledende, samt bækkenfragmenter, der kan stamme fra et barn på 9-10 år. Desuden var der kraniedele og tænder fra et ubestemt dyr samt 25 gram trækul. I niveau 3 var enkelte dele af et menneskekranium og 39 gram trækul fra gravens sydende. I niveau 4, der var gravbunden, lå ovennævnte kranium, ligesom der midt i graven fandtes rester af en menneskekæbe med en tand.

Midt i den nordlige halvdel af gravbunden lå en kraftigt opskærpet jernkniv, og i samme niveau var et sortbrunt randskår af keramik med let udsvajet fortykket rand. Der fandtes flere jerngenstande, hvoraf en kniv, der har ligget på eller ved ligets mellemgulv, kunne identificeres.

Handlingsforløb: Ved gravlæggelsen er liget af den spinkle, 35-45 årige person anbragt på bunden af graven. I fylden over den døde er lagt knogler af mindst to forskellige mennesker: et 9-10-årigt barn og en voksen person. Desuden var der medgivet dele af uidentificerede dyr i dette lag.

Datering: Vikingetid.

A572

I fladen et aflangt fyldskifte med afrundede ender, 178x76 cm, orienteret N-S. Nedgravningen var 10 cm dyb og har formentlig haft rette eller stejle sider. Der var ingen spor efter skelettet.

I fylden fremkom enkelte trækulsnister og ca. 5 gram brændte ben, og ved gravbunden fandtes en kraftigt opskærpet jernkniv.

Datering: Vikingetid.

A573

I fladen et aflangt, regelmæssigt fyldskifte med let buede langsider, rundet nordende, og en sydende med rundede hjørner, 162x82 cm, orienteret N-S. Der var 2-5 cm tilbage af fylden, og gravbunden var flad. Midt på anlæggets bund fandtes et remspænde af jern, en jernkniv og en hvæssesten af grå skifer med gennemboring. De tre genstande lå samlet.

Datering: Vikingetid.

A575

I fladen et aflangt, lidt uregelmæssigt fyldskifte med rundede ender, 148x90 cm, orienteret N-S. Graven var forstyrret af et recent fyldskifte i sydenden og en større dyregang i nord. Gravruben var 47 cm dyb med skrån østside og stejl vestside og let rundet bund.

I de øvre 15 cm af gravfylden var sideskår af rødbrændt keramik og et skår med indfaldende rand med en svag kehl eller lågfals. Derunder var stumper af ubestemmelige brænd-

te ben. Nogenlunde midt for gravens vestside fandtes ved bunden dele af et menneskekranium. Desuden fandtes fem tænder fra en ung voksen person, samt syv tænder fra en anden person på 25 år eller mere. I sydvestsiden af graven lå en hvæssesten. Derudover fandtes en del af en jernkniv.

Handlingsforløb: Liget af en voksen person er blevet lagt på gravgrubens bund. Hvis man antager, at kraniets placering er oprindelig, tyder det på, at den døde er blevet anbragt i hockerstilling. Som gravgave var medgivet en hvæssesten. Ved tilfyldningen er der kommet skår af keramik i den sidst nedkastede fyldjord. På grund af de dårlige bevaringsforhold for knoglerne kan det ikke afgøres med sikkerhed, om der er tale om en dobbelt- eller tripelgrav med tre hele individer, eller om de løse tænder fra to andre personer i virkeligheden var en del af gravudstyret.

Datering: Formentlig vikingetid.

A576

I fladen et aflangt fyldskifte med nogenlunde rette sider og ender, 206x114 cm, orienteret N-S. Fylden var præget af en del sten, og i det nordvestlige hjørne var en hovedstor sten. Gravgruben var 10 cm dyb med en lidt ujævn bund, der dog var dybest på midten. Midt i graven fandtes en del af angelen til en jernkniv, og 30 cm sydøst herfor var et stykke ubestemmeligt jern. Desuden fandtes to sammenrustede synåle af jern.

Datering: Formentlig vikingetid.

A577

I fladen et aflangt fyldskifte med let konvekse langsider og nogenlunde rette ender med rundede hjørner, 190x71 cm, orienteret NNØ-SSV. Snittet viste, at der var tale om to begravelser, den ene anlagt direkte oveni den anden.

Den øverste grav var 33 cm dyb med stejle sider. Højtliggende i fylden fremkom to jernsøm i nordenden. Desuden fandtes ca. 28 gram brændte ben, formentlig fra dyr, samt lidt trækul. I tværsnittet fremstod gravlejet let rundet. I nordenden fandtes et kranium og rester af begge overarme, formentlig fra en kvinde på 25-35 år, der har været lagt i udstrakt rygleje.

Den nedre grav var 53 cm dyb med rette sider og jævn bund. Her sås gravleje/kistespor. Der fandtes hverken skeletrester eller oldsager i den nedre grav.

Datering: Formentlig vikingetid.

A578

I fladen et aflangt fyldskifte med konvekse sider og rundede ender, 229x152 cm, orienteret N-S med nogle graders afvigelse mod nordøst. Snittet viste, at der var tale om to adskilte grave, en østlig og en vestlig.

Den vestlige grav var 40 cm dyb med skrå sider og en let sideværts skrånende bund med gravleje/kiste. Der fandtes ingen spor af skelet eller gravgods. Nedgravningen til denne grav synes at omfatte hele fyldskiftets bredde, og der syntes at være spor af en genåbning af graven. I toppen af fylden fandtes et skår af keramik med indfaldende afrundet rand.

Den østlige grav var 27 cm dyb med stejle sider og en flad bund, og bestod af et bundlag og et fyldlag, der begge var stratigrafisk yngre end den vestlige grav. I gravlejets nordende

fundtes en tabletformet tenvægt af grå sandsten med inddrejede riller på siden. Af profiltegningen fremgår, at der var en tand i toppen af lag 1. Tandens er bortkommet.

Handlingsforløb: Den oprindelige gravlæggelse er den vestlige og udgøres af lag 1a, lag 3, lag 6 og lag 7. På et tidspunkt er der foretaget en genopgravning, repræsenteret af lag 4 og 5. Genopgravningens forhold til den østlige grav kunne ikke afklares stratigrafisk. Den østlige grav er nedgravet gennem fylden til den oprindelige grav, men respekterer i øvrigt denne i fuld udstrækning.

Datering: Vikingetid. En beslægtet tenvægt fundtes i graven A591, der er dateret til årtierne omkring 800. Tabletformede tenvægte af sandsten med inddrejede riller kendes i øvrigt fra sjællandske bopladser, hvor de typisk findes i anlæg fra vikingetidens første halvdel.¹⁶⁴

A583

I fladen et aflangt fyldskifte med konvekse sider og runde ender, 162x93 cm, orienteret NNØ-SSV. I den sydøstlige del af graven var et område på ca. 80x50 cm, hvor fylden var gråsort og rummede en del hvidbrændte knogler, trækul og flere nævestore, varmesprængte sten. Tværsnittet viste, at gravgruben havde en flad bund og kun var bevaret i en dybde af 7 cm.

I nordenden fundtes rester af et menneskekranium, og midt i gravfylden var flere knogler samt tænder fra en 25-35-årig person. Blandt knoglerne stammede nogle fra ubestemmelige dyr. I sydenden af gravens bund fundtes et sideskår af keramik, ligesom der fremkom et stykke brændt flint.

Handlingsforløb: I den oprindelige gravgrube har man lagt et menneske, som er medgivet et lerkarskår. Den betydeligt mørkere gravfyld derover tyder på, at der er tale om en sekundær nedgravning, hvori er lagt dele af et menneske, dyrekogler og brændte ben. At der næppe er tale om et helt menneske tyder forekomsten af tænderne midt i det temmelig lille fyldskifte på. Tændernes placering kan end ikke lade sig gøre ved en gravlæggelse i ekstrem hockerstilling.

Datering: Sandsynligvis vikingetid.

A584

I fladen et rundet fyldskifte, 170x146 cm, orienteret NNØ-SSV. Gravgruben var 9 cm dyb og bunden jævn. Mod sydvest var dårligt bevarede rester af to lemmeknogler, antagelig fra ligets ben, men knoglerne kunne ikke bestemmes nærmere. I nordvestsiden af graven fundtes et jernstykke i fylden, og på gravbunden lå en jernkniv.

Datering: Kniven, som har været mere end 17 cm lang, har en lige ryg, der nær spidsen har et markant knæk på 40-50°. Denne bladform har en bred dateringsramme i Nordvesteuropa, der omfatter hele vikingetiden og ældre middelalder.¹⁶⁵ En nær parallel er fundet i Dommerhaven i Ribe,¹⁶⁶ og en anden kendes fra Grimstrup II, grav L, hvor den er dateret til "vikingetid."¹⁶⁷ Fra Vester Egesborg kendes flere lignende eksemplarer fra grubehuse, der dateres til 10. århundrede.

A585

I fladen et aflangt fyldskifte med tilnærmelsesvis rette langsider, rundede hjørner og svagt konvekse ender, 183x89 cm, orienteret Ø-V med få graders afvigelse i nordvestlig retning. Gravgruben var 42 cm dyb med stejle sider og flad bund. I tværsnittet og ved gravbunden kunne iagttages et mindre område af sortbrun sandet fyld ved den gravlagtes venstre lår.

I niveau 2 fandtes to sideskår af keramik, og yderligere fire sideskår og et randskår fandtes i fyllden. Generelt sås brændte dyreknogler og trækul. Ved gravbunden fremkom skeletrester af en 25-35-årig mand, hvoraf kranium i vestenden, bækken og lårben var bedst bevarede. Den døde har været anbragt i udstrakt rygleje.

Ved skelettets højre lår lå en intakt jernkniv, og ved højre underben fandtes et stykke bronzeblik foldet omkring læder og tekstil, liggende sammen med nogle uidentificerede jernstykker. Ved gravbunden fandtes desuden trækul og et stykke flint.

Datering: Vikingetid.

A587

I fladen et rundt fyldskifte, 80x70 cm, der udgør bunden af en grav. Tværsnittet viste, at der var op til 10 cm gravfyld tilbage centralt i fyldskiftet.

Den næsten cirkulære form er ulig hovedparten af gravene, men anlægget adskiller sig i øvrigt ikke markant fra de omkringliggende grave, hvoraf flere er små (A565, 566, 573 og 584). Desuden taler fundet af en jernkniv for, at der er tale om en grav.

Datering: Formentlig vikingetid.

A588

I fladen et aflangt fyldskifte med næsten rette langsider og spidst afrundede ender, 260x103 cm, orienteret Ø-V. Graven var 24 cm dyb med stejle sider og flad bund. I fyllden var enkelte håndstore sten. Tværsnittet tydede på, at graven har været genopgravet.

Midt i graven fandtes et jernsøm. I fyllden fremkom i øvrigt et sideskår af keramik, knapt 2 gram brændte knogler og en tilsvarende mængde trækul.

Datering: Formentlig vikingetid.

A589

I fladen et aflangt fyldskifte med næsten rette langsider og rundede ender, 183x98 cm, orienteret ØNØ-VSV. Gravgruben var 32 cm dyb med næsten rette sider og jævn bund.

Ved gravbunden fandtes meget dårligt bevarede rester af den gravlagte; kun kranium og lårben kunne dokumenteres. Den døde, en person på 30+ år, var anbragt på venstre side med bøjede knæ og hovedet i gravens østende. Bortset fra lidt brændte ben i fyllden var graven uden oldsager.

Datering: Formentlig vikingetid.

A590

I fladen et aflangt fyldskifte med svagt krummede langsider, ret sydende og rundet nordende, 275x172 cm, orienteret N-S. Ved muldafrømningen dukkede flere kampesten op i toppen af fyldskiftet, og ved afrensningen var der flere større sten i gravens overflade. Gravgruben var 70 cm dyb med skrånende side mod øst og trappeformet mod vest. Bunden var jævn.

Størstedelen af fyldens volumen var stærkt blandet og spættet lys gulligt og lysebrun sand. Fyllden var præget af ganske mange sten, fra regulære kampesten til hånd- og hovedstore sten. I sydvesthjørnet af gravbunden var en sten rejst på højkant ovenpå en samling af dyreknogler. Fra niveau 2 til bunden kunne et markant mørkt, humøst fyldlag iagttages langs gravgrubens sider, et fænomen der muligvis skal tilskrives en tørveopbygning langs gra-

vens kanter. Ved bunden fandtes gravlejet. Her fremkom de dårligt bevarede rester af et skelet, der formentlig har ligget i udstrakt rygleje. I nordenden lå kraniet, som sandsynligvis stammer fra en kvinde på ca. 35 år. Derudover var kun meget opløste rester af underkstremiteterne til stede.

Det var karakteristisk, at der var oldsager og skeletdele i alle niveauer. Fra niveau 1 foreligger bl.a. en tøndeformet, okkerfarvet glasperle, bronzetråd, et stykke uidentificeret bronze, kammen af en kraftig bronzengøgle, et forstenet søpindsvin, ni uidentificerede jernstumper, 87 gram brændte ben af menneske og dyr, en ubrændt dyretand, et lodretstående, ubrændt knoglefragment fra et menneske, trækul, en knusesten og et stykke frådsten.

I niveau 2 fandtes en fodplade af en stor rygknåpfibel af forgyldt bronze med dyreornamentik i stil F.¹⁶⁸ (Se fig. 25) Stykket var noget slidt i overfladen og tydeligt sekundært bearbejdet langs den ene kant. Desuden fremkom en mennesketand fra en person på over 20 år, lidt ubrændte dyrekogler, 48 gram brændte ben af menneske og dyr, to små stykker sideskår af keramik, fire stykker uidentificeret jern og trækul.

I niveau 3 var tre kindtænder fra et 7-8-årigt barn, fra gravens syddel en kindtand fra en person på under 20 år, og fra norddelen en kindtand fra en person på mellem 16 og 25/30 år. Hertil kom 34 gram brændte menneske- og dyrekogler, et stykke jernskrot og et stykke uidentificeret jern.

I niveau 4 var en nærmest tøndeformet tenvægt af rødbrun sandsten med inddrejede riller på siden, et aflangt jernbeslag, ni stykker uidentificeret jern, en kindtand af en person på under 20 år fra gravens syddel, ubestemte fragmenterede kogler og 25 gram brændte kogler af menneske og dyr.

I niveau 5 var brændte ben fra menneske og dyr, et kort og et langt jernsøm, tre stykker uidentificeret jern og lidt trækul.

Niveau 6 var gravleje, hvor kraniet blev påtruffet, og hvor der fandtes et forstenet søpindsvin, to flade, rektangulære beslag, et langt jernsøm, fem uidentificerede stykker jern samt dyrekogler i sydøsthjørnet. I niveau 7 var rester af lemmekogler fra den gravlagtes ben. Ved dennes højre side lå bladet af en jernkniv, dyrekogler ved gravens sydøstlige side, brændte ben af menneske og dyr samt to uidentificerede jerngenstande.

Handlingsforløb: Ved gravens anlæggelse er liget af en kvinde anbragt på grubens bund, formentlig i udstrakt rygleje med hovedet i nord. Hun er blevet medgivet en kniv, et forstenet søpindsvin, et madoffer repræsenteret af dyrekoglerne i sydøstsiden af graven, og der er strøet brændte kogler af menneske og dyr. Hun er formentlig også medgivet et skrin, eller dele heraf, repræsenteret ved jernbeslagene og de små jernsøm. Det mørke, homogene lag langs gravens sider kan være en opbygning af græstørv, der har foret graven. Alternativt kan hele graven have været fyldt op med dette materiale, men ved en senere lejlighed er der sket en genåbning af graven (lag 2). Ved genåbningen er der kommet større og mindre kampesten i graven, ligesom der er nedlagt flere oldsager, brændte ben af mennesker og dyr og ubrændte rester af mennesker. Der er tale om tænder fra mindst tre forskellige personer, nemlig et 7-8-årigt barn, en ung under 20 år og én over 20 år. Desuden var der en ubrændt menneskekogle i niveau 1. De dårlige bevaringsforhold for kogler gør det vanskeligt med sikkerhed at fastslå, at der kun er tale om dele af mennesker og ikke hele individer. Hvis det sidstnævnte skulle være tilfældet, ville det dog være forventeligt, at større dele af tandsættene var til stede og ikke kun enkelte kindtænder. Som noget af det sidste ved lukningen af graven er nedlagt en fragmenteret pragtfibel, yderligere to oldsager af bronze, en glasperle og et forstenet søpindsvin.

Datering: I niveau 1 var indblandet et stykke tegl og en frådsten, men niveau 2 var uforstyrret. Her fandtes det forgyldte fibelfragment, der stilmæssigt kan henføres til tiden mellem midten af 700-tallet og begyndelsen af 800-årene. Glasperlen er af en type, som er velkendt i yngre germansk jernalder og begyndelsen af vikingetiden. En dyreknogle fra gravbunden er AMS-dateret til 900-1000 e.Kr. (1 sigma),¹⁶⁹ mens en svineknogle er AMS-dateret til 775-875 e.Kr. (1 sigma).¹⁷⁰ Den gravlagte kvindes kranium er AMS-dateret til 984-1018 e.Kr. (1 sigma).¹⁷¹ Der er en tydelig uoverensstemmelse mellem de arkæologiske og de naturvidenskabelige dateringer, og det er påfaldende, at den synes systematisk.

A591

I fladen et aflangt rundet, lettere pæreformet fyldskifte med en del hånd- til hovedstore sten jævnt fordelt i toppen, 200x158 cm, orienteret N-S. Gravgruben var 44 cm dyb med en stejlt rundet vestlig side, mens den østlige var jævnt skrånende mod den flade bund med tydeligt gravleje. Fylden var præget af en del større og mindre marksten.

Fra niveau 1 foreligger kun en smule trækul.

I niveau 2 fandtes i gravens nordende otte mennesketænder, heraf fire kindtænder på række, stammende fra en ung eller ung voksen person. I samme område lå en flad tabletformet tenvægt af sandsten med inddrejet rilleornamentik på topfladen og de konvekse sider. Desuden var der en delvist smeltet, matgrøn glasperle, et lille randskår af bopladskeramik og lidt trækul og knogler af ubestemmelig art.

I niveau 3 var nogle små, stærkt fragmenterede sideskår af keramik, og i sydenden fremkom et forgyldt bronzebeslag i Berdalstil. (Se fig. 26)

Niveau 4 udgjordes overvejende af et lag tørvebrun sandmuld, der formentlig har dækket liget, af hvilket der i øvrigt ikke kunne iagttages spor. I gravlejet på selve undergrundens overflade fandtes i nordenden en ligearmet fibel med rundede ender og dybe halvmåneformede gruber på oversiden. Omkring jernnålen var tekstilerester fra en kipervævet yderklædning og en lærredsvævet inderklædning.¹⁷² Nær fiblen fandtes seks forskellige glasperler, hvoraf to var ensfarvede, mens de fire var polykrome. Midt for vestsiden lå en jernkniv, og endnu en jernkniv lå midt i gravens sydende. Desuden fremkom i gravlejets syddel en høj tabletformet tenvægt af sandsten med inddrejede riller på side og top, ligesom der fandtes et forstenet søpindsvin.

Handlingsforløb: På gravgrubens bund er lagt et kvindeligt i udstrakt rygleje med hovedet i nord, medbringende en fibel, en perlekæde, en tenvægt og en kniv. Liget er blevet dækket af et organisk materiale, der ved udgravningen var helt omdannet. Ovenpå lag 2, og i den overliggende fyld, fandtes enkelte små lerkarskår og et forgyldt bronzebeslag i Berdalstil. I et højere niveau i den stenfyldte jord lå i gravens sydende enkelte tænder fra en person. Fire kindtænder lå på række, som om kæbebenet blot er forsvundet omkring dem. De øvrige fire tænder lå ikke tæt sammen, ligesom der ikke fandtes yderligere rester af personen. Der kunne ikke konstateres en sekundær nedgravning i fylden, og alt i alt tyder sporene på, at der er tale om en dobbeltgrav, hvor det ene lig er anbragt på bunden af gravgruben, mens det andet er gravlagt højere oppe. Alternativt kunne der være tale om en gravlæggelse af kvinden, mens tænderne og de øvrige oldsager højere oppe i fylden er gravudstyr og spor af ritualer. For denne tolkning taler, at beslaget i Berdalstil ikke lå i samme høje niveau som tænderne.

Datering: Fibel og beslag er fra 9. århundrede, for beslagets vedkommende den tidlige del. Glasperlerne er af typer, der kendes i 7. og 8. århundrede.

A594

I fladen et stort rundet fyldskifte, >250x230 cm, orienteret N-S. Fyldskiftet var ikke fuldstændig frilagt mod nord, og ved udgravningen strakte den vestlige gravlæggelse sig 36 cm nord for udgravningsgrænsen. I niveau 2 kunne man ane, at der var tale om to begravelser i hver sin gravgrube, der siden er dækket som én grav. I niveau 1 og 2 fremkom ubestemmelige brændte ben, to korte jernsøm, et fint spinkelt jernsøm og et lille krogformet stykke jern.

Den vestlige grav var 64 cm dyb med ujævne skrå sider og flad bund. I niveau 4-5 målte den 255x92 cm, mens den i niveau 7, hvor gravlejet var, målte 200x84 cm. I niveau 3, 4, 5, 6 og 7 var brændte knogler og i niveau 4 et jernsøm midt i graven. På gravbunden var kraniumdele i nord, og en mørk 'skygge' af rygsøjle og ben, der viser, at liget har ligget på højre side.

Blandt de øvrige fund var i niveau 3 udelukkende brændte ben. I niveau 4 var et lille jernsøm, samt brændte ben. I niveau 5 og 6 var brændte ben, og i niveau 7 fandtes en jernkniv midt for gravens vestside tæt ved den gravlagte.

Den østlige grav var 50 cm dyb med skrå sider og flad bund. I niveau 4 målte den 174x80 cm, mens den ved gravlejet var lidt mere end 150 cm lang og 74 cm bred. I niveau 5 fandtes længst mod nord dele af et kranium af en mand på over 30 år og i niveau 6 var lidt smuldrende lemmeknogler fra den gravlagte, der antyder, at han har ligget i udstrakt rygleje.

Fund fra den østlige grav omfattede i niveau 3 kun brændte ben. I niveau 4 var et lille retvinklet jernstykke, en brændt mennesketand og ubestemmelige brændte ben. I niveau 5 fandtes kun brændte ben. I niveau 6, der var selve gravlejet, fandtes en jernkniv midt for gravens vestside, samt brændte knogler.

Datering: Gravenes indbyrdes relative alder kunne ikke fastslås ud fra profilen. Gravene lå fuldstændig parallelt og kunne først separeres ved toppen af niveau 2. Meget tyder altså på, at de er anlagt samtidig. Hvis tolkningen af knoglespor og 'ligskyggen' er korrekt, er de to lig ikke blevet placeret ens. Jernknivene er begge sammenlignelige med knive fra vikingetiden i bred forstand.¹⁷³ Kranieknogler fra den østlige grav er AMS-dateret til 1000-1033 e.Kr. (1 sigma).¹⁷⁴ Den meget sene AMS-datering er påfaldende i forhold til kristendommens utvivlsomme tilstedeværelse i Danmark i anden halvdel af 10. århundrede og 11. århundrede. En nord-sydorienteret dobbeltgrav på dette tidspunkt er i så fald en markant manifestation af det åndelige tilhørsforhold.

A607

I fladen et aflangt rundet fyldskifte, 230x200 cm, orienteret N-S. Sydenden gik et par decimeter udenfor udgravningsgrænsen. Ved nordøstrundingen var en recent nedgravning med tegl og porcelæn. Ved sydøstrundingen var endnu en udposning, som i snittet (lag 8) ikke adskilte sig fra gravfylden i øvrigt, og som ikke bar præg af at være en senere forstyrrelse. Fyldskiftets sider var skrå med flad bund. Nedgravningen var 40 cm dyb mod SØ, mens selve gravlejet, lag 2, lå 32-35 cm nede i den nordvestlige side af snittet. I nordenden af gravlejet fandtes de stærkt opløste rester af et kranium af en ung voksen person. Den højest liggende del af kraniekalotten kunne allerede iagttages i niveau 2. Sydøstsiden udgjordes af lag 7, som var sortbrun kompakt sandmuld, og derved adskilte sig fra den øvrige noget løsere fyld. Snittet viste, at der har været to nedgravninger: den ældste i form af gravlejet m.m. (lag 1, 2 og 7), mens lagene 3, 4, 5 og 6 var et selvstændigt fyldskifte, der er gravet ned i den oprindelige grav. I lag 3 var et sideskår af keramik.

I den sydlige halvdel af niveau 1 fandtes fire små sideskår af keramik, halvdel af et forstenet søpindsvin og et jernsøm.

I niveau 2 fremkom et fladt bundskår af uornamenteret keramik.

På gravbunden (niveau 3) i området, hvor den døde brystregion må have været, lå en nærmest firkantet ravperle, en lavendelblå, ringformet glasperle og en gul cylindrisk glasperle med tre "øjne" i sort, hvid og rød. Nogenlunde midt for vestsiden lå en jernkniv. I gravens sydlige halvdel stod en kampesten midt på bunden, og på dens østside var flere spinkle og dårligt bevarede lemmeknogler, der næppe er fra et menneske. Her var desuden rester af et træskrin i form af jernbeslag og låsemekanisme.

Datering: Glasperlerne er af typer, som kendes i 9. århundrede, mens skrinbeslagene har nære paralleller i Lejre grav 321, der er dateret til årtierne omkring 900.¹⁷⁵ To AMS-dateringer af kranieknogler og tænder fra den gravlagte gav resultaterne 900-1020 e.Kr. (1 sigma)¹⁷⁶ og 997-1025 e.Kr. (1 sigma).¹⁷⁷

A608

I fladen et aflangt fyldskifte med svagt krummede langsider og rundede ender, 255x165 cm, orienteret N-S. Snittet viste en 116 cm dyb nedgravning med temmelig blandet fyld, der dækkede en flad bund med kistespor. Umiddelbart under afgraved terræn var der store kampesten, der viste sig at ligge i flere horisonter, og særligt nordenden var pakket med sten. Der var i alt 16 sten i størrelser fra (anslået) 15 kg til hen ved 100 kg. I niveau 11 fandtes gravlejet. Det var 162 cm langt og 60 cm bredt, defineret af et nogenlunde rektangulært kistespor, der kunne følges omkring størsteparten af graven. I forhold til nedgravningen stod kisten lidt på sned i nordøst-sydvestlig retning. Ved kistesporrets sydvesthjørne var et jernsøm, mens kraniedelev og tænder fra en person på over 45 år fandtes nordligst.

I niveau 1 til 5 fremkom en del ubestemmelige brændte ben og lidt trækul. I niveau 2 fandtes i tilgift en muslingeskal. I den sydlige halvdel af niveau 6 lå et sideskår af keramik, brændte ben og trækul. I den nordlige del af niveau 7 var to klumper forsmeltet bronze, brændte ben og trækul. I niveau 8, 9 og 10 var kun brændte ben og trækul. I niveau 11 fremkom et jernsøm og dele af skelettet i form af kraniedelev i den nordlige ende af graven.

Datering: Keramikskåret er af yngre jernalders karakter i lighed med de øvrige skår fra gravene på stedet.

A609

I fladen et aflangt fyldskifte med krummet nordside, lige sydside og spidst rundede ender, 164x65 cm, orienteret Ø-V. Gravgruben var 29 cm dyb med ujævnt skrånende sider og en rundet bund. I fylden var brændte ben, en del trækul og et uidentificeret jernstykke. Anlægget er formentlig en jordfæstegrav, når man tager indhold og form i betragtning.

Datering: Anlægget anses for hørende til gravpladsen, men kan ikke dateres nærmere end jernalder.

A630

I fladen et firkantet fyldskifte med rundede hjørner, 222x169 cm, orienteret Ø-V. Gravgruben var 39 cm dyb med stejle sider og jævn bund. Der var brændte ben i alle niveauer. Niveau 1 rummede et kraftigt korroderet jernbeslag. I niveau 2 fremkom en mat rødbrun, tøndeformet glasperle. I østdelen af niveau 3 var to halverede tenvægte. Den ene var en

cylindrisk tenvægt af keramik med omløbende riller på siden, mens den anden var bikubeformet af kalksten med inddrejede riller på siden og sodsværtet i bunden. Desuden fandtes to stærkt korroderede jernknive.

I niveau 4, der omfattede bunden af graven, fandtes to sideskår og et bundskår af keramik samt en korroderet jernkniv, der lå nogenlunde midt i graven. Der var ingen spor af liget.

Datering: Glasperlen har paralleller i bl.a. bornholmske grave fra 8.-9. århundrede, mens den bikubeformede tenvægt er almindeligst i 9.-10. århundrede.

A642

I fladen et aflangt rundet fyldskifte, 158x119 cm, orienteret NNV-SSØ. Gravgruben var 17 cm dyb med skrå sider og jævn bund.

Der fremkom en jernkniv i fylden, hvorfor der formentlig er tale om en jordfæstegrav.

Datering: Sandsynligvis vikingetid.

A644

I fladen et aflangt fyldskifte med næsten lige sider og rundede hjørner, 179x75 cm, orienteret N-S. Snittet viste ret stejle sider og en ujævn, nærmest tvedelt bund.

Der var ubestemmelige brændte ben og trækul i alle niveauer.

I niveau 2 fandtes et sideskår af keramik med svage spor af riller på ydersiden. Ved bunden af niveau 6 fandtes et stykke uidentificeret jern i gravens østside.

Datering: Formentlig vikingetid.

Mulige jordfæstegrave

A579

I fladen et aflangt fyldskifte med rette sider og runde ender, 270x79 cm, orienteret N-S. I fyldskiftets overflade fremstod fylden sammensat af sortbrun leret sandmuld i den nordligste tredjedel, kantet af gult ler længst mod nord. Den centrale del bestod af brun leret sandmuld, ligeledes med et parti langs østsiden, der var kantet af gult ler. Sydligst var et område af lysere brun leret sandmuld, der stratigrafisk var ældst, og i vestsiden syntes smalle end resten af fyldskiftet.

Af hensyn til de stratigrafiske iagttagelser blev anlægget snittet på langs. Profilen viste, at den nordlige ende havde en rundet side og var gravet 20-28 cm ned i undergrunden, jævnt skrånende mod syd. Den sydlige halvdel af anlægget var markant fordybet til 50 cm under afgravede terræn med stejle sider og jævn bund. Den øvre del af fyldskiftet prægedes af et sort lag af leret sandmuld, der var mellem 10 og 18 cm tykt med brændte og ubrændte sten. I dette lag fandtes en delvist smeltet perle af blå glas med pålagte omløbende hvide bølge-linjer, et par stumper rødbrændt ler, seks flintafslag, ca. 8 gram brændte ben og trækul. Herunder var et lag, der kunne følges i såvel den lave som den dybe ende af anlægget. Heri fremkom kun trækul.

Ved udgravningen blev anlægget opfattet som hørende til i bronzealderen pga. den noget afvigende struktur i nedgravningen i forhold til områdets begravelser fra vikingetid. Fylden i det øvre lag afveg således fra det gængse, ligesom den meget markante fordybning i sydenden ikke har paralleller. Kun A633 havde på samme måde et øvre lag med varmesprængte sten, men nævnte anlægs struktur afviger helt fra A579 (se nedenfor). Nærværende anlæg lå meget tæt på gravhøjen og kan derfor høre til de trækulholdige gruber med var-

mesprængte sten, der fandtes i en kreds omkring højfoden i det areal, som blev frilagt ved undersøgelsen. Man kan argumentere for, at det øvre lag er et selvstændigt anlæg, der hører til vikingetidsgravpladsen, måske endda en grav med en glasperle, og som tilfældigt er anlagt oveni en ældre grube. Imidlertid bør de to lag opfattes som sammenhørende, idet der er en meget høj grad af overensstemmelse imellem deres respektive afgrænsninger i fladen.

Datering: Glasperlens tilstand gør den vanskelig at bestemme med sikkerhed, og den kan for så vidt både være fra bronzealderen som fra hele det 1. årtusind e.Kr.

A633

I fladen et aflangt rundet fyldskifte, 137x107 cm, orienteret N-S. Ved fladeafrensningen fremstod anlægget som mørkfarvet af meget trækul og med mange varmesprængte sten. Ved udgravningen viste det sig, at det trækulholdige lag kun var 5-10 cm tykt, og at fylden derunder bestod af lysbrun, homogen sandmuld indtil et bundlag (lag 3), hvis top lå 87 cm nede. Dette lag fremstod mørkere, og udfyldte den vestlige, lidt dybere del af anlægget. Bunden var i øvrigt jævn og lå 92 cm dybt. Fyldskiftets sider var lodrette og var langs østsiden pakket med store marksten. Den lidt besynderlige konstruktion er ikke tilfældig, og lag 3 minder om kistespor eller lejer i grave på pladsen. Til gengæld var overfladen i dette tilfælde markant anderledes med de varmesprængte sten.¹⁷⁸ Fylden rummede kun brændte ben.

Datering: Kan ikke dateres arkæologisk, men tilstedeværelsen af de store sten peger på et tilhørsforhold til vikingetidsgravpladsen.

A646

I fladen et rundet fyldskifte med konkavitet i østsiden, 120x90 cm, orienteret N-S. Nedgravningen var 19 cm dyb med stejle sider og jævn bund. I fyldens øvre del, lag 1, var mange håndstore sten, der var svedne, men ikke varmesprængte. Det nedre lag, lag 2, bestod mest af trækul. Der fandtes to sideskår af keramik. Ifølge anlægslisten, der førtes under udgravningen, skal der desuden have været brændte ben i fylden, men de er ikke hjemtaget.

Fyldskiftets form afveg fra pladsens øvrige gravgruber, ligesom tilstedeværelsen af svedne sten ikke var almindeligt forekommende i vikingetidsgravene. De var f.eks. ikke til stede i de nært liggende A588 og A630.

Datering: Keramikken er af samme karakter som de skår, der fandtes i vikingetidsgravene på pladsen.

En brandgrav?

A629

I fladen et aflangt smalt fyldskifte med rundede ender, 85x37 cm, orienteret N-S. Nedgravningen var 12 cm dyb med skrå sider og flad bund. Fylden bestod af mørk brun leret sandmuld. Heri fandtes to sideskår af keramik samt brændte ben, hvoraf kun en enkelt knogle kunne artsbestemmes, og den var fra et dyr. Tilstedeværelsen af keramikken indikerer, at der er tale om en brandgrav.

Datering: De to lerkarskår var af samme karakter, som de øvrige skår fra vikingetidsgravene. En AMS-datering af de brændte knogler gav en datering til 680-860 e.Kr.¹⁷⁹

En offergrube?

A610

I fladen et aflangt og smalt fyldskifte med runde ender, 124x34 cm, orienteret Ø-V. Gravgruben var 24 cm dyb med jævn bund, en lodret sydside og en skrå nordside. Midt i graven fandtes menneskeknogler fra en venstre fod. Derudover rummede fylden rødbrændt ler, trækul og brændte ben.

Venstrefoden midt i graven uden andre ubrændte menneskeknogler må snarere høre hjemme i en offergrube mere end i en jordfæstegrav.

Datering: Anlægget anses for hørende til vikingetidsgravpladsen.

Trekroner-Grydehøj¹⁸⁰

Jordfæstegrave

A292

I fladen sås en aflang nedgravning på ca. 70x160 cm med rundede ender, orienteret N-S. I sydenden af fyldskiftet var der tegn på, at der var foretaget flere opgravninger. Efter muldafrømningen kunne tværsnittet af et ødelagt kranium ses i nordenden af fyldskiftet. Selve gravlæggelsen var afgrænset indenfor ca. 50x120 cm med en samlet dybde på kun ca. 25 cm.

Omtrent midt i graven var en 30 cm lang og 20 cm høj stenflise placeret på højkant i gravgruben og adskilte en højere liggende del fra en dybere liggende del af gravbunden. Gravgrubens tværsnit var præget af stejle sider og en lidt ujævn bund. Der kunne ikke ses spor efter en kiste. Af tværsnittet fremgik, at der i den oprindelige gravgrube er foretaget en eller to senere nedgravninger. Den først gravlagte person, individ I, lå på gravbunden, mens den sidst gravlagte, individ II, var placeret højere oppe i gravfylden. I mellem de to skeletter var et kompakt, gråt sandlag. Den kantstillede stenflise stod som et markant, adskilende element mellem øst- og vestsiden af graven. Det var dog ikke således, at de to personer lå på hver sin side af stenflisen.

Individ I var dårligt bevaret, dels pga. pløjning, dels ved formuldning. Det kunne dog fastslås, at liget var lagt på højre side, formentlig med let bøjede ben. Afdøde var en mand på 20-25 år. Der var medgivet en jernkniv, en hvæssesten af skifer med ophængningshul, en ufærdig tabletformet tenvægt af sandsten samt en mindre jernkrampe med firesidet tværsnit. Desuden fandtes en stilk af jern, muligvis en nål. Et kort jernsøm med rundt hoved blev fundet ved brystpartiet af skelettet. Fra samme område stammer et fladt bundskår og et sideskår af keramik, og ved soldning fandtes endnu et sideskår og et randskår med indfaldende afrundet rand. Yderligere fem små stykker keramik og syv flintafslag fremkom ved soldning af fyld i sydenden af den øvre begravelse.

Individ II var lagt på højre side med let bøjede ben. Højre arm var strakt ned mod knæene, mens venstre skulder og arm var bøjet ind foran kroppen, og venstre hånd hvilede mellem lårene. Den gravlagte var en 155 cm høj kvinde, der ved sin død har været 45 år eller mere. Der blev konstateret slidgigt i nogle ryghvirvler og i en ledflade på bækkenet. Kvinden var relativt spinkelt bygget og har tabt flere tænder før døden. Desuden var der spor af karies. Som gravgaver var hun medgivet tre perler, der lå ved halsen. Den ene var ringformet af lysegrønt glas med pålagte, omløbende bølgelinjer i tynd rød og hvid glastråd. Den anden perle var af kalksten, lidt uregelmæssigt rundet af form og lettere beskadiget. I perlens gennemboring var fibre fra en snor. Den tredje perle var af støbt bronze, dobbeltkonisk med en vulst omkring midten og zig-zaglinjer på begge sider. Hullet var ca. 7 mm, og

perlen har formentlig oprindelig været fremstillet som tenvægt. Imidlertid viste en markant slidfacet, og spor efter langvarig påvirkning af en snor, at den har fungeret som perle gennem mange år. I venstre hånd var lagt et nåleetui af en spinkel rørkogle, der indeholdt mindst en korroderet synål af jern.¹⁸¹ Fra gravbunden foreligger fem små, ukarakteristiske sideskår af keramik, fem flintafslag med rester af cortex samt fire små stykker hvidbrændt flint.

Rester af *et tredje individ* blev identificeret i forbindelse med knogleanalysen, hvor 22 tænder fra en 25-35 årig person blev udskilt.¹⁸² Tænderne lå ikke samlet i gravgruben, hvilket tyder på, at der tale om et begravelsesritual, som involverer dele af en tidligere afdød.

Datering: Vikingetid.

A304

I fladen fremstod fyldskiftet som aflangt med rundede ender, 125x51 cm, orienteret Ø-V. Fladen var præget af kraftig pløjning, og gravfylden var kun bevaret i 5-12 cm's dybde. Der var ingen spor efter en kiste. Fylden blev soldet gennem 4 mm net.

Den gravlagte var en mand, 25-35 år gammel, med meget kraftige knogler. Skelettet lå i udstrakt rygleje og var temmelig medtaget, men – efter alt at dømme – har hele kroppen oprindelig været til stede.

Der fandtes ingen oldsager i graven udover fem små flintafslag.

Datering: Tilhører efter al sandsynlighed vikingetidsgravpladsen.

A504

I fladen fremstod fyldskiftet som aflangt med rundede ender, 193x112 cm, orienteret omtrent NNV-SSØ. Allerede ved muldafrømningen blotlagdes lemmeknogler, og i undergrundslerets overflade sås tydelige spor af en dybtgående plov. Pløjningen har i tidens løb fjernet det meste af gravgrubens fyld, så der var kun 10 cm bevaret i dybden ved udgravningen. Fylden var mørk muld i gravgrubens ender, mens den centrale del af fyldskiftet havde et markant indslag af gult ler, der gjorde det vanskeligt at skelne grænsen i forhold til undergrundsleret.

Kun i den sydligste del fandtes porøse fragmenter af en underarm, et lårben samt begge skinneben i en fyld af gråbrunt muldet ler. Efter placeringen af underbenene at dømme, har der været tale om en venstresidet hockerbegravelse med hovedet i nord. Skeletdelene stammer fra en voksen person med spinkle knogler. Der fandtes intet gravgods.

Datering: Tilhører efter al sandsynlighed vikingetidsgravpladsen.

A505

I fladen viste sig et langovalt fyldskifte, 180x280 cm, orienteret N-S. Gravgruben var 52 cm dyb med stejle sider og jævn bund. Fylden blev soldet gennem 4 mm net.

I toppen var fylden brun lermuld med tre synlige kampesten i øst- og nordsiden, samt en del flintknolde og marksten med størrelser omkring 10-15 cm på hver led. En enkelt marksten var ildskørnet og en mindre, fragmenteret sten havde en rest af en glatslebte flade. Spredt i den afrensede overflade var enkelte større og mindre knoglestykker.

Ca. 10-15 cm under afrømmet niveau fremkom et aflangt fyldskifte af mørkebrun til sortbrun, humøs lermuld, der adskilte sig fra den øvrige fyld i graven. I samme niveau var gravgruben indskrænket til 140x240 cm. Det mørke fyldskifte afgrænsedes mod øst af to

store kampesten, mens en tredje kampesten lå i fyldskiftets nordende. Midt for vestsiden var en mindre kampesten, og dertil var fylden præget af mange flintekolde, kalksten og mindre marksten. I dette ca. 25 cm dybe fyldskifte var gravlagt rester af to mennesker.

Af *individ I* var der tale om kraniedelev, bækkendelev, underekstremiteter og knæskal af en kvinde på 35-40 år. Der kunne påvises udtalt slidgigt i begge hofter og en tandbyld ved fortænderne i underkæben. Skeletdelene var meget fragmenterede og lå ikke i fuldstændig anatomisk orden. Således fandtes kraniet i gravens nordende halvvejs inde under den nordligste kampesten med issen vendende mod syd. Under kraniet lå fragmenter af skulderblad, ribben og en underarm. Nogenlunde midt i gravgruben var bækkendelev og underekstremiteter.

Af *individ II* fandtes højre bækkenhalvdel og de to lårben. Knoglerne var kraftige, og sammen med form og størrelse formodes det, at der er tale om en mand på 35-45 år. Der fremkom ingen oldsager i forbindelse med denne øvre grav. Til gengæld var der spredte rester af en mellemstor hund i form af nogle tænder, et par ryghvirvler, et skinneben og et lårben, der var anbragt over de to gravlagte.¹⁸³

Individ III var lagt på gravgrubens bund i udstrakt rygleje med hovedet i nord. Fylden omkring skeletresterne var lys brun lermuld, og mængden af sten var betydelig mindre end i den øvre grav. (Se fig. 14) Skelettets knogler var meget fragmenterede, men det kunne fastlægges, at der er tale om en kvinde på 25-30 år og med en højde på 166 cm. Bemærkelsesværdigt var det, at kraniet ikke lå anatomisk korrekt. Det "stod" på halshullet med ansigtet mod vest. Ovenpå kraniet, og over det øverste af overkroppen har man anbragt den store, nordlige kampesten. Det er usikkert, om kraniet med forsæt er placeret på denne måde, eller om det er sket ved et tilfælde. Der har ikke været et jordfrit gravkammer eller en kistekonstruktion, men i forbindelse med den naturlige opløsning af kroppen og et eventuelt pres fra de store kampesten og den ligeledes gravlagte hest (se nedenfor), kan det måske have afstedkommet forflytningen til fundpositionen.

Kvinden var medgivet adskillige genstande. Tæt ved hovedet lå en bøjleformet jernhank med ombukkede ender til en spand på ca. 15 cm i diameter. Et cirkulært fyldskifte ud for højre skulder havde netop denne diameter og kan meget vel være aftrykket af spanden. Samme sted lå en spinkel jernstift på 2 cm's længde. I kort afstand herfra fandtes et vinkelbøjet lågoverfald af jern, en stærkt opskærpet jernkniv, anglen af endnu en jernkniv, en spinkel kobbernitte med lidt træ bevaret, et kraftigt øsken med spor af træ¹⁸⁴ og stumper af en S-formet jernten. Ud for højre hånd lå en ekstraordinær genstand, der bestod af en kort jernod, som var smedet sammen med et kraftigt støbt 11 cm langt mellemstykke af bronze. (Se fig. 15) Enden af mellemstykket havde en kort skafttorn med rester af et træskaft, hvorom der var en bevikling af kobberbånd. Det kunne umiddelbart minde om en pilespids, men mellemstykket var temmelig tungt og helt uegnet til afskydning. Det er blevet overvejet, om der er tale om en skalpellignende kniv. Jernskalpeller med bronzeskaft kendes fra Romerriget, men ikke i samme udformning som nærværende stykke.¹⁸⁵ Ej heller fra Europas tidlige middelalder i anden halvdel af 1. årtusind e.Kr. foreligger medicinske instrumenter med denne udformning. Der kan i stedet være tale om et særligt redskab eller snarere et særligt værdighedstegn, da stykket ikke synes udformet med et praktisk gøremål for øje. En mulighed er, at der er tale om en såkaldt vøvestav, som – i andre udformninger – menes at være påvist i vikingetidigrave flere steder i Norden.¹⁸⁶ Vølven var sejdkyndig og i den sammenhæng kan peges på nærværende genstand som et spydliggende objekt, der symboliserer sejdens mester Odin.¹⁸⁷ På den dødes mellemgulv lå en spinkel jernstift med rundt hoved, og ved venstre hofte lå en jernkniv med angel og en

lille del af bladet. Langs venstre ben lå enkelte små, spinkle jerntene af uvis funktion, og ved højre lår lå enkelte knogler fra får eller ged, samt en hundekæbe. Ved højre skinneben var et hængsel af jern. Det ene led var tvedelt og hægtet sammen med en øsken. Ved afdødes fødder var lagt en hund på størrelse med en hønsehund. Den var anbragt på sin højre side i bagud vendt, vredet positur, og forholdet mellem bagkrop og forkrop viser, at hunden har været delt i to nogenlunde midt på ryggen. Ved hundens hals lå tre led af en jernkæde, hvoraf det ene led var forsynet med en massiv kugle.¹⁸⁸

Sammen med hunden lå lemmeknogler fra et voksent får. Ovenpå hundens bagkrop var placeret en sten, der var regelmæssigt firkantet fra naturens side og stod som en 32 cm høj bautasten. Dernæst er en hest blevet anbragt langs den østlige side af gravgruben, hvilende på bugen med benene under sig. Knogleanalyser har godtgjort, at der er tale om en gammel hingst, der har haft en skulderhøjde på ca. 124 cm. Dens hoved hvilede på venstre side ovenpå hundens bagparti, bagom stenen. Hingstens krop dækkede desuden den gravlagte kvinde fra midjen og nedefter, og ovenpå hestekroppen var lagt tre store kampesten. Ved hingstens nakke fandtes to kraftige øskner af jern (se fig. 24). I sydenden af graven fremkom desuden to tænder fra et foster af – formentlig – et får, mens der i gravgrubens nordende fandtes knogler af endnu en hund af hønsehundestørrelse, samt spredte knogler og tænder fra får eller ged.

Handlingsforløb: Der er gravet en grube, hvor bunden har udgjort ca. 2,60 m i længden, omtrent 1,48 m i bredden og næsten 40 cm dyb fra undergrundens top. Midt på grubens bund har man lagt liget af en kvinde. Hun er medgivet et antal gravgaver, der overvejende er blevet lagt ved hendes højre side. Lågovertallet tyder på, at der har været et skrin, men der fandtes ingen jernbeslag eller andet, der kan vise konstruktion eller størrelse. Enkelte mindre søm eller stifter og smalle jernbånd kan dog hidrøre fra et sådant skrin. I gravens sydende er en overskåret hund blevet placeret, delvist dækket af den lille bautasten. Langs gravgrubens østside har man anbragt en hest på bugen med hovedet hvilende ovenpå hundens bagkrop. Oven på hestekroppen var placeret to store kampesten, mens endnu en kampesten var anbragt over kvindens hoved og overkrop. Efter tildækningen er der hængt nogen tid, hvorpå der er gravet en ny grav indenfor rammerne af den oprindelige. Det fremgik ikke umiddelbart i fladen, men tværprofilen viser, at den 168 cm brede nedgravning er svagt forskudt mod øst i forhold til den oprindelige gravgrube. Dybden har været 34 cm. Midt i den sekundære grav var et mørkere fyldskifte, der afgrænsedes af kampestenene mod øst og en enkelt, mindre kampesten mod vest. Heri har man lagt liget af en kvinde. Under, over og imellem knoglerne lå talrige mindre marksten, flintesten og enkelte kalksten. Der var en tendens til, at flintestenene dominerede i de øverste 10-20 cm, mens flinten var mere blandet med marksten i dybere niveauer. Allerøverst, mellem stenene, fandtes enkelte knogler af en hund af mellemstor race, samt en del af bækkenet og lårbenene af en mand.

Datering: En AMS-datering af en hestetand placerer gravlæggelsen mellem 770 og 900 e.Kr. (1 sigma).¹⁸⁹ Blandt oldsagerne er ingen, der kan bidrage til en mere nøjagtig datering af graven.

A2029

I fladen et aflangt fyldskifte, 170x105 cm, med rundede ender og orienteret Ø-V. Udenfor fyldskiftets vestende var en kampesten. Ved muldafrømningen blotlagdes toppen af kraniet. Graven var 26 cm dyb med skrå sider og jævnt rundet bund. Fylden udgjordes af et øvre lag af sortbrun lermuld og et nedre, hvor skelettet lå, der bestod af lys brun lermuld med trækulsnister.

Skelettet af en 167 cm høj mand på 30-40 år lå i udstrakt rygleje med hovedet støttende op ad gravgrubens vestende. Underarmene hvilede på mellemgulvet, og højre ben lå let bøjet indover venstre ben, som var udstrakt. Der blev konstateret karies i en tand.

I gravens østende var en del hovedstore sten, hvoraf en enkelt lå på bækkenet og én på hver ankel.

I niveau 1 fandtes et forstenet søpindsvin, to randskår af keramik med tynd, indad bøjet afrundet rand, to flade bundskår af keramik, 17 sideskår af keramik og lidt brændte ben. I niveau 2 var to sideskår af keramik og lidt brændte ben.

Datering: Vikingetid.

A2030

I fladen et regelmæssigt rundet fyldskifte, 210x107 cm, orienteret NV-SØ. Gravgruben var 40 cm dyb med stejle sider og jævnt rundet bund. Fylden bestod af mørkebrun leret muld med pletter af gulbrunt undergrundsler.

Den døde har ligget i udstrakt rygleje med hovedet i gravens nordvestlige del. Af skelettet var kun delvist bevarede underben, opløste dele af begge fødder og en visdomstand fra en person på 20 år eller mere.

Der fremkom et randskår af keramik i niveau 2. Skåret havde indad bøjet afrundet rand, og omtrent en centimeter under randen var et lille, gennemgående hul. De øvrige oldsager fandtes ved gravens bund (niveau 3-4). I den nordvestlige del lå en kraftigt opskærpet jernkniv, en lille, blå melonformet glasperle og en tøndeformet perle af grønligt glas. Mellem afdødes underben fandtes rester af en næsten opløst enkeltkam af ben og tak. Kammen har været mindst 17,5 cm lang og holdt sammen af fem jernnitter. Endvidere var der brændte knoglestumper fordelt i alle fire udgravningsniveauer.

Datering: Vikingetid.

A2031

I fladen et aflangt fyldskifte, 163x69 cm, med rundet sydende og ret nordende, orienteret N-S. Den 13 cm dybe gravgrube havde en rundet bund. Fylden bestod af gråbrun sandet lermuld. Omtrent midt i graven fremkom en 22 cm lang knogle, der sandsynligvis er de sidste rester af et skelet.

I de øverste 5-7 cm, og kun i den sydlige halvdel, fandtes brændte benfragmenter og et stykke rødbrændt magret ler.

Datering: Udateret, men tilhører efter al sandsynlighed vikingetidsgravpladsen.

A2032

I fladen et aflangt fyldskifte, 172x80 cm, orienteret N-S med let rundede ender. I nordenden var et par næve- til hovedstore sten. Graven var 18 cm dyb med rette sider og jævn bund. Der var ingen rester af et skelet.

I niveau 1 fandtes en blå, aflangt tøndeformet glasperle, fem små stumper af keramik, et par brændte benstykker og et stykke ildskørnet flint. I niveau 2 fandtes lidt brændte ben.

Datering: Vikingetid.

A2033

I fladen var et aflangt fyldskifte af gråbrun lerblandet sandmuld, 202x83 cm, orienteret N-S. Centralt i det aflange fyldskifte sås et mindre område af mørk brun sandet lermuld, 115x82 cm, med rundede ender.

Øvre grav: I det centrale fyldskifte sås allerede i overfladen lidt brændt ben. Ca. 3 cm under afrømmet overflade var en aflang, afrundet plamag af brun muld midt i graven. I snittet var gravgruben 18 cm dyb med skrå sider og jævn bund. Heri fandtes et skelet af en kvinde på over 45 år, der lå på venstre side med hovedet i nord og underbenene bøjet markant bagud pga. gravgrubens begrænsede længde. Armene var udstrakt foran kroppen. Tænderne var præget af emaljeforstyrrelser, tandsten og blottede tandrødder. På venstre underarm havde den gravlagte en armrिंग af jern og ved hoften fandtes et cirkulært remspænde af jern med to torne. Under kraniet lå et lille stykke jern. Midt for østsiden ved bunden af niveau 1 lå en del mindre lerkarskår indenfor et 20x20 cm stort område. Blandt skårene var et enkelt randskår med tynd indad bøjet rand. Adskillige skår havde slidte brudflader som efter erosion af vind eller vand.

Nedre grav: I tværsnittet var gravgruben 25 cm dyb og havde en lodret vestside og en skrå østside. Bunden var flad. I sydenden var et rundt fyldskifte på 30 cm i diameter bestående af gråbrun sandet lermuld iblandet gult ler. På gravbunden fandtes skelettet af en mand på 25-35 år, 169 cm høj, liggende i udstrakt rygleje med hovedet i nord og ansigtet vendt mod vest. Venstre arm var bukket op, så hånden lå ved skulderen, mens højre hånd hvilede på bækkenet. Fødderne lå tæt samlet, og tærne pegede ind mod hinanden. Enkelte af tænderne havde emaljedefekter.

Under højre underarm lå en kniv med let krummet ryg. I fylden var i øvrigt brændte knogler.

Handlingsforløb: Den nedre grav er blevet anlagt og tilkastet. Efter en tid er en ny, mindre grube blevet nedgravet meget præcist indenfor rammerne af den ældre grav uden dog at nå ned til det oprindelige skelet. At der er en tidsforskel mellem de to begravelser understreges af den tydeligt afvigende fyld i den øvre grav.

Datering: Vikingetid. En armrिंग af samme karakter som i den øvre grav er fundet i grav 309 i Birka (Arbman 1940, Taf. 108:5).

A2034

I fladen et aflangt, lidt uregelmæssigt fyldskifte, 257x90 cm, orienteret N-S. Der var flere hånd- til hovedstore sten i sydvestsiden, og i fladen sås brændte knogler, trækul samt en ubrændt knogle. (Se fig. 9) Tværsnittet viste, at gravgruben var 20 cm dyb med skrå sider og flad bund. Fylden bestod af homogen gråbrun lermuld.

Individ I: I gravgrubens nordlige halvdel fremkom skelettet af en stor og kraftig mand på over 45 år i niveau 2. Der kunne konstateres slidgigt i venstre hofteled. Afdøde var anbragt på ryggen med ansigtet mod øst. Underarmene var bøjet vinkelret ind over mellemgulvet. Benene var samlet bøjet ud til venstre side og underben vinkelret mod S. Ud for bagehovedet fandtes en stærkt opskærpet jernkniv.

Individ II: Ud for bækkenet af individ I fandtes i gravens vestre side venstre overarm, en hånd samt to tænder fra en ung person på mellem 15 og 25 år.

Individ III: I gravgrubens sydlige halvdel fremkom skelettet af en mand på mellem 30 og 40 år i niveau 3. Overkroppen var anbragt i rygleje, og hænderne hvilede i skødet. Krave-

ben, overarm og underarm i venstre side var spinklere end i højre side, hvilket muligvis kan skyldes en lammelse eller en medfødt misdannelse. Kraniet lå indenfor venstre arms albueled. Benene var samlet drejet ud til højre, og underbenene var bøjet bagud. Ved bækenet lå en kniv, et bøjleformet ildstål og en hvæssesten af gråviolet skifer med ophængningshul i den ene ende. I nordenden af niveau 3 lå desuden et sideskår af groft magret keramik.

Handlingsforløb: Individ I synes gravlagt samtidig med, at delene af individ II er blevet anbragt. Individ I lå få centimeter højere end Individ III, men der var ingen iagttagelser vedrørende gravgrubens fyld i fladen eller tværsnittet, som pegede på, at de to ikke skulle være gravlagt samtidig. Individ I's ben synes at være placeret med tydelig hensyntagen til Individ III, men på den anden side var Individ III's kranium ikke på sin anatomisk korrekte plads. Der var ingen tegn på, at kraniet var fjernet med vold, så det vil være nærliggende at mene, at Individ III er blevet forstyrret ved gravlæggelsen af Individ I. Det er uklart om Individ III har været begravet gennem nogen tid, før Individ I og II er blevet anbragt, eller om Individ III har fået skåret hovedet af ved en samtidig begravelse. Endnu et bemærkelsesværdigt træk er den venstre overarm, en hånd og nogle tænder af individ II, som var placeret bag bagdelen af individ I. Der er ikke noget, der tyder på, at hele skelettet af individ II har været til stede.

Datering: Vikingetid.

A2035

I fladen et rundet fyldskifte, 140x104 cm, orienteret N-S med en udposning mod vest. I snittet var gravgruben 22 cm dyb med skrå sider og jævn bund. Der sås to fyldskifter, hvoraf det ene rummede den øvre grav, mens det andet rummede den mellemste og den nedre grav.

Individ I: I vestsiden af graven lå dele af et skelet i form af den nedre del af højre overarm, dele af venstre underarm, fragmenter af ribben og ryghvirvler. Med udgangspunkt i knoglernes størrelse kan der godt være tale om en mand, som har været lagt på sin venstre side. Af tværsnittet af gravfylden fremgik, at nedgravningen havde en jævn bund og var placeret i kanten af en ældre grav.

Individ II: Størstedelen af skelettet af en kvinde på over 45 år, liggende på sin højre side med hovedet i nord. Benene var let bøjede, mens armene var kraftigt bøjede, og hænderne hvilede under hagen. Der var et markant tandslid på de 25 bevarede tænder og spor af betændelse ved en tandrod.

Individ III: Et forholdsvis velbevaret skelet af en ung mand, ca. 16 år gammel, der var lagt på venstre side med benene trukket op under sig og armene ind til kroppen. Flere knogler var ikke sammenvoksede med knogleskæftet. Alle 32 tænder samt 1 mælketand var til stede. Mælketanden var hjørnetand i underkæben, hvor den blivende tand ikke var kommet frem. Der var karies i en enkelt tand.

Desuden fandtes tre tænder, hvoraf de to lå på det øvre skelet, mens den ene lå på lårbenet af det nedre skelet. Tænderne betegnes som meget store og kun lidt slidte, hvorfor de stammer fra en yngre person, muligvis en mand. Tænderne kan i teorien høre til den mellemste grav.

I fylden lå et stykke ubestemt jern og et sideskår af rødbrun, groft magret keramik.

Datering: Vikingetid. På baggrund af nivellementerne var der ingen forskel mellem den

øvre grav og den mellemste grav, men af tværprofilen fremgik, at den øvre grav, der lå vestligt i gravgruben, var stratigrafisk yngst og lå i sit eget fyldskifte. De to andre individer kan meget vel være gravlagt på samme tid. Der kunne hverken erkendes separate fyldskifter eller nogen nævneværdig niveaumæssig forskel på skeletterne.

A2036

I fladen et aflangt, svagt krummet fyldskifte, 240x104 cm, orienteret NNØ-SSV. Fylden var sort sandmuld, men langs østsiden sås en 20-45 cm bred bræmme af gråbrun lermuld. Førstnævnte viste sig at være nedgravningen til en sekundær begravelse i den oprindelige gravgrube. I fylden fremkom brændte ben, hvoraf to var menneskeknogler.

Individ I: Den gravlagte var sandsynligvis en mand på 30-40 år og ca. 175 cm høj, men skelettet havde både maskuline og feminine træk. Der var 25 tænder bevaret. I både ribben og ryghvirvler kunne påvises begyndende slidgigt. Den døde er blevet anbragt med ryg og hoved hvilende opad gravgrubens sydende. Venstre arm lå ind over mellemgulvet med hånden i skødet, mens højre arm lå langs siden. Underkroppen var drejet mod højre, og benene lå samlede og bøjede i knæene. I snittet var gravgruben 18 cm dyb med skrå sider og jævn bund og tydeligt det yngste fyldskifte. Til graven hørte en jernkniv, et stykke ubestemt jern og en blå glasperle. I niveau 1 fandtes endvidere tre sideskår af keramik, et flintafslag og brændte knogler.

Individ II: Det dårligt bevarede skelet af en kvinde på mere end 45 år var anbragt i udstrakt rygleje med hovedet i nord. Der var 12 tænder tilbage, der alle var kraftigt slidte, og hvoraf tre havde spor af karies. I kæben var tegn på en betændelsestilstand i en tandrod. Der var tegn på slidgigt i både fingerknogler og ryghvirvler. Den højre underarm har hvilet på mellemgulvet med hånden i skødet. Den venstre arm lå ned langs siden, og venstre ben var udstrakt. Højre ben var øjensynlig forstyrret ved gravlæggelsen af det øvre skelet, idet højre lårben lå ind over mellemgulvet på Individ I, mens højre underben lå på dettes brystkasse. Ved Individ II's venstre hofte lå en jernkniv. Gravgruben var 23-31 cm dyb med skrå sider og flad bund og stratigrafisk ældre end lejet for Individ I.

Handlingsforløb: Graven har oprindeligt været anlagt for den 45-årige kvinde, der må have været temmelig opløst, da graven er blevet åbnet for at anbringe liget af en mand. Han er blevet skubbet op ad den ene ende af graven, og benene er blevet bøjet for at få plads. Efter anbringelsen af kroppen er knoglerne fra kvindens højre ben blevet lagt på mandens krop.

Datering: Vikingetid.

A2037

I fladen et nærmest ægformet fyldskifte, 156x100 cm, orienteret N-S. Ved bunden af gravgruben lå skelettet af en mand, ca. 175 cm høj og over 50 år ved sin død. Der var 22 tænder tilbage, og på venstre lillefingerknogle var en mindre udvækst. Den døde var anbragt sammenkrummet på højre side, udfyldende hele gravgruben og delvist dækket af et sortbrunt – formentlig oprindeligt organisk – materiale. Ansigtet var vestvendt, og foran ansigtet var en hovedstor sten. Venstre underarm var bøjet ind over mellemgulvet, mens højre arm var bøjet, så hånden lå foran ansigtet og under stenen. Benene var bøjede, så hælen på højre fod lå tæt ved bagdelen. I snittet var gravgruben 35 cm dyb med stejle sider og flad bund. Ved liget fandtes en jernkniv og en hvæssesten, og fordelt i fylden fandtes brændte knogler, tre ubestemmelige jernstykker og et flintafslag.

Datering: Vikingetid.

A2038

I fladen et uregelmæssigt rundet fyldskifte, 160x125 cm, orienteret NV-SØ. Snittet viste en 17 cm dyb gravgrube med rundede sider og en lidt ujævn bund. Allerede ved muldaf-rømningen fremkom dårligt bevarede kranieknogler i nordvestenden. Af tænder var 26 til stede, og ud fra tandsliddet at dømme må der være tale om en voksen person på 25-30 år. Ved gravbunden fandtes dårligt bevarede lemmeknogler, formentlig underarmsknogler.

I gravens sydside var en ansamling af 12 hånd- til hovedstore sten. Længst mod sydøst, i fodenden, lå en jernkniv, mens rester af en træspand med et tøndebånd af jern fandtes i vestsiden af graven. Spredt i fylden var desuden brændte knogler.

Datering: Vikingetid.

A2042

I fladen et uregelmæssigt fyldskifte, 148x>82 cm, orienteret Ø-V. Graven var forstyrret af A2043 i nordsiden. Gravgruben var 16 cm dyb med stejle sider og flad bund. Kraniet fandtes i østenden, men skelettet var i øvrigt meget omrodet. Der er identificeret en tand fra en person på over 30 år og en del af venstre underarm, der stammer fra et spinkelt individ. I fylden var spredte brændte benstumper.

Datering: Sandsynligvis vikingetid. Ældre end A2043, der bl.a. rummede skår af stjertpot-telignende keramik fra 1500-1600-årene.

A2044

I fladen et rundet fyldskifte, 119x70 cm, orienteret N-S. I toppen af graven var en kampe- sten, der dækkede over skelettets overkrop uden at hvile derpå. Gravgruben var 36 cm dyb med næsten lodrette sider og en jævn bund. Ved gravbunden lå skelettet på venstre side med let bøjede ben og hovedet i nord. Der er tale om en mand på over 45 år efter tandslid- det at dømme. Der var tegn på tandrodsbetændelse ved tre kindtænder og slidgigt i ryggen. Endnu en kampesten lå delvist ind over venstre lårben, og en noget mindre sten var anbragt bag bækkenet. Omkring skelettet sås ved gravbunden en mørkfarvning af jorden, som meget vel kan stamme fra et organisk materiale, der har ligget under den døde. Omkring højre underarm sad en tynd jernring.

Datering: Vikingetid.

A2047

I fladen et rektangulært fyldskifte, 200x124 cm, orienteret NV-SØ. I toppen midt for sydsiden var lidt brændte ben af menneske i form af dele af kæbe, bækken, lårben og kran- nium. Sydøstenden var forstyrret af et nord-sydgående naturgastracé fra 1980'erne.

Gravgruben var 18 cm dyb med rette sider og flad bund. Skelettet af en ung person på 17-18 år lå på gravbunden i udstrakt rygleje med hovedet i nordvest og ansigtet nordvendt. Ved skelettet fandtes en jernkniv, en jernsyl og en tøndeformet rød glasperle med en tynd bronzering, der var lukket med en simpel knude. Desuden fremkom fire sideskår af grå- brun keramik, ildskørnet flint og et par flintafslag.

Datering: Vikingetid. Perlen har paralleller i flere grave på Nørre Sandegård Vest på Born- holm, hvor det øvrige gravudstyr hører til i 8. århundrede.¹⁹⁰ Lignende perler er imidlertid også fundet i et par af kammergravene fra sydgravfeltet i Hedeby, der også rummede ved- hæng af Terslevtype fra 10. århundrede.¹⁹¹

A2054

I fladen et aflangt, rundet fyldskifte, 123x56 cm, orienteret ØNØ-VSV. Gravgruben var 9 cm dyb med rundede sider og ujævn bund. Der fandtes lidt knoglerester i sydvestenden, heriblandt en del af kraniet, mens en jerngenstand fandtes i gravens østende.

Datering: Vikingetid. Stratigrafisk yngre end A2055.

A2055

I fladen et uregelmæssigt rundet fyldskifte, 273x165 cm, orienteret NV-SØ. Gravgruben var 42 cm dyb med skrå sider og rundet bund. Skelettet af en voksen person lå i udstrakt rygleje. Knoglerne var dårligt bevaret, men rester af kraniet lå i nordvestenden, ligesom dele af bækkenet og begge ben var til stede. I fylden lå et sideskår af keramik, fire flintafslag og ubestemmelige brændte knoglestumper.

Datering: Sandsynligvis vikingetid. Stratigrafisk ældre end A2054. I fladen så det ud til, at graven også var ældre end A2056, men snittet viste, at det omvendte var tilfældet.

A2056

I fladen et aflangt fyldskifte med rundede ender, 185x75 cm, orienteret N-S. En hovedstor sten lå i toppen af nordenden. Der var ikke bevaret noget skelet. Gravgruben var 21 cm dyb med skrå sider og jævn bund. Ved bunden, nogenlunde midt for gravens østside, lå en næsten 20 cm lang jernkniv, hvis brede blad havde let krummet ryg og svajet æg. Desuden fandtes brændte knoglestumper i gravfylden.

Datering: Vikingetid. Stratigrafisk ældre end A2055.

A2058

I fladen et rektangulært fyldskifte, 190x79 cm, orienteret Ø-V. Gravgruben var 32 cm dyb med stejle sider og flad bund. Der var ikke spor efter en trækiste ved gravbunden, men tværprofilen indikerede, at der har været en eller anden form for kiste midt i graven. Øverst i gravfylden sås et 10 cm dybt, mørkt fyldskifte (A2053). Det var nærmest rektangulært med rundet vestende og ret østende. Heri var intet skelet, men lidt brændte sten. I fylden centralt i graven var en del hovedstore sten i niveau 2. Skelettet af en 153 cm høj kvinde på over 45 år lå på gravgrubens bund i udstrakt rygleje med hovedet i vestenden. Venstre arm langs siden og højre arm bøjet op, så hånden hvilede ved højre skulder. En større sten lå direkte på skelettets venstre skulder. Ansigtet var drejet mod syd. Tænderne var slidte, og fire kindtænder var tabt inden døden. Der var slidgigt at spore i såvel kæbeled som skulderled. I fylden fandtes et randskår og et dårligt bevaret sideskår af keramik, to flintafslag og et stykke brændt flint. Desuden var der brændte og ubrændte knogler af hest og kvæg.

Datering: Formentlig vikingetid.

A2059

I fladen et aflangt fyldskifte, 196x77 cm, med rundede ender, orienteret Ø-V. Centralt i gravens top sås et ovalt fyldskifte på 112x59 cm og 12-15 cm dybt. Gravgruben var 24 cm dyb med skrå sider og flad bund.

Kraniet blev påtruffet i vestenden ved muldafrømningen. Det øvrige skelet af en 170 cm høj mand på mere end 45 år lå på gravbunden i udstrakt rygleje. Der var 32 tænder bevaret. Der sås slidgigt i håndleddene, og to halshvirvler var vokset sammen. Venstre arm lå let

bøjet langs siden, mens højre underarm i en næsten ret vinkel hvilede på mellemgulvet. Venstre ben var let bøjet. Ansigtet var drejet mod syd. På venstre bryst lå en godt brugt jernkniv, og i fylden fandtes et randskår og to sideskår af keramik samt brændte knoglestumper fra kranium og rørskaft af menneske.

Datering: Vikingetid.

A2061

I fladen et aflangt fyldskifte med rundede ender, 168x80 cm, orienteret NNV-SSØ. Gravgruben var 41 cm dyb med rette sider og lidt ujævn bund. I toppen af graven sås et ca. 50x25 cm stort fyldskifte og – i nordenden – et rundt fyldskifte bestående af heterogen lerblandet fyld, der adskilte sig i forhold til den i øvrigt sortgrå fyld. I niveau 2 prægedes gravfylden af den lerblandede muld, men over skelettets brystparti var en plamage på ca. 25 cm i diameter af sortgrå muld. I niveau 3 var fylden sortgrå lerblandet sandmuld med lidt trækuls-nister. Skelettet af en 150 cm høj kvinde på over 45 år lå på gravbunden i udstrakt rygleje mod hovedet i nordenden og ansigtet østvendt. Venstre underben lå ind over højre skinneben. Venstre hånd hvilede i skødet, mens den højre lå på venstre side af maven. Der manglede 11 tænder i undermunden, mens kindtænderne i overkæben var stærkt præget af tandsten. Venstre kæbehalvdel manglede det bagerste led, der sandsynligvis er en medfødt misdannelse, som har resulteret i et markant, skævt tandslid. Venstre mellemhånd var angrebet af slidgigt, der måske er forårsaget af et helet brud på venstre underarm. I fylden fandtes to flintafslag, brændt flint og lidt trækul.

Datering: Sandsynligvis vikingetid.

A2062

I fladen et uregelmæssigt rundet fyldskifte, 148x130 cm, hvoraf kun den østlige halvdel var egentlig gravfyld. Selve gravlejet var aflangt med rundede ender (148x72 cm), orienteret N-S. Gravgruben var 10 cm dyb med en jævn bund.

Skelettet af en 14-15-årig person med spinkle knogler var dårligt bevaret. Hovedet lå i nord, og de let bøjede ben i syd. Ved halsen lå fire glasperler, hvoraf en var tøndeformet af uigen-nemsigtigt glas af samme type som i A2047, mens de tre øvrige var flade af hvidligt uigen-nemsigtigt glas.

Datering: Vikingetid.

A2066

I fladen et rektangulært fyldskifte, 251x208 cm, orienteret N-S. Gravgruben var 60 cm dyb med stejle sider og flad bund. Ved bunden af graven lå et kraftigt skelet af en 176 cm høj, 30-35-årig mand i udstrakt rygleje med hovedet i nord, armene ned langs siderne og venstre ben let bøjet. Der var 26 tænder bevaret, og tilstedeværelsen af den bagerste mælketand i venstre side af underkæben har betydet trangstilling af tænderne forrest i underkæben. Hér var desuden spor af tandrodsbetændelse i to tænder. I rygsøjlen var begyndende tegn på slidgigt, og venstre underarms knogler var tydeligt mindre end tilsvarende knogler i højre arm, hvilket kan være forårsaget af sygdom. I graven fandtes en del oldsager, som lå spredt i fylden fra top til bund.

I niveau 1 fandtes et kort jernsøm med rundt hoved, en kvart konisk tenvægt af keramik, en blå, rørformet glasperle, 18 sideskår af gråbrun keramik, seks flintafslag og to stykker ildskørnet flint.

I niveau 2 fandtes et kort jernsøm med rundt hoved, et forstenet søpindsvin, en lille oval skålformet fibel med en tydeligt slidt overflade og manglende nåleanordning (se fig. 17),¹⁹² to flintafslag og to skår af hhv. rødlig og grålig keramik. I niveau 1 og 2 var desuden en mindre marksten i gravens sydende.

I niveau 3 fremkom et forstenet søpindsvin, en del af et kistehængsel af jern, otte sideskår af rødbrun keramik, en ringformet perle af grønt glas og fire flintafslag.

I nordenden af niveau 4 var fem sideskår af rødbrun keramik, tre korte jernsøm med runde hoveder og i kort afstand herfra var en rørformet, mathvid glasperle. I sydenden fandtes yderligere to korte jernsøm. Desuden fremkom fire flintafslag.

I niveau 5 var to korte jernsøm, et lille vinkelbøjet stykke fladjern og tre flintafslag. Ved gravgrubens bund – ved skelettet – var et kort jernsøm nær højre skulder og tre tilsvarende søm på linje langs højre skinneben. Knap 50 cm vest for højre fod lå en jernkniv med lige ryg og svajet æg. Endnu en jernkniv med kraftigt blad lå indenfor højre albue, og hér var yderligere en aflang jerngenstand, der bedst kunne sammenlignes med en knivangel. Ved bækkenet lå to mindre stykker uidentificeret jern samt et mangedekantet vægtlod og et sfærisk vægtlod med flade poler. Ud for venstre albue lå et egenartet trapezformet stykke messingblik på 7-8 cm's længde, der var hvælvet i længderetningen og forsynet med fine påsyningshuller langs kanterne. På ydersiden var rester af en nu afskallende papirtynd belægning af et sølvskinnende materiale. Der kan være tale om pynt til at sy på et ærme. Andre former for underlag kan også komme på tale; i forbindelse med messingblikket fandtes en flis af træ. Ved højre lår lå flere ribben, formentlig fra en hund. I fylden fandtes desuden to sideskår af rødbrun keramik.

Der fremkom en del brændte knogler fra top til bund, nogenlunde jævnt fordelt med 80-100 gram i hvert niveau. Undtagelsen herfra var selve bundniveauet, hvor skelettet lå. Her var kun 16 gram brændte ben. Trækul var til stede i alle niveauer, men med mindre end 1 gram per niveau.

Handlingsforløb: Efter anbringelsen af liget og udstyret i niveau 6 er gravgruben blevet kastet til med gråsort sandet lermuld, der indeholdt trækul og lidt brændte ben. Om graven er blevet fyldt helt op, eller om lagserien i niveau 1 til 5 repræsenterer en gradvis tilfyldning, kan ikke afgøres med sikkerhed. Fyldens øvre 40-50 cm er karakteriseret af forskellige tilfyldningslag, og centralt i tværsnittet sås et grubelignende fyldskifte på lidt over 1 m's bredde og 30 cm's dybde. Den vertikale fordeling af fundene understreger, at deponeringerne er sket successivt. Skelettet er antropologisk bedømt til at være en kraftigt bygget mand, så det er værd at bemærke, at en god del af udstyret normalt opfattes som knyttet til kvinder. Det gælder tenvægten og den skålformede fibel, ligesom glasperler almindeligvis henføres til kvindeudstyret. Imidlertid lå glasperlerne ikke i forbindelse med den døde, men spredt i fyldens øvre ca. 30-35 cm. Tenvægten, der kun var kvart, lå i toppen af graven, og fiblen, som manglede nåleanordningen, lå i niveau 2. De kvindelige markører er således separeret fra den døde og nedlagt undervejs i tilfyldningsprocessen. Oldsagerne, der fandtes ved selve skelettet, var ikke udpræget maskuline, men vægtlodderne bliver hyppigt knyttet til mandens verden.

Datering: Vikingetid. Den skålformede fibel har været 50-100 år gammel, da den blev lagt i graven, for vægtlodderne er ikke ældre end anden halvdel af 9. århundrede.

A2079

I fladen et aflangt, lidt uregelmæssigt rundet fyldskifte, 131x83 cm, orienteret NNV-SSØ. Gravruben var 15 cm dyb med flad bund og rundede sider.

Fylden var delt i et øvre og et nedre lag. Det øvre lag bestod af gråbrun lermuld med trækulsnister og brændte ben, mens det nedre lag var kraftigt opblandet med undergrundsler og kun rummede enkelte trækulsnister. Der var ingen spor efter et skelet, men ved tilstedeværelsen af lignende fyldskifter med skeletrester på gravpladsen, er det sandsynligt, at der er tale om en jordfæstegrav. De brændte ben var – som nævnt – knyttet til det øvre lag, og der synes ikke at være tale om en brandgrav. I fylden fandtes et ubestemt jernstykke, et sideskår af keramik, to flintafslag, brændte knoglestumper og trækulsnister.

Datering: Sandsynligvis vikingetid.

A2101

I fladen et uregelmæssigt fyldskifte, 175x>80 cm, der i toppen var forstyrret af A293, A2051 og A2052. Disse fyldskifter nåede dog ikke ned i selve gravlejet, der var orienteret Ø-V. Gravruben var 50 cm dyb med stejle sider og jævn bund. Skelettet, der både havde maskuline og feminine træk, er bedømt til at være en ca. 163 cm høj mand på 25-35 år, der lå i udstrakt rygleje med armene langs siderne og hænderne hvilende på bækkenet. Der var tegn på slidgigt i et tommelfingerled. Ved skelettet fandtes et flintafslag. En deform, matgrøn glasperle fandtes i toppen af A2051, der har forstyrret graven, og perlen kan høre hertil.

Datering: Sandsynligvis vikingetid.

NOTER

1. Neergaard 1892, s. 21.
2. Lindqvist 1920, s. 74.
3. Lindqvist 1920, s. 81. I *Fornvännen* 1921 publicerede Lindqvist en artikel om Ynglingeslægtens gravskik, hvor han sammenholdt arkæologisk undersøgte gravhøje med sagnlitteraturen.
4. Simonsen 1981.
5. Bæksted 1972, s. 130ff.
6. Brodersen 1967.
7. Brodersen 1967, s. 44.
8. *Harðar saga og Hólmverja*. www.sagadb.org/hardar_saga_og_holmverja.dk. Oversat af Fr. Winkel Horn, 1876.
9. Hultgård 1999.
10. Kirke Hyllinge sogn 020605-34.
11. Ved detektorafsøgning af markoverfladen er fundet 18 metalgenstande fra yngre germansk jernalder og vikingetid. Hertil kommer fem mønter fra tiden mellem ca. 1200 og 1538. Fra 7.-8. århundrede stammer en rektangulær og en oval pladefibel, hvoraf sidstnævnte er tydeligt varmpåvirket. Fra 8. århundrede kommer en bøjlehalvdel fra en stor rygknappfibel af forgyldt bronze i stil E/F, og fra samme periode er et stykke af en meget kraftig og groft udført arming af bronze, der er sekundært varmpåvirket. Fra vikingetiden er en hel og to fragmenterede trefligede fibler, et lille fragment af en enkeltskallet skålformet fibel, en ringnål af bronze, en ligearmet fibel af forgyldt

- bronze med en central oval indfatning med sølvblik i bunden, en del af en balancevægt af bronze, et forsmeltet stykke sølv med en rest af snoet dekoration i sølvtråd samt kammen af en stor skrinngøgle af bronze med afknækket tredelt skaft. De opsamlede oldsager fra yngre germanertid og vikingetid stemmer stort set kronologisk overens med gravudstyret indenfor en dateringsramme fra 8. til 10. århundrede.
12. Udgravningen blev foretaget af Roskilde Museum fra den 19/9 2000 til den 6/12 2000 med forfatteren som leder. Udgravningsholdet bestod af udgravningsassistent Niels K.W. Nielsen, daværende arkæologistuderende Anna Beck og Ole Thirup Kastholm. I kortere perioder deltog daværende arkæologistuderende Lisbeth Gernager Langkjær og Katrine Kølle Hansen. Som frivillige deltog Hans Rostgaard Poulsen, Store Merløse, og Bent Vilby, Himmelev, mens Kaare Bøgh-Jensen, Biltris, gik med metaldetektor. Udgravningen og efterbearbejdningen af fundmaterialet blev bestøttet af Roskilde amt, Rigsantikvarens arkæologiske Sekretariat og Roskilde Museum. Sidstnævnte takkes for tilladelse til at anvende fotos og oldsagstegninger i nærværende artikel.
 13. Ulriksen 1999.
 14. Gravhøjen er ikke udgravet. Ved undersøgelsen af vikingetidsgravpladsen blev en del af randstenskæden påvist, men selve det fredede fortidsminde blev ikke berørt.
 15. Analysen af menneskeskeletterne er forestået af ph.d. Pia Bennike, Panum Institutet, Københavns Universitet.
 16. Der er foretaget AMS-dateringer på knogler fra flere grave, der samtidig rummede veldaterede genstande. I forhold hertil er AMS-dateringerne senere, og nogle af dem har dateringsrammer, der befinder sig langt inde i ældre middelalder. Dateringerne er korrigerede for den såkaldte reservoireffekt, der indebærer, at levende organismer kan optage "gammelt" kulstof, som er udvasket af jorden og optaget i fødekæden via fisk og skaldyr. Uden en korrektion vil dateringer af knogler fra mennesker eller dyr, for hvem fisk og skaldyr regelmæssigt har indgået i kosten, blive for gamle i forhold til deres faktiske alder. (Se J. Heinemeier 2004 med henvisninger.) Det er derfor påfaldende, at AMS-dateringerne ikke blot systematisk er senere end oldsagerne, men også rækker ind i 11.-12. århundrede, hvor kristendommen havde solidt fodfæste i området. Jf. grav A 590, A594, A607 i kataloget bagerst i artiklen.
 17. Høilund Nielsen 1998 med henvisninger.
 18. Nielsen, Kristensen & Stidsing 1986, s. 7ff.
 19. Thomsen 2005. Mus.insp. Per O. Thomsen takkes for tilladelse til at benytte upublicerede oplysninger fra udgravningen.
 20. Jönsson 1992, fig. 3.
 21. Simonsen 1981, s. 55ff.
 22. Et fænomen, der forbindes med gravhøjen, er de gruber, som ligger i en kreds omkring højfoden, og som karakteriseres af trækulsfarvet jord med svedne eller varmesprængte sten. Også blandt disse gruber er der eksempler på indhold af brændte ben, men anlæggene kan for størstedelens vedkommende ikke dateres arkæologisk. A646 rummede keramik, som er af samme karakter som de skår, der blev fundet i vikingetidsgrene andre steder på pladsen og kunne pege på, at begivenhederne omkring højfoden også hører vikingetiden til. Imidlertid synes billedet at være mere broget, da en AMS-datering af brændte ben fra gruben A643 placerer denne i romersk jernalder (AAR-7965: 1928 +/- 39 BP. 1 sigma: 25 - 130 AD. 2 sigma: 40 BC - 220 AD).
 23. I forbindelse med etableringen af naturgasnettet i 1980'erne blev der foretaget en

- prøvegravning og registreret en kogegrube samt en stenkonzentration. (Se Danmarks længste udgravning, lb.nr. 171.)
24. Den ene er anbragt nøjagtigt på bakkens højeste punkt og blev udgravet af Nationalmuseet allerede i 1911. (Fig. 8. Se desuden Ebbesen 2007, s. 42.) Fra samme periode stammer to helt ødelagte hellekister, der lå hhv. syd og øst herfor, og som blev påvist ved Roskilde Museums udgravning i 2007. (ROM j.nr. 2285, Trekrøner-Grydehøj, stednr. 020401-17.)
 25. Det er nærliggende at formode, at en grebknep fra ældre bronzealders periode II og en dolk- eller sværdklinge af bronze, der blev fundet med metaldetektor i markoverfladen, stammer fra gravhøjen. En dobbeltknep af bronze fra overgangen mellem ældre og yngre bronzealder, ligeledes fundet med metaldetektor før muldafrømningen, kan hidrøre fra en sekundær begravelse. Til bronzealderhøjen knyttes også to ansamlinger af kogestensgruber, der lå henholdsvis nord og syd for højtømtten. (Fig. 8) I sen yngre bronzealder eller tidlig førromersk jernalder nedsattes tre urner i form af lerkar med brændte ben nedenfor bakketungen mod vest. En af urnerne rummede en ødelagt bronzesnål med delvist snoet skaft.
 26. Prøvegravningen gennemførtes af Roskilde Museum i 2005 med cand.mag. Birgitte Borby Hansen som daglig udgravningsleder, mens forfatteren var ansvarlig leder. Nødudgravningen fandt sted fra den 8. maj til den 29. juni 2007 med forfatteren som udgravningsleder. Daværende arkæologistuderende David Brink var udgravningsassistent, og øvrige deltagere var de daværende arkæologistuderende Louise Johansen, Runa Justinussen og Mads Drevs Dyhrfeld-Johnsen samt udgravningsmedhjælp Niels K.W. Nielsen. Cand.mag. Anne Buchardt var i to uger i virksomhedspraktik og Bent Vilby, Himmelev, deltog som volontør i en kortere periode. Fyldskifter og jordbunker blev afsøgt med metaldetektor af Vagn Jensen, Veddelev, André Jørgensen, Lynæs og Mauritz Tchikai, Gundsømagle. Udgravningen blev bestøt af Roskilde kommune i sin egenskab af bygherre. Roskilde Museum takkes for hjælp ved efterbearbejdningen af fundmaterialet og tilladelsen til at anvende fotos og tegninger.
 27. Målebordsbladet fra slutningen af 1800-tallet angiver en højde på 40 m over havet, så på omtrent 100 år er fjernet næsten 1 m muldrag ved pløjning af bakketoppen. At det virkelige forhold sig sådan, viste en sammenligning af muldtykkelsen over hellekisten ved udgravningen i hhv. 1911 og 2007.
 28. Gravpladsen er fundet i et område, hvor der mellem 2004 og 2009 er foretaget systematiske prøvegravninger af omtrent 70 hektar landbrugsjord, der skulle byggemodnes. Der blev fundet og undersøgt flere enkeltliggende gårde fra yngre bronzealder og ældre jernalder, men der har ikke været spor efter bebyggelse fra yngre jernalder eller vikingetid. Ej heller afsøgning med metaldetektor indenfor udvalgte områder har i den henseende båret frugt. Det nærmeste fund fra perioden befinder sig knapt 2 km væk. Der er endnu arealer, der ikke er arkæologisk undersøgt, dels i sydvestlig retning i forhold til gravpladsen, dels mod øst. Det er muligt, at en bebyggelse kan gemme sig i de områder.
 29. For en nærmere beskrivelse henvises til kataloget bagerst i artiklen.
 30. Vægten af oldsagen er 31,6 gram, mens en gennemsnitlig jernpilespidts vejer omkring 15 gram.
 31. Price 2002; Gardela 2009.
 32. Se katalog.

33. F.eks. Engelhardt 1881; Neergaard 1892; Ramskou 1976; Lyngstrøm 1989; Svanberg 2003; Hansen & Christensen 2009.
34. Nilsson 1995.
35. I vurderingen af gravgrubernes orientering indgår i alt 1668 jordfæstegrave fra Danmark og Skåne.
36. Gravene er fra lokaliteterne Rytterkær (Jønsson 1992), Gerdrup (Christensen 1982), Snoldelev (Christensen & Høgsbro 1987), Brynshøj (Hedegaard & Holm 2007), Dråby (Ramskou 1965), Snubbekorsgård (Sparrevohn 2007) og Tollemosegård. Mus.insp. Lotte Reedtz Sparrevohn takkes for informationer om udgravningsresultaterne fra Snubbekorsgård, Sengeløse sogn. TAK 1304. Mus.insp. Søren A. Sørensen takkes for tilladelse til at anvende dele af det endnu upublicerede materiale fra Tollemosegård, Græse sogn. MFG 113/97.
37. Der er medtaget 336 grave fra lokaliteterne Råga Hörstad, Trelleborg, Stävie, Lockarp, Fjälkinge og Norvidinge. (Se katalog i Svanberg 2003).
38. S.W. Andersen 1995.
39. Nørlund 1948.
40. Forlev (Brøndsted 1936), Ottestrup (Eriksen 1992) og Bakkendrup (Albrethsen 2004).
41. Brøndsted 1936.
42. F.eks. Ketting (Brøndsted 1936), Hesselbjerg (Andersen & Klindt-Jensen 1970), Kjøljeven (Nielsen *et al.* 1986), Enghøj (Jensen 1998), Bavnehøj (Nielsen 1998), Haldum (Jeppesen 2005), Kirkebakke i Gjellerup (Eriksen *et al.* 2009, s. 282ff), Ejstrupholm (Hansen & Christensen 2009) og Voldbæk (Jeppesen 2010).
43. Müller-Wille 1976 og 1987; Arents & Eisenschmidt 2010a og 2010b. I en opgørelse for Slesvig som helhed, dog uden Hedeby, angives, at ca. 75 % af jordfæstegravene er øst-vestorienterede, mens ca. 10 % ligger i nord-sydlig retning. (Eisenschmidt 2004, s. 125).
44. Ramskou 1976.
45. L.C. Nielsen 1991 og 1998; Adamsen *et al.* 2003.
46. Brøndsted 1936, s. 226ff; Gräslund 1991, s. 206; Svanberg 2003, s. 147ff.
47. F.eks. Kirke Hyllinge Kirkebakke A561; Lockarp grav 3 og grav 14c; Ruuthsbo; Fjälkinge grav 150.
48. Hansen *et al.* 1995; Høj 2005; Iversen 2008.
49. Ravn 1989; Ørsnes-Christensen 1955; Ørsnes 1966, s. 252.
50. Jørgensen 1990; Jørgensen & Nørgaard Jørgensen 1997.
51. Henriksen 2009, s. 65ff.
52. J.N. Nielsen 2000; Ethelberg 1986, s. 14; Christoffersen 1987, s. 90.
53. S.W. Andersen 1995, fig. 27 og fig. 76; Brøndsted 1936, 191ff og fig. 102.
54. Watt 1985, fig. 13; S.W. Andersen 1995, fig. 56; Grøn *et al.* 1994, fig. 90, Eriksen *et al.* 2010, fig. 10.15.
55. Eksempler på bulkister i Skaarup 1976, tabel 9; Nielsen *et al.* 1986, s. 7; Grøn *et al.* 1994, s. 35; Madsen 1994, s. 139; S.W. Andersen 1995, s. 13; Svanberg 2003, s. 283. Eksempler på trugformede kister i Eriksen *et al.* 2010, s. 158.
56. Plankebyggede kister se Grøn *et al.* 1994, s. 32 og s. 144; Thomsen 2005. Bulkiste se Madsen 1994, s. 139.
57. Skaarup 1976, s. 165.
58. F.eks. Randsborg 1980; Sørensen 2001; Svanberg 2003.
59. Kleiminger 1993, fig. 5. Et kort med fordeling af kammergrave og vognfadinggrave i

- Sydszkandinavien, som er publiceret i Arents & Eisenschmidt 2010a, viser en kammergrav i Nordøstsjælland og en på Falster. Silke Eisenschmidt har venligst oplyst, at der i ingen af tilfældene er tale om kammergrave.
60. Feveile & Søvsø 2009; Nørlund 1948.
 61. Beretninger ved S.A. Sørensen 1997 og L.L. Sørensen 1998 og 1999.
 62. Nørlund 1948; Svanberg 2003, katalognr. 219.
 63. Vedr. Forlev se Brøndsted 1936, 194. Ang. de langelandske lokaliteter se Grøn *et al.* 1994, s. 16f og s. 54f.
 64. Näsström 2001, s. 35ff.
 65. Simonsen 1981, s. 55f.
 66. Dråby grav 1, grav 2 og grav 10 (Ramskou 1965), Stengade II grav F II (Skaarup 1976) og Lejre grav 55 (S.W. Andersen 1995). Vedr. Gerdrup se Christensen 1982.
 67. Arbman 1943.
 68. Ravn 2010, s. 106f.
 69. Grøn *et al.* 1994, s. 17f.
 70. Tollemosegård se beretning ved L.L. Sørensen 1998. Kølstrup se Lindblom 1993, s. 147.
 71. Eriksen *et al.* 2010, s. 294f.
 72. Svanberg 2003, katalognr. 219.
 73. Svanberg 2003, katalognr. 217.
 74. Lindblom 1993, s. 148.
 75. Ramskou 1965, s. 84.
 76. Svanberg 2003, s. 92ff.
 77. Steinsland 2000, s. 38f.
 78. Näsström 2001, s. 120.
 79. Gräslund 1999, s. 145.
 80. For eksempel Birka grav 24, grav 39, grav 82, grav 138, grav 151, grav 431, grav 918, grav 1032 og grav 1046 (Arbman 1940, Taf. 39-40 og 1943).
 81. Brøndsted 1936, s. 191.
 82. Ramskou 1976; Andersson 2005.
 83. Andersen & Klindt-Jensen 1970, 34; Nielsen *et al.* 1986, 12.
 84. Det drejer sig bl.a. om Kjøvejen (Nielsen *et al.* 1986, s. 12), Køstrup (Lindblom 1993, s. 12), Lejre (S.W. Andersen 1995, s. 97), Ottestrup (Eriksen 1992, s. 187 og s. 192) og Kågården (Grøn *et al.* 1994, s. 61).
 85. Svanberg 2003, Kat.nr. 217:11 og s. 92f.
 86. Ramskou 1950.
 87. Ramskou 1976; Madsen 1994.
 88. Arents & Eisenschmidt 2010a, s. 212ff.
 89. Andersson 2005, 61; Henriksen 2009, s. 106.
 90. Ramskou 1976; Andersson 2005, s. 79.
 91. Henriksen 2009, s. 108.
 92. Andre spor af ild i forbindelse med begravelserne ses i form af bålrester, brændte sten og forkullede kistedele i gravene.
 93. Simonsen 1981, s. 59.
 94. Näsström 2001, s. 120.
 95. Jørgensen & Nørgaard Jørgensen 1997, fig. 102 og fig. 103; Watt 1991, fig. 10 og 11.
 96. Näsström 1999, s. 166f.
 97. Gjellerup 2001, s. 271ff.

98. Arbman 1943, s. 384.
99. Bæksted 1972, s. 45.
100. Näsström 1999, s. 167.
101. Gjellerup 2001, s. 276.
102. Gräslund 2004, s. 172f.
103. Jennbert 2002, s. 106; Bæksted 1972, s. 42f.
104. Jennbert 2002, s. 121.
105. Hedeager 1997, s. 115ff.
106. Ørsnes 1988.
107. Steinsland 2000, s. 38; Sørensen 1991, s. 238.
108. Näsström 1999, s. 168.
109. Simonsen 1981, s. 57.
110. Grøn *et al.* 1994, s. 74.
111. Brøndsted 1936, s. 187.
112. Brøndsted 1936; Thorvildsen 1957; Sørensen 2001.
113. Arbman 1943.
114. Cosack 2005, s. 424ff.
115. Price 2002; Gardęła 2009.
116. På lignende måde er dele af en skubbekværn fundet mellem stenene i grav I på Sdr. Onsildgravpladsen sydvest for Hobro (Roesdahl 1978, s. 24).
117. Hedegaard & Holm 2007. Vedr. Tollemosegård er oplysningen venligst meddelt af mus.insp. Søren A. Sørensen.
118. Ramskou 1965, fig. 1.
119. Hedegaard & Holm 2007. Stenpakninger kendes desuden fra Kirke Hyllinge Kirkebakke, Rytterkær (Jønsson 1992), Tollemosegård (upublicerede beretninger ved S.A. Sørensen og L.L. Sørensen), Lejre (S.W. Andersen 1995), Næstved (Brøndsted 1936, s. 187), Forlev (Brøndsted 1936, s. 190ff), Ottestrup (Eriksen 1992), Stengade II (Skaarup 1976), Kågården (Grøn *et al.* 1994), Sdr. Onsild (Roesdahl 1978), Ødsted (Brøndsted 1936, s. 121) og Ketting (Brøndsted 1936, s. 130).
120. Tilsvarende begravelser, hvor store sten ligger direkte på kroppen af den afdøde, kendes bl.a. fra Stengade II (Skaarup 1976), Gerdrup (Christensen 1982), Bogøvej (Grøn *et al.* 1994) og Tollemosegård (upubliceret beretning ved L.L. Sørensen 1998).
121. Store sten oppe i gravfylden kendes fra en lang række gravpladser som Snebjerg (Hansen & Christensen 2009), Fyrkat (Roesdahl 1977), Kjøllevej (Nielsen *et al.* 1986), Hunderup (Feveile & Søvsø 2009), Hesselbjerg (Andersen & Klindt-Jensen 1970), Voldbæk (Jeppesen 2010), Tyvestensageren (upubliceret beretning ved P.Ø. Sørensen 1993, der takkes for tilladelse til at anvende de upublicerede oplysninger), Tollemosegård (upublicerede beretninger ved S.A. Sørensen 1997 og L.L. Sørensen 1998 og 1999), Snubbekorsgård (upubliceret beretning ved L.R. Sparrevohn 2009), Lejre (S.W. Andersen 1995), Ottestrup (Eriksen 1992), Stävie (Svanberg 2003) og Birka (Arbman 1943).
122. Christensen 1982.
123. Näsström 2001, s. 89.
124. Brodersen 1967, s. 124.
125. Brodersen 1967, s. 82f.
126. F.eks. Besser (030501-45), Ballen-Strandlyst (030505-52), Overby-Drusbjerggård (030409-16), Frølund (040319-19), Espe (040301-75) og Lille Valby-Gerebro (020415-41).

127. Christensen 1982.
128. Christensen 1982, s. 27; Gardela 2009, s. 210f; Gardela 2011.
129. Upubliceret beretning ved L.L. Sørensen 1998.
130. Se Lindqvist 1920.
131. Hedegaard & Holm 2007, s. 36; Jønsson 1992, s. 42.
132. Beretning ved L.L. Sørensen 1998.
133. Ramskou 1976, s. 24.
134. Tilsvarende lerkarskår kendes fra Søndervang (Madsen 1994, s. 121 og s. 131ff), Kildehøj (Eriksen *et al.* 2010, s. 294), Grimstrup II (Stoumann 2009, s. 85), Ketting (Brøndsted 1936, 131), Brynshøj (Hedegaard & Holm 2007, s. 36), Forlev (Brøndsted 1936, 190ff), Ottestrup (Eriksen 1992, s. 191), Bogøvej (Grøn *et al.* 1994, s. 11ff), Kågården (Grøn *et al.* 1994, s. 56) og Stengade II (Skaarup 1976, s. 63). På Stengade II var der indblanding af keramik fra tragtbægerkultur og ældre jernalder i flere af vikingetidsgravene, hvorfor det er vigtigt, at påvisningen af fragmenteret vikingetidskeramik bygger på karakteristiske skår.
135. Brøndsted 1936, s. 180.
136. Grøn *et al.* 1994, s. 61 og s. 69.
137. Eriksen 1992, s. 188ff.
138. Roesdahl 1977, s. 107; Hedegaard & Holm 2007, s. 32.
139. Madsen 1994.
140. Solli 2002; Gardela 2008, s. 48ff.
141. Grambo 1999, 134ff; Price 2002.
142. A590 og A591.
143. Näsström 1999, s. 164.
144. Fra Kirke Hyllinge Kirkebakke kendes ildpåvirkede genstande i A579, A591, A608 og A630. Desuden er der ved detektorafsøgning af pløjelaget, der dækker gravpladsen, fundet enkelte ildpåvirkede oldsager fra yngre germansk jernalder og vikingetid. Tilsvarende fund blev ikke gjort på Trekroner-Grydehøj.
145. Ørsnes-Christensen 1955.
146. Ørsnes-Christensen 1955, s. 78.
147. Solli 2002; Price 2002.
148. Solli 2002, s. 220.
149. Price 2002, s. 149ff.
150. Hultgård 1999, s. 120.
151. Axboe 1991.
152. Ørsnes-Christensen 1955; Ørsnes 1966, s. 252; Ravn 1989.
153. Lyngstrøm 1989; Jørgensen 1990; Jørgensen & Nørsgaard Jørgensen 1997.
154. Albrechtsen 1951.
155. Grav 1430. Ramskou 1976, s. 58.
156. Det ca. 1.730 m² store felt afrømmedes med gravemaskine. Muldlagets tykkelse var 1 m nærmest gravhøjen og kirkegårdsmuren, men herfra tyndede muldhorisonten ud til ca. 30 cm i en afstand af 20-30 m fra højen. Råjorden bestod overvejende af morænesand, men stedvist, især ved gravhøjen, var mindre partier af sandet moræneler. Fyldskifter blev snittet, tegnet og derefter tømt med graveske, og fylden blev vand-soldet gennem 4 mm net. Da det viste sig, at der forekom knogler og genstande højt oppe i gravfylden, blev udgravningen foretaget i kunstige 10 cm-niveauer for at holde materialet fra gravfylden adskilt fra den gravlagte. Dette gælder dog ikke A561, A563, A565, A567 og A568. Skeletterne var generelt meget dårligt bevarede, og i ad-

- skillige af gravene var de helt forsvundet. Jordbunkerne afsøgte med metaldetektor under udgravningen, og hele det undersøgte areal blev efter tildækning i flere omgange afsøgt systematisk.
157. Kilger 2008, s. 306.
 158. Ottaway 2004, s. 110ff og Pl. 22 D10344.
 159. Skaarup 1976, pl. 26.1.
 160. Nørlund 1948, pl. XXIII, 2-3.
 161. Arents & Eisenschmidt 2010b, Taf. 52, Af 13.
 162. Wamers 1994, s. 9. Michael Müller-Wille daterer graven til ca. 900. Se Müller-Wille 1976, s. 141.
 163. Skaarup 1976, s. 174 og pl. 28.5.
 164. På anløbspladsen Vester Egesborg er typen knyttet til den uornamenterede bopladskeramik, mens den ikke er fundet sammen med østersøkeramik, der overvejende hører til i 10. århundrede. Lokaliteten er under publikationsforberedelse. (NEM j.nr. 1997:120)
 165. Ottaway 2004, 107 med henvisninger.
 166. Ottaway 2004, pl. 9. D6225.
 167. Stoumann 2009, s. 85 og pl. 32.3.
 168. De plastiske figurer har en parallel på et beslag fra Ellebækgård nær Køge (Tørnbjerg & Sørensen 2004, fig. 10). Et rundt, forgyldt spænde fra midten af 9. århundrede, fundet i Lånium vest for Viborg, har ligeledes tre rejste dyr i midten og plads til fire pynteknapper langs kanten (Brøndsted 1936, fig. 17).
 169. AAR-7958: 1074 +/- 25 BP. 2 sigma: 890-1020 AD. Reservoirkorrigeret.
 170. AAR-7959: 1050 +/- 24 BP. 2 sigma: 720-900 AD. Reservoirkorrigeret.
 171. AAR-7957: 1048 +/- 25 BP. 2 sigma: 900-1030 AD. Reservoirkorrigeret.
 172. 591x3. Ph.d. Ulla Mannering har vurderet kipervævningen til at være af Hessens/Elisenhoftype, mens lærredsvævningen karakteriseres som Gerlev-Dråbytype. Rapport i Roskilde Museums arkiv.
 173. Lektor, ph.d. Henriette Lyngstrøm, Københavns Universitet, takkes for den faglige bedømmelse af knivene fra Kr. Hyllinge Kirkebakke.
 174. AAR-7961: 1000 +/- 21 BP. 2 sigma: 990-1160 AD. Reservoirkorrigeret.
 175. S.W. Andersen 1995, 85 og fig. 23.
 176. AAR-7962: 1066 +/- 23 BP. 2 sigma: 890-1030 AD. Reservoirkorrigeret.
 177. AAR-7963: 1015 +/- 25 BP. 2 sigma: 970-1160 AD. (Der er dog 92% sandsynlighed for, at alderen ligger mellem 970 og 1040 AD). Reservoirkorrigeret.
 178. Brændte sten og spor efter ild i forbindelse med jordfæstegrave er bl.a. påvist i Stengade II (Skaarup 1976) og Dråby (Ramskou 1965).
 179. AAR-7964: 1251 +/- 18 BP. 1 sigma: 690-780 AD. 2 sigma: 680-860 AD. Der er dog 93% sandsynlighed for, at dateringen ligger mellem 680 og 830 AD. Knoglen havde et ¹³C-indhold på -22.03, hvilket er noget højere end de daterede menneskeknogler, hvis ¹³C-værdier lå fra -19 til -19.48. De to daterede dyrekogler fra A590 havde ¹³C-værdier på -16.97 og -17.65 (svin).
 180. Feltet var 5.664 m² stort. Feltgrænsen mod øst fulgte nogenlunde det nord-sydgående tracé til naturgasledningen fra 1984. Mod vest blev en gammel markvej mellem den nedrevne Langebjerggård og Skademosegård afgrænsningen for feltets længde. Bredden var udelukkende betinget af det praktisk mulige indenfor de givne økonomiske og fysiske rammer. Muldlaget var 25-30 cm tykt, og undergrunden bestod

- overvejende af let sandet ler. De gravlignende fyldskifter blev snittet med graveske på tværs af længderetningen. De grave, der blev fundet ved prøvegravningen, blev soldet gennem 4 mm net. Det drejer sig om A295, A304, A504 og A505. De øvrige blev ikke soldet, da kombinationen af lerjord og megen regn ikke gav mulighed herfor. I stedet gravedes fylden med ske i 10 cm tykke niveauer, så fund og skeletrester, der eventuelt kunne findes i fylden over gravbunden, kunne adskilles fra denne. Hvert niveau blev desuden afsøgt med metaldetektor inden udgravning.
181. En parallel er fundet i Gerdrupgraven, der dateres til første halvdel af 9. århundrede (Christensen 1982, s. 22ff).
 182. Analyserne af menneskeknoglerne er forestået af ph.d. Pia Bennike, Panum Institutet, Københavns Universitet.
 183. Analyserne af faunamaterialet er forestået af Kristian M. Gregersen, Zoologisk Museum.
 184. På røntgenoptagelsen ses en omsluttende ring under øjet i lighed med A505x138, men den kunne ikke konserveres.
 185. Kirkup 2006, fig. 26 og fig. 234. Dr. Ralph Jackson, Curator of Romano-British Collections, British Museum, der er specialist i oldtidens græske og romerske operationsinstrumenter, har på baggrund af et foto af genstanden vurderet, at der ikke er tale om en skalpel. Jeg skal i den forbindelse takke Dr. Jackson for hans imødekommenthed.
 186. Price 2002.
 187. Om vøvestave kan læses i Price 2002 og Gardela 2008.
 188. En lignende kæde kendes fra Birka grav 944 (Arbman 1940, Taf. 30).
 189. AAR-10742: ¹⁴C alder 1178+/-36 BP 720-970 e. Kr. (2 sigma).
 190. Jørgensen & Nørgaard Jørgensen 1997.
 191. Arents & Eisenschmidt 2010b, Taf. 115.
 192. Ørsnes type N1 (Ørsnes 1966).

LITTERATURLISTE

- Adamsen, L.B., M.B. Henriksen, L.E. Jensen, K.K. Michaelsen & M.S. Thomsen 2003: Ny vej, ny viden – arkæologi forud for motorvejen. *Fynske Minder 2003*, s. 29-51.
- Albrectsen, E. 1951: Ein Gräberfeld der jüngeren Eisenzeit auf Funen. *Acta Archaeologica XXI, 1950*, s. 234-253.
- Albrethsen, S.E. 2004: Vikingetidsgravpladsen ved Bakkendrup. *Tissø og Åmoserne. Kulturhistorie og natur. Årbog for kulturhistorien i Holbæk Amt 2003*, s. 76-89.
- Andersen, H. & O. Klindt-Jensen 1970: Hesselbjerg. En gravplads fra vikingetid. *Kuml 1970*, s. 31-41.
- Andersen, S.W. 1995: Lejre - skibssætninger, vikingegrave, Grydehøj. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1993*, s. 7-142. København.
- Andersson, G. 2005: *Gravspråk som religiös strategi. Valsta och Skälby i Attundaland under vikingatid och tidig medeltid*. Riksantikvarieämbetets Arkeologiska Undersökningar Skrifter 61. Västerås.
- Arbman, H. 1940: *Birka I. Die Gräber. Tafeln*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Uppsala.
- Arbman, J. 1943: *Birka I. Die Gräber. Text*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Uppsala.

- Arents, U. & S. Eisenschmidt 2010a: *Die Gräber von Haithabu. Band 1: Text, Literatur*. Die Ausgrabungen in Haithabu. 15. Band. Neumünster.
- Arents, U. & S. Eisenschmidt 2010b: *Die Gräber von Haithabu. Band 2: Katalog, Listen, Tafeln, Beilagen*. Die Ausgrabungen in Haithabu. 15. Band. Neumünster.
- Axboe, M. 1991: Guld og guder i folkevandringstiden. Brakteaterne som kilde til politisk/religiøse forhold. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.): *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11. - 15. april 1989*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII. Højbjerg, s. 187-212.
- Brodersen, C.N. 1967: *Islandske Sagaer*. Gyldendals Bibliotek. Verdenslitteratur. Bind 5. København.
- Brøndsted, J. 1936: Danish Inhumation Graves of the Viking Age. A survey. *Acta Archaeologica* vol. 7, s. 81-228.
- Bæksted, A. 1972: *Guder og helte i Norden*. København.
- Christensen, T. 1982: Gerdrup-graven. *ROMU II. Årsskrift fra Roskilde Museum 1981*, s. 19-28.
- Christensen, T. & K.E. Høgsbro 1987: Gravpladsen ved Gunvalds sten. *Danmarks længste udgravning. Arkæologi på naturgassens vej 1979-86*, s. 160-163. Redigeret af Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat. København.
- Christoffersen, J. 1987: Møllegårdsmarken – Struktur und Belegung eines Gräberfeldes. *Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster. 21. Band*, s. 85-100.
- Cosack, E. 2005: Menschopfer bei den Altsachsen? *Archäologisches Korrespondenzblatt 35, Heft 3, 3. Quartal*, s. 423-430.
- Danmarks længste udgravning. Arkæologi på naturgassens vej 1979-86*. Redigeret af Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat. København.
- Ebbesen, K. 2007: Danske hellekister fra stenalderen. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 2004*, s. 7-62.
- Eisenschmidt, S. 2004: Kristendommens indtrængen i Syddanmark. I: N. Lund (red.): *Kristendommen i Danmark før 1050. Et symposium i Roskilde den 5.-7. februar 2003*, s. 123-141. Roskilde.
- Engelhardt, C. 1881: Jernalderens Gravskikke i Jylland. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1881*, s. 79-184.
- Eriksen, L.B. 1992: Vikingetidsgrave fra Ottestrup. Et sjældent smukt trefliget spænde. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1991*, s. 185-197.
- Eriksen, P., T. Egeberg, L.H. Olesen, & H. Rostholm 2009: *Vikinger i vest. Vikingetiden i Vestjylland*. Jysk arkæologisk Selskabs Skrifter 70. Højbjerg.
- Ethelberg, P. 1986: *Hjemsted - en gravplads fra 4. og 5. årh. e.Kr.* Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 2. Haderslev.
- Feveile, C. & M.H. Søvsø 2009: Vikingetidsgravpladsen ved Hunderup – 15 jordfæstegrave omkring en storstensgrav fra stenalderen. *By, marsk og geest 21*, s. 33-48.
- Gardeła, L. 2008: Into Viking Minds: Reinterpreting the Staffs of Sorcery and unraveling *Seidr*. *Viking and Medieval Scandinavia 4*, s. 45-84.
- Gardeła, L. 2009: A biography of the *seidr*-staffs. Towards an archaeology of emotions. I: L.P. Slupecki & J. Morawiec (red.): *Between paganism and Christianity in the North*, s. 190-219. Rzeszów.
- Gardeła, L. 2011: Buried with Honour and Stoned to Death? The Ambivalence of

- Viking Age Magic in the Light of Archaeology. *Analecta Archaeologica Ressorviensia* 4, s. 1-19.
- Gjellerup, K. 2001: *Den ældre Eddas Gudesange*. København.
- Grambo, R. 1999: Problemer knyttet till studiet av seid. En programerklæring. I: G. Steinsland et al. (red.): *Nordisk Hedendom. Ett symposium*, s. 133-139. Odense.
- Gräslund, A-S. 1991: Var Mammen-mannen kristen? I: M. Iversen (red.): *Mammen, grav, kunst og samfund i vikingetid*, s. 205-210. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVIII. Højbjerg.
- Gräslund, A-S. 2004: Dogs in graves – a question of symbolism. I: B. Santillo Frizell (red.): *PECUS. Man and animal in antiquity. Proceedings of the conference at the Swedish Institute in Rome, September 9-12, 2002*. The Swedish Institute in Rome. Projects and Seminars 1, s. 167-176.
- Grøn, O., A.H. Krag & P. Bennike 1994: *Vikingetidsgravpladser på Langeland*. Langelands Museum. Rudkøbing.
- Hansen, A.S. & S.T. Christensen 2009: Stolpeskibe. *Skalk nr. 2*, s. 3-9.
- Hansen, U.L. et alii 1995: *Himlingøje- Seeland- Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen*. Nordiske Fortidsminder. Serie B. Band 13. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab. København.
- Hedegaard, K.R. & L. Holm 2007: Brynshøj i Højby – en gravplads fra 8. til 10. århundrede. *Fra Nordvestsjælland 2007. Årbog for kulturhistorien i Nordvestsjælland 2007*, s. 29-56.
- Heinemeier, J. 2004: Appendix til Tom Christensen og Niels Lynnerup, Kirkegården i Kongemarken. I: N. Lund (red.): *Kristendommen i Danmark før 1050. Et symposium i Roskilde den 5.-7. februar 2003*, s. 151-152. Roskilde.
- Henriksen, M.B. 2009: *Brudager Mark – en romertidsgravplads nær Gudme på Sydøstfyn*. Fynske Jernaldergrave bd. 6,1. Fynske Studier 22. Tekst og bilag. Bind 1. Odense Bys Museer. Odense.
- Hultgård, A. 1999: Fornskandinavisk hinsidestro i Snorre Sturlusons spegling. I: U. Drobin (red.): *Religion och samhälle i det förkristna Norden. Ett symposium*, s. 109-123. Odense.
- Høj, M. 2005: Bygherrerapport for arkæologisk udgravning af gravplads fra 300-tallet. *ROMU. Årsskrift for Roskilde Museum 2004*, s. 180-190.
- Iversen, R. 2008: *Rapport om den arkæologiske udgravning ved Ellekilde Heldagsskole, Torslunde, Ishøj Kommune, TAK 1355. Bygherrerapport nr. 29*. Kroppedal, Museum for Astronomi, Nyere tid, Arkæologi.
- Jennbert, K. 2002: Djuren i nordisk förkristen ritual och myt. I: K. Jennbert, A. Andrén & C. Raudvere (red.): *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*. Vägar till Midgård 2, s. 105-134. Nordic Academic Press. Lund.
- Jensen, C.K. 1998: Vikingegravpladsen ved Enghøj. *Kulturhistorisk Museums Årbog 1998*, s. 66-73.
- Jeppesen, J. 2005: Haldum. I: A. Damm (red.): *Vikingerne Aros*, s. 72-75. Moesgård Museum. Højbjerg.
- Jeppesen, J. 2010: Voldbækgravpladsen. Yngre jernalder, vikingetid og middelalder ved Brabrand Sø. *Kuml*, s. 49-84.
- Jønsson, J.H. 1992: Gravplads fra yngre germansk jernalder og vikingetid i Smørum sogn, Københavns amt. I: U. Lund Hansen & S. Nielsen (red.): *Sjællands jernalder. Beretning fra et symposium 24.IV.1990 i København*, s. 37-50. Arkæologiske Skrifter 6. Arkæologisk Institut, Københavns Universitet. København.

- Jørgensen, L. 1990: *Bækkegård and Glasergård. Two Cemeteries from the Late Iron Age on Bornholm*. Arkæologiske Studier, volume VIII. København..
- Jørgensen, L. & A. Nørgaard Jørgensen 1997: *Nørre Sandegård Vest. A Cemetery from the 6th-8th Centuries on Bornholm*. Nordiske Fortidsminder, bind 14. Serie B. Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab. København.
- Kilger, C. 2008: Wholeness and Holiness: Counting, Weighing and Valuing Silver in the Early Viking Period. I: D. Skre (red.): *Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age*. Kaupang Excavation Project Publication Series, Volume 2. Norske Oldfunn XXIII, s. 253-326. Århus.
- Kirkup, J. 2006: *The Evolution of Surgical Instruments: an Illustrated History from Ancient Times to the Twentieth Century*. Norman Surgery Series No. 13.
- Kleiminger, H.U. 1993: Gravformer og gravskik i vikingetidens Danmark. *Lag 4. Kulturlaget*, s. 77-170. Højbjerg.
- Lindqvist, S. 1920: Snorres oppgifter om hednatidens gravskick och gravar. *Fornvännen 1920*, s. 56-105.
- Lindqvist, S. 1921: Ynglingaättens gravskick. *Fornvännen 1921*, s. 83-194.
- Lyngstrøm, H. 1989: Lousgaard – éthundrede år efter J.A. Jørgensen og E. Vedel. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1989*, s. 115-169.
- Madsen, O. 1994: Søndervang ved Bjerre. En østjysk gravplads fra yngre germansk jernalder og vikingetid. *Kuml 1991-92*, s. 105-149.
- Müller-Wille, M. 1976: *Das wikingerzeitliche Gräberfeld von Thumbby-Bienebek (Kr. Rendsburg-Eckernförde) Teil 1*. Offa-Bücher 36. Neumünster.
- Müller-Wille, M. 1987: *Das wikingerzeitliche Gräberfeld von Thumbby-Bienebek (Kr. Rendsburg-Eckernförde) Teil 2*. Offa-Bücher 62. Neumünster.
- Neergaard, C. 1892: Jernalderen. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1892*, s. 207-341.
- Nerman, B. 1917: Ynglingasagan i arkeologisk belysning. *Fornvännen 1917*, s. 226-261.
- Nielsen, B.H., I.K. Kristensen & E. Stidsing 1986: Vikingetidsgavpladsen Kjølvøjen. Undersøgelser i 1985. *Historisk Aarbog fra Randers Amt LXXX*, s. 5-16.
- Nielsen, J.N. 2000: *Sejflod - ein eisenzeitliches Dorf in Nordjütland. Katalog der Grabfunde. Band 1. Text und Pläne*. Nordiske fortidsminder. Serie B, volume 20:1. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København.
- Nielsen, K.H. 1998: En gravplads fra Okholm – lokal eller fremmed befolkning? *By, marsk og geest 10. Kulturhistorisk årbog for Ribe-egnen*, s. 7-21.
- Nielsen, L.C. 1991: Hedenskab og kristendom. Religionsskiftet afspejlet i vikingetidens grave. I: P. Mortensen & B. Rasmussen (red.): *Fra Stamme til Stat 2: Høvdingsamfund og Kongemagt*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2. Højbjerg, s. 245-267.
- Nielsen, L.C. 1998: Ekskurs 4. Bavnehøj-gravpladsen, Darum Sogn (1-705, -708, -803, -805, -1003 og -1101). I: S. Jensen (red.): *Marsk, land og bebyggelse. Ribeeegnen gennem 10.000 år. Bind 2 Katalog*, s. 185-189. Den antikvariske Samlings skriferække bind 1:B. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXXV. Højbjerg.
- Nilsson, T. 1995: Gravhus fra vikingetidens Volstrup. *Vendsyssel nu & da 1994-1995*, s. 40-47.
- Näsström, B.-M. 1999: *Blóta, sóa och senda*. Om offer i fornskandinavisk religion. I: U. Drobin et al. (red.): *Religion och samhälle i det förkristna Norden. Ett symposium*, s. 157-180. Odense Universitetsforlag.
- Näsström, B.-M. 2001: *Blot. Tro og offer i det förkristne Norden*. Oslo.

- Nørlund, P. 1948: *Trelleborg*. Nordiske Fortidsminder IV:1. København.
- Ottaway, P. 2004: Ribe Ironworks. I: M. Bencard, A. Kann Rasmussen & H. Brinch Madsen (red.): *Ribe Excavations 1970-76, vol 5*, s. 103-172. Jutland Archaeological Society Publications Vol. 46. Højbjerg.
- Price, N. 2002: *The Viking Way: Religion and War in the Later Iron Age of Scandinavia*. Uppsala.
- Ramskou, T. 1950: Viking Age Cremation graves in Denmark. *Acta Archaeologica* vol. XXI, s.137-182.
- Ramskou, T. 1965: Vikingerne ofrede mennesker. *Nationalmuseets Arbejdsmark 1963-1965*, s. 79-86.
- Ramskou, T. 1976: *Lindholm Høje. Gravpladsen*. Nordiske Fortidsminder. Serie B, bind 2. København.
- Randsborg, K. 1980: *The Viking Age in Denmark. The Formation of a State*. Duckworth. London.
- Ravn L.G. 1989: Strandgrave ved Bilidt. *Simblegård-Trelleborg. Danske gravfund fra førromersk jernalder til vikingetid*, s. 218-228. Arkæologiske Skrifter 3. Arkæologisk Institut, Københavns Universitet. København.
- Ravn, M. 2010: Fra tørv til tolkning – yngre bronzealders og ældre jernalders lig fra danske moser. I: H. Lyngstrøm & B. Størgaard (red.): *Brudstykker af en helhed – specialer i forhistorisk arkæologi 2008 og 2009 fra Københavns Universitet*, s. 99-110. København.
- Roesdahl, E. 1977: *Fyrkat. En jysk vikingeborg. II. Oldsagerne og gravpladsen*. Nordiske Fortidsminder. Serie B - in quarto. Bind 4. København.
- Roesdahl, E. 1978: Otte vikingetidsgrave i Sdr. Onsild. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1976*, s. 22-51.
- Simonsen, J.B. 1981: *Vikingerne ved Volga. Ibn Fadlans rejsebeskrivelse*. Højbjerg.
- Skaarup, J. 1976: *Stengade II. En langelandsk gravplads med grave fra romersk jernalder og vikingetid*. Rudkøbing.
- Solli, B. 2002: *Seid. Myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid*. Oslo.
- Sparrevohn, L.R. 2007: *Rapport om udgravning af vikingetidsgravpladsen Snubbekorsgård*. Bygherrerapport nr. 17, 2007. Kroppedal, Museum for Astronomi, Nyere tid, Arkæologi.
- Steinsland, G. 2000: *Den hellige kongen. Om religion og herskermagt fra vikingetid til middelalder*. Oslo.
- Stoumann, I. 2009: *Ryttergraven fra Grimstrup og andre vikingetidsgrave ved Esbjerg*. Arkæologiske Rapporter fra Esbjerg Museum 5. Esbjerg.
- Svanberg, F. 2003: *Death Rituals in South-East Scandinavia AD 800-1000. Decolonizing the Viking Age 2*. Stockholm.
- Sørensen, A.C. 2001: *Ladby. A Danish Ship-Grave from the Viking Age*. Ships and Boats of the North vol. 3. Roskilde.
- Sørensen, P.M. 1991: Håkon den Gode og guderne. Nogle bemærkninger om religion og centralmagt i det tiende århundrede – og om religionshistorie og kildekritik. I: P. Mortensen & B. Rasmussen (red.): *Fra Stamme til Stat 2: Høvdingesamfund og Kongemagt*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2. Højbjerg, s. 235-244.
- Thorvildsen, K. 1957: *Ladby-skibet*. Nordiske Fortidsminder VI. Bind, 1. Hefte. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København.

- Tornbjerg, S.Å. & A.C. Sørensen 2004: Ellebækgård – Ølbys forgænger? *Køge Museum. Årbog for Køge Museum 2003*, s. 7-22.
- Ulriksen, J. 1999: En ejendommelig sag. *ROMU. Årsskrift for Roskilde Museum 1998*, s. 7-28.
- Wamers, E. 1994: König im Grenzland. Neue Analyse des Bootkammergrabes von Haithabu. *Acta Archaeologica vol. 65*, s. 1-56.
- Watt, M. 1985: En gravplads fra sen vikingetid ved Runegård, Åker. *Fra Bornholms Museum 1984 og 1985*, s. 77-100.
- Watt, M. 1991: Sorte Muld. Høvdingesæde og kultcenter fra Bornholms yngre jernalder. I: P. Mortensen & B. Rasmussen (red.): *Fra Stamme til Stat 2: Høvdingesamfund og Kongemagt*, s. 89-108. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2, 1991. Højbjerg.
- Ørsnes, M. 1966: *Form og stil i Sydskandinaviens yngre germanske jernalder*. Arkæologisk-historisk række XI. København.
- Ørsnes, M. 1988: Hestebilleder. *Festskrift til Olaf Olsen på 60-års dagen den 7. juni 1988*, 93-102. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København.
- Ørsnes-Christensen, M. 1955: Kyndbygravpladsen. Rige fund fra en fundfattig tid. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, s. 74-81.

Upublicerede udgravningsberetninger

- Sparrevohn, L.R. 2009a: *TAK 1304 Snubbekorsgård, Vridsløsemagle by matr.nr. 3a, 13e og 13f, Sengeløse Sogn, Smørum herred, Københavns amt. Stednr. 020211-104. Beretning for udgravning af vikingetidsgravpladsen Snubbekorsgård 2006*. Kroppedal Museum.
- Sparrevohn, L.R. 2009b: *TAK 1304 Snubbekorsgård, Vridsløsemagle by matr.nr. 3a, Sengeløse Sogn, Smørum herred, Københavns amt. Stednr. 020211-104. Beretning for udgravning af vikingetidsgravpladsen Snubbekorsgård 2008*. Kroppedal Museum.
- Sørensen, S.A. 1997: *En vikingetidsgravplads på Tollemosegård, Græse Sogn, Lyngge-Frederiksborg herred, Frederiksborg amt. Stednr. 01.03.03. MFG 113/97*. Museet Færggården.
- Sørensen, L.L. 1998: *MFG 113/97, Tollemosegård, Græse Sogn, Lyngge-Kronborg herred, Frederiksborg amt. Stednr. 01.03.03. Beretning over udgravningen af yngre germanertids/vikingetidsgravpladsen Tollemosegård ved Græse*. Museet Færggården.
- Sørensen, L.L. 1999: *MFG 113/97, Tollemosegård, Græse Sogn, Lyngge-Kronborg herred, Frederiksborg amt. Stednr. 01.03.03. Beretning over udgravningen af yngre germanertids/vikingetidsgravpladsen Tollemosegård ved Græse*. Museet Færggården.
- Sørensen, P.Ø. 1993: *Tyvestensageren. Bårse Sogn, Bårse herred, Præstø amt. Stednr. 05.02.03.-67. SMV 28/86. Beretning for udgravningen af en gravplads fra Vikingetiden og et formodet tingsted fra middelalderen*. Sydsjællands Museum, Vordingborg.
- Thomsen, P.O. 2005: *SOM 1246-2 Vindeby Vest – område 2, Bregninge Sogn, Sunds herred, tidl. Svendborg amt. Stednr. 09.05.02*. Svendborg og Omegns Museum.

Viking Age burial practices in Denmark

Traces of burial rituals in inhumation graves

The hypothesis examined in this article is that the broad impression of grave forms and burial traditions gained from a comparison of contemporaneous inhumation cemeteries of the Viking Age also includes coincidences in the actions and rituals that can be deduced from the remains present in the graves. A mapping of the traces left by these actions is based on evidence from a number of Viking Age cemeteries in present-day Denmark, Scania and Southern Schleswig, excavated between 1895 and 2007. The resulting record reveals some regional differences but also includes some clear traits that are found repeated at numerous cemetery sites. In the present context, attention is focussed on a number of elements seen in the graves which are then presented, exemplified and discussed. In an attempt to interpret these traces, use is made of Nordic mythology, written sources from the Viking Age and Middle Ages and comparative religious studies relating to the mentality and cosmology of the Viking Age.

As a starting point, two recently excavated cemeteries on Zealand are presented, namely Kirke Hyllinge Kirkebakke and Trekroner-Grydehøj near Roskilde (fig. 1). Both contain significant information with respect to burial rituals in the Viking Age.

Kirke Hyllinge Kirkebakke

Kirke Hyllinge Church stands on the highest point in the area, c. 43 m above sea level (fig. 2). The cemetery here had at its core an older barrow and from here the graves extended out over an area measuring 80 m E-W and about 35 m N-S (fig. 3). In all, 28 burials were investigated, of

which two were double graves, one contained the remains of three people and yet another the remains of four individuals. Further to these were three presumed inhumation graves and a cremation burial. About 80% of the graves were oriented N-W or NW-SE. Analysis of the human bones revealed that these represented the remains of two males, two females and 13 individuals of indeterminable gender. Of the skeletal remains for which it was possible to determine age, two were of children between the ages of seven and ten, three individuals were less than 20 years old, ten were between 20 and 35 and one person was 35-45 years old (fig. 4). There were artefacts in 17 of the graves and it became apparent that the equipment had been placed in two different locations in the grave (fig. 5). Accompanying the deceased on the floor of the grave lay artefacts such as knife, distaff whorl, whetstone, belt buckle or glass beads. Similar artefacts could also be found distributed through the grave fill above the deceased, often in a more or less damaged state. A particular phenomenon which emerged was the presence of skeletal parts that had been placed in the grave fill. An example of this is grave A590, which was 70 cm deep. On the base of this grave lay the remains of a woman with her equipment. Distributed through the fill above her were teeth from two different adult individuals and three further molars from a c. 8-year-old child. There was also burnt human bone. Another example is grave A569 which, in addition to the deceased at the base of the grave, contained parts of an adult and a c. 10-year-old child.

Kirke Hyllinge Kirkebakke

Kirke Hyllinge Church stands on the highest point in the area, c. 43 m above sea level (fig. 2). The cemetery had as its core an older barrow and from here the graves extended out over an area measuring 80 m E-W and about 35 m N-S (fig. 3). In all, 28 burials were investigated, of which two were double graves, one contained the remains of three people and yet another the remains of four individuals. Further to these were three presumed inhumation graves and a cremation burial. About 80% of the graves were oriented N-W or NW-SE. Analysis of the human bones revealed that these represented the remains of two males, two females and 13 individuals of indeterminable gender. Of the skeletal remains for which it was possible to determine age, two were of children between the ages of seven and ten, three individuals were less than 20 years old, ten were between 20 and 35 and one person was 35-45 years old (fig. 4). There were artefacts in 17 of the graves and it became apparent that the equipment had been placed in two different locations in the grave (fig. 5). Accompanying the deceased on the floor of the grave lay artefacts such as knife, distaff whorl, whetstone, belt buckle or glass beads. Similar artefacts could also be found distributed through the grave fill above the deceased, often in a more or less damaged state. A particular phenomenon which emerged was the presence of skeletal parts that had been placed in the grave fill. An example of this is grave A590, which was 70 cm deep. On the base of this grave lay the remains of a woman with her equipment. Distributed through the fill above her were teeth from two different adult individuals and three further molars from a c. 8-year-old child. There was also burnt human bone. Another example is grave A569 which, in addition to the deceased at the base of the grave, contained parts of an adult and a c. 10-year-old child.

Small pieces of burnt bone were found in 16 of the 31 definite or presumed inhumation graves. The quantity of bone varied from just a few grams to more than 200. Burnt human bone only occurred in two inhumation graves, A590 and A594, and in cremation grave A629.

Stones of varying size were found in the fill or at the base of eight graves. The quantity – in terms of both number and weight – varied greatly. Most striking was their presence in A590 and A608. In a couple of cases the stones showed the effects of fire.

The distribution of graves across the excavated area showed a tendency towards clustering but no systematic pattern emerged with regard to gender or grave orientation within these groups.

Immediately to the south of inhumation grave A583 there were two identical constructions, each comprised of four posts (fig. 6). The two four-poster constructions are so similar, and are situated in such a way, that it seems very likely that one replaced the other. Four-poster constructions can represent a light building, a tent or a frame in, or on, which the deceased was placed for a shorter or longer period prior to actual burial.

Trekroner-Grydehøj, Roskilde

Grydehøj is a small hill on the eastern periphery of Roskilde. At the beginning of the Viking Age, the west-facing slope of the hill in particular was used as a burial ground (fig. 7). The cemetery had as its core a cluster of earlier burial monuments from the Neolithic and Early Bronze Age located on the top of the hill (fig. 8). Of the 27 inhumation graves detected, 25 lay within an area measuring c. 50x33 m running down the west-facing hillside. Most of the graves, c. 80%, were oriented N-S or NW-SE.

In addition to single graves there were also double graves in which one body had been placed on top of the other. However, there was also an example where they lay

in continuation of one another (fig. 9). Three inhumation graves, of which one was a double grave, had burnt human bone in the grave fill (fig. 10). The results of the analyses of human bone are shown in figures 11 and 12.

There were artefacts in 21 graves; these were partly associated with the deceased on the base of the grave and partly found distributed through the overlying fill.

A505 differed from the other graves. At the top there were many fieldstones and flint nodules and along its eastern side were three large boulders. The upper part of the grave was found to contain most of the skeleton of a female and parts of a skeleton of a male (fig. 13). At the base of the grave was the skeleton of a female (fig. 14). By her right thigh was an iron point fitted into a solid cast bronze socket which originally had a wooden shaft (fig. 15). This presumably represents a ceremonial object, perhaps a symbol of Odin, master of sorcery. In other words, the artefact could be a *völva's* staff. At the foot of the grave, a menhir had been erected over the rear half of a medium-sized dog which had been severed in the middle (fig. 16). Along the eastern side of the grave lay the remains of an old stallion; these partially covered the woman's left side from the waist downwards.

Stones were found in eight graves: in the fill, at the base of the grave or over the skeleton (fig. 18). The most striking of these were the large boulders and the many smaller stones seen in the fill of grave A505. A total of 18 of the 27 inhumation graves were found to contain burnt bone fragments; in the great majority of cases these could not be identified to species. It was, however, possible to establish that there were burnt human remains in graves A2036, A2047 and A2059.

The distribution of the graves showed a weak tendency towards grouping. There was no systematic pattern with respect to gender or grave orientation within these groups (see fig. 8).

There was a four-poster construction by grave group C and inhumation graves A2030 and A2079, but it is unclear to what degree this was associated with the Viking Age cemetery.

Traces of rituals in the Viking Age inhumation graves

The grave pit

The orientation of the grave pit relative to the points of the compass shows some regional differences. In Northern Zealand and Scania graves orientated N-S are dominant, whereas in Southern and Western Zealand they are more mixed with E-W oriented graves (figs. 20 and 21). The tendency to orientate graves in an E-W direction is more pronounced on Funen (fig. 22), and in Jutland E-W orientated burials are clearly dominant. The orientation of the grave pit appears not to be founded on very fixed perceptions of a religious character. It seems rather to be an expression of local or regional tradition.

Coffins

Extensive use was made of the 'available box' principle when a coffin was needed for a burial. In general, there appears not to have been any immediate status-related link between coffin form and grave content with respect to simple coffins.

Double graves, secondary burials and bone depositions

Most of the graves in which there was a secondary burial above a primary interment reveal clear evidence of the care taken to ensure that the new grave lay within the limits of the original grave pit. We can only speculate as to the background for the double and secondary burials. There could have been a ritual killing, but this is unlikely to have been the case in all instances. The reason for human body parts having been included as grave goods could be an expression of ancestor worship; the graves

of particularly important people within or outside the family could have been dug up and the bones and artefacts removed in order for them subsequently to be included in the graves of other deceased members of the family.

Burnt bone in the grave fill

Small pieces of white calcined bone are a familiar phenomenon in Viking Age inhumation graves. It seems obvious that the burnt bone represents a ritual. The bones have been crushed before being scattered into the grave as it was back-filled. In fortunate cases the bone can be identified to species and both humans and animals are represented. The unburnt corpse at the base of the grave should be considered as the actual primary occupant of grave, whereas the cremated bone constitutes part of the burial fittings. In 'Odin's Law', which is reproduced in the *Ynglinga Saga*, cremation is prescribed, but inhumation burial increased in dominance during the course of the Late Germanic Iron Age and Viking Age. The burnt bone in the inhumation graves could, however, be a relic of an older tradition and use – a tribute to Odin.

Unburnt animal bone

The unburnt animal bones in the inhumation graves represent a broad spectrum of domestic animals such as pigs, cattle, poultry and sheep/goats. It seems obvious to perceive these bones as representing offerings of food, but the animals could have had further symbolic meaning than food alone. The pig has a role in Nordic mythology, including in the form of the hog *Gyldenbørste*, Frey's attribute. Similarly, a hog is sacrificed to Frey. Cattle also had a role as offering in the sacrifice (*blot*), which is reflected in the term *blótmaut*, i.e. cattle intended for *blot*.

Dogs do not occupy a prominent role in Nordic mythology but occur commonly in Viking Age graves, both in a cremated and an unburnt state. It is possible that the

dog performed the role of spiritual guardian on the journey to the Kingdom of the Dead, or that it symbolised the transition from life to death.

The horse encompasses symbolic elements which it is important to note. Sleipner was Odin's eight-legged horse, and it carried him to and from the Underworld. The horse is, accordingly, perceived as an important auxiliary spirit for those skilled in sorcery in their contacts with the afterlife. The horse was also an important animal in the *blot* and formed part of ritual meals in connection with this.

The presence of animals in the graves is equivocal. There is an explanation which immediately springs to the mind of a modern person but the significance can be accentuated and expanded both mythologically and ritually. It seems clear that there is an embedded symbolism in at least some of the animals placed in the graves and in the treatment of these animals prior to burial. An example of a grave containing several animal offerings is A505 at Trekroner-Grydehøj (see figs. 13, 14 and 16).

Stones in the grave pit

The purpose of covering or filling graves with stone packings and the placing of boulders of various sizes in the fill, on the base of the grave or directly on the corpse, does not appear immediately evident on the basis of the archaeological evidence. There are descriptions from the saga literature in which burials and stones belong together, for example in *Gisli Sursson's Saga*. It seems obvious that the stones are intended to prevent the corpse returning from the dead.

In grave A505 at Trekroner-Grydehøj a small square 'menhir' had been set on edge on top of the dog's corpse (see fig. 16). Similarly, a stone was placed on top of the animal bones at the foot of grave A590 at Kirke Hyllinge Kirkebakke. On the face of it, the menhir on the floor of the grave makes most sense if the grave had stood

open, or was only partially back-filled, for a period during which the stone was, as a consequence, fully visible.

Artefacts in the grave fill

The deposition of artefacts, whether intact, damaged or unfinished, in the grave fill, reflects burial rituals in which the actual back-filling process was important. The significance of the damaged artefacts is not immediately clear. A situation worthy of note is that, in several instances, damaged distaff whorls and brooches, i.e. female-related artefacts, are found in graves where the deceased interred on the base of the grave was a man. It seems entirely possible that the destruction of feminine artefacts and their deposition high up in the grave fill should be seen in a gender-related context. Spinning and weaving were very strongly linked to the female sphere and the tools associated with these activities can be perceived as a metaphor for performance of magic. Accordingly, the fact that the artefacts are damaged could have been linked with the perception of magic as being strongly effeminate and, in reality, a taboo for men.

Conclusion

An interesting aspect of Viking Age burial practices is that it can be shown that rituals and ceremonies took place over longer periods – days, weeks, months and years. This is apparent partly from the presence of artefacts, evenly distributed burnt bone fragments and remains of animals and humans in the grave fill, and partly from the traces of the careful re-opening of a grave in order to inter a further corpse precisely within the limits of the original grave pit. Another thought-provoking aspect relates to the human and animal body parts, both burnt and unburnt, which were added to the grave fill during the back-filling process. It is obvious that there must have been a well-defined difference between whether bones were cremated or unburnt.

Another practice, for which the background does not seem immediately clear, is that stones in various amounts and of various sizes were added to some graves. It must be presumed that the purpose of a packing of fist- to head-sized stones differed from that of a heavy boulder placed directly on the body.

Stones erected on the base of a grave did not arrive there by chance. They apparently occur particularly at the head and feet of the deceased and, in some instances, in association with animal bones.

Artefacts do not occur exclusively on the base of the grave together with the deceased, but can also be present up in the grave fill. Often the artefacts are fragmented and all the evidence suggests that this destruction took place intentionally prior to deposition. It is difficult to say anything about the powers which may have been ascribed to these everyday artefacts, and perhaps it is not the object in its usual surroundings which constitutes a problem. It could, to a greater degree, be the object in association with something unusual which constituted a potential risk. Examples include artefacts such as ornaments and distaff whorls which are associated with women and, as such, could have been more or less taboo for men.

Despite these variations, the perception of behaviour and customs was uniform over great distances, both in time and space. The common denominator is not always the most conspicuous aspect but can be deduced from the details which are revealed by archaeological excavations of the cemeteries of the period. What these traces as a consequence actually represent with respect to this world and the next is something, as children of the 20th century, we can only attempt to understand and argue the case for. But it could very well turn out that it all remains a question of belief.

Jens Ulriksen
Næstved